

Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

САМЧУК ВОЛОДИМИР АНДРІЙОВИЧ

УДК 165.74 Дж. Мід

**ФІЛОСОФІЯ ПРАГМАТИЗМУ ДЖОРДЖА ГЕРБЕРТА МІДА
(ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ)**

09.00.05 – історія філософії

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук.
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ В.А. Самчук

Науковий керівник:
Поліщук Ніна Павлівна,
доктор філософських наук,
провідний науковий співробітник

АНОТАЦІЯ

Самчук В. А. Філософія прагматизму Джорджа Герберта Міда (історико-філософський аналіз). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.05 – історія філософії. Національний університет «Києво-Могилянська академія», Міністерство освіти і науки України. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України. – Київ, 2017.

У дисертації досліджено основні засади філософського прагматизму Дж. Г. Міда, проаналізовано його історико-філософські праці. Через порівняння зі спорідненими версіями класичного прагматизму встановлено їх суттєві, але критично диференційовані впливи на оригінальну версію інтерактивного прагматизму Дж. Г. Міда. Розкрито специфіку філософсько-прагматичних інтерпретацій ідей британського емпіризму, класичного німецького ідеалізму, філософії творчої еволюції, біологічно-еволюційної теорії. Проаналізовано низку характерних сучасних підходів до теоретичної спадщини американського прагматиста, включно з альтернативними. Порівняння філософії освіти Дж. Дьюї та Дж. Г. Міда дало змогу навести історико-філософську аргументацію на користь актуальності інтелектуального й практично-прикладного аспекту філософського прагматизму Дж. Г. Міда у контексті сучасних демократичних процесів.

Філософський прагматизм Дж. Г. Міда виокремлює контексти «рухів» думки, які наближують царину філософських міркувань до її практично-життєвого вираження. Характерні особливості прагматичного бачення філософського процесу дозволяють відшукати елементи значущості філософських, природознавчих і суспільно-економічних теорій кінця XVIII – поч. XX ст. для поступу й урізноманітнення практик минулого та шляхів інтелектуального впливу на сьогодення. Дж. Г. Мід інтерпретує філософію як змінюваний процес дискурсу, зорієнтований на збагачення потенціалів гуманітарного та природознавчого мислення, на відкритість до інноваційних

підходів. Тобто, йдеться про практичну актуалізацію філософських ідей у контексті новітніх соціальних та інтелектуальних викликів.

Проаналізовані у дисертації теоретичні та практично-освітні погляди філософів-прагматистів розширюють можливості для формування культурно багатоманітного, проте водночас злагодженого типу суспільної організації. Зокрема, інтерактивна теорія самості Дж. Г. Міда підкреслює основоположність багатогранної суспільної взаємодії на інституційному та повсякденному рівнях для розвитку пізнавального потенціалу особистості (за рахунок прилучення індивідів до напрацьованих людством інтелектуальних і моральних ресурсів) та формування практично-комунікативних навичок як важливого інструменту досягнення особистого та загального добробуту.

У дисертації проаналізовано філософські витoki, впливи сучасників та новітні інтерпретації філософського прагматизму Дж. Г. Міда.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що вперше запропоновано цілісний і структурований розгляд філософського прагматизму Дж. Г. Міда та його історико-філософської спадщини.

На основі її вивчення з'ясовано, що, згідно з Дж. Г. Мідом, становлення західного філософського дискурсу є не усталеною структурою ідейної спадкоємності, а багатоманітним процесом взаємодії як споріднених, так і альтернативних поглядів, що сприяє відкриттю нових теоретичних горизонтів через різностороннє осмислення трансформацій культурних і суспільних практик.

Наведено аргументи філософсько-прагматичного спрямування, які вказують на інтерпретаційне залучення («використання») філософією Дж. Г. Міда визначних філософських та природничо-наукових учень XIX–XX ст. Зокрема, до цих аргументів належать: еволюційне тлумачення природи раціональності; настанова на пошук ефективних форм мислення, які поєднують уможливлені підходи з практиками дослідної верифікації; обґрунтування переваг еволюційного поступу соціальних практик перед абсолютизацією усталених абстракцій.

На основі порівняльного історико-філософського аналізу поглядів Дж. Міда і Дж. Дьюї виявлено, що розуміння обома філософами ефективних освітніх практик спирається, з одного боку, на домінуючу роль діяльної творчої особистості, а з іншого – на чинник фундаментальних інституційних перетворень.

Підкреслено вагомість історико-філософського внеску Дж. Міда в розвиток філософської теорії індивідуальності (самості). Запропонована ним інтерактивна концепція стала підставою формування філософсько-прагматичного підходу, згідно з яким суспільство розглядається не тільки як багатоманітна система збалансованих взаємодій, а й система, зорієнтована на трансформаційний поступ (чинник перспективізму).

Запропоновано тлумачення «рухів» філософської думки у ХІХ ст. як процесу становлення ідей, на основі яких Дж. Г. Мід розвинув власне філософсько-прагматичне бачення плідної взаємодії різних галузей знань.

Уточнено особливості соціально-інтерактивної теорії самості Дж. Г. Міда, діалектичні елементи її трансцендентально-емпіричної структури, специфіку рольової та жестової природи й стосунку до *узагальненого іншого* як джерела соціальних норм і стандартів взаємодії.

Конкретизовано впливи британського емпіризму, класичного німецького ідеалізму, філософії творчої еволюції та біологічно-еволюційної парадигми на формування філософської концепції американського прагматиста.

Практична цінність дисертаційної роботи лежить у площині пошуків філософських обґрунтувань реалізації збалансованих проєктів демократичної суспільної трансформації. Завдяки виокремленню особливостей прагматичного розуміння освіти та шляхів її провадження, дослідження має практичне значення для розроблення курсів, присвячених історії філософії, філософському прагматизму та філософії науки.

Ключові слова: Джордж Герберт Мід, філософський прагматизм, історія філософії, теорія самості, плюралізм, соціальні практики, еволюція, науковий експерименталізм, філософія освіти.

SUMMARY

Samchuk V. A. Philosophical pragmatism of George Herbert Mead (historical and philosophical analysis). – Manuscript.

Dissertation for a candidate degree in philosophy specializing in history of philosophy – 09.00.05 – history of philosophy. – National University of “Kyiv-Mohyla Academy”, Ministry of Education and Science of Ukraine. Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv, 2017.

The dissertation explores the foundations of the philosophical pragmatism of George Herbert Mead. Mead’s works in the field of history of philosophy are critically analyzed. A network of the most significant but differentiated philosophical influences on this original interactive version of pragmatism is established through comparison with other versions of classical pragmatism. Significant features of pragmatic philosophical interpretations of the ideas of British empiricism, classical German idealism, philosophy of creative evolution, and biological theory of evolution are given and clarified. Variety of modern approaches to the theoretical heritage of the American pragmatist, including alternative ones, is analyzed. Historical and philosophical argumentation in favor of the relevance of the theoretical and practical aspects of the philosophical pragmatism of G. H. Mead in the context of current democratic processes is presented through comparison of philosophy of education of J. Dewey and G. H. Mead.

Philosophical pragmatism of G. H. Mead distinguishes the contexts of "movements" of thought that bring the realm of philosophical considerations to its practical and vital expression. Characteristic features of the pragmatic vision of the philosophical process help to find the elements of significance of philosophy, natural sciences, and socio-economic theories of the late XVIII – early XX century for advancement and diversification of past practices and ways of intellectual influence on the present. G. H. Mead interprets philosophy as a changing process of discourse focused on enriching the potential of the humanities and natural sciences, on openness

to innovative approaches. In other words, the study aims practical actualization of philosophical ideas in the context of the latest social and intellectual challenges.

Theoretical and practical educational views of pragmatist philosophers analyzed in the dissertation expand the possibilities for the formation of a culturally diverse, but at the same time harmonious type of social organization. In particular, G. H. Mead's interactive theory of the self emphasizes the fundamental role of multifaceted social interaction on the institutional and everyday levels for the development of the cognitive potential of the individual (by bringing the individual to intellectual and moral resources developed by humanity) and formation of practical and communicative skills as important tools for achieving personal and general well-being.

The dissertation analyzes the philosophical origins, influences of contemporaries, and the newest interpretations of the philosophical pragmatism of G. H. Mead.

The study proposes a unified and structured consideration of the philosophical pragmatism and historical and philosophical heritage of G. H. Mead.

As a result of the study, it was found that, according to G. H. Mead, formation of Western philosophical discourse is not an established structure of ideological continuity, but a diverse process of interaction of both related and alternative views, which promotes the discovery of new theoretical horizons through versatile comprehensive transformation of cultural and social practices.

Practical methodological elements of the pragmatic philosophical orientation of G. H. Mead are indicated, which point at the interpretive reconstructive "use" of outstanding philosophical and natural science studies of the XIX–XX centuries by the philosophy of American pragmatist. In particular, such theoretical elements are included: the evolutionary interpretation of the nature of rationality; the distinctive guideline to finding effective ways of thinking that combine speculative approaches with experimental verification practices; the general tendency to promote the benefits of the evolutionary advance of social practices to the substantiation of the established abstractions.

On the basis of comparative historical and philosophical analysis of the views of G. H. Mead and J. Dewey, it was discovered that the understanding of effective educational practices of both philosophers is based, on the one hand, on the dominant role of the active creative person, and on the other, on the factor of fundamental institutional transformations.

The significance of G. H. Mead's historical and philosophical contribution to the development of the philosophical theory of personality (self) is emphasized. His interactive conception became the basis for the formation of the pragmatic philosophical approach, according to which society is considered not only as a diverse system of balanced interactions, but also a system geared towards transformational progress (an evolutionary forward-looking tendency).

The interpretation of "movements" of philosophical thought in the XIX century is presented as a process of formation of ideas, on the basis of which G. H. Mead developed his own philosophical vision of the fruitful interaction of various fields of knowledge.

Distinctive features of the interactive social theory of the self of G. H. Mead are specified. The dialectical components of the self's transcendental-empirical structure, the functional elements of its role-taking and sign-operating nature, fundamental "built-in" relation to the *generalized other* as a source of social norms and standards of interaction are presented and clarified.

The influence of British empiricism, classical German idealism, philosophy of creative evolution and biological evolutionary paradigm on the formation of the philosophical conceptions of the American pragmatist are distinguished.

The practical value of the dissertation lies in the search for philosophical substantiation of implementation of balanced projects of democratic social transformation. Due to the characteristic features of the pragmatic understanding of education and the ways of its implementation, the study is of practical importance for the development of courses devoted to the history of philosophy, philosophical pragmatism, and philosophy of science.

Keywords: George Herbert Mead, philosophical pragmatism, history of philosophy, theory of the self, pluralism, social practices, evolution, scientific experimentalism, philosophy of education.

ПЕРЕЛІК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

А) Наукові статті:

1. Самчук В. А. Інтерактивна теорія самості у філософії Джорджа Міда / Володимир Самчук // Наукові записки НаУКМА. – Т. 141. Філософія та релігієзнавство. – К. : ВПЦ НаУКМА, 2013. – С. 65–70.
2. Самчук В. А. Прагматична спрямованість історико-філософської концепції Джорджа Міда / Володимир Самчук // «Магістеріум: історико-філософські студії». – К. : ВПЦ НаУКМА, 2014. – Вип. 55. – С. 43–47.
3. Самчук В. А. Філософія творчої еволюції Анрі Бергсона в історико-філософських студіях Вільяма Джеймса та Джорджа Міда / Володимир Самчук // «Магістеріум: історико-філософські студії». – К. : ВПЦ НаУКМА, 2016. – Вип. 65. – С. 30–35.
4. Самчук В. А. До питання про філософсько-прагматичні інтерпретації абсолютизму Гегеля в історико-філософському контексті / Володимир Самчук // Наукові записки НаУКМА. – Т. 180. Філософія та релігієзнавство. – К. : ВПЦ НаУКМА, 2016. – С. 45–50.
5. Самчук В. А. Ідеї комунікативної природи освіти у філософському прагматизмі Джорджа Міда і Джона Дьюї / Володимир Самчук // Актуальні проблеми духовності: Збірник наукових праць КДПУ. – Вип. 17. – Кривий Ріг: ФОП Маринченко С. В., 2016. – С. 48–59.
6. Самчук В. А. Рефлексія ідей суспільних трансформацій у філософії прагматизму Джорджа Герберта Міда / Володимир Самчук // Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць. – К. : «Видавництво «Гілея»», 2017. – Вип. 125 (10). – С. 218–222. (Збірник входить до міжнародної індексації РИНЦ (Росія), Index Copernicus (Польща)).

Б) Тези наукових доповідей:

7. Самчук В. А. Досвід в історико-філософській концепції Дж. Міда / Володимир Самчук // «Філософія: нове покоління. Досвід та його інтерпретації», Міжнародна студентсько-аспірантська конференція (20–21 березня 2014 р.): [матеріали доповідей та виступів]. – К. : ВПЦ НаУКМА, 2014. – С. 26–28.
8. Самчук В. А. Співвідношення філософської доктрини Анрі Бергсона та науково-дослідницьких теорій в прагматичній історії філософії Джорджа Міда / Володимир Самчук // «Філософія: нове покоління. Філософія: між природничими та гуманітарними науками», Міжнародна студентсько-аспірантська конференція (24–25 березня 2016 р.): [матеріали доповідей та виступів]. – К. : ВПЦ НаУКМА, 2016. – С. 53–54.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	2
ВСТУП	11
РОЗДІЛ 1. ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ТЛУМАЧЕННЯ ФІЛОСОФСЬКОЇ СПАДЩИНИ ДЖ. Г. МІДА: СВІТОВИЙ ТА УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТИ...21	21
1. 1. Теоретичні засади прагматизму Дж. Г. Міда: засвоєння традицій та інноваційні ідеї	21
1. 2. Ідейні партнерство, наслідування та концептуальний розвиток ідей Дж. Г. Міда у філософії ХХ – початку ХХІ ст.	34
1. 3. Погляди Дж. Г. Міда й актуальна вітчизняна філософія	55
Висновки до першого розділу	69
РОЗДІЛ 2. ВЗАЄМОВПЛИВИ ФІЛОСОФСЬКОЇ, ТЕОЛОГІЧНОЇ, ПРИРОДНИЧОЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ ХVІІІ – ХІХ СТ. У ПРАГМАТИЧНІЙ РЕКОНСТРУКЦІЇ ДЖ. Г. МІДА	73
2. 1. Історико-філософські аспекти трансценденталізму, німецького діалектичного ідеалізму, християнської догматики та модерної науки	74
2. 2. Історико-філософські тлумачення абсолютизму Г. Гегеля в контексті прагматизму	83
2. 3. Значення еволюційних поглядів Ж. -Б. Ламарка та Ч. Дарвіна в аналізі Дж. Г. Мідом «Рухів думки у ХІХ ст.»	94
2. 4. Філософсько-прагматична рефлексія ідей утилітаризму та теоретичного соціалізму з урахуванням соціально-економічного розвитку суспільства	105
Висновки до другого розділу	121
РОЗДІЛ 3. АВТЕНТИКА ПРАГМАТИЗМУ ДЖ. Г. МІДА ТА СПОРІДНЕНІ АЛЬТЕРНАТИВИ	125
3. 1. Вплив філософії творчої еволюції А. Бергсона на погляди В. Джеймса і Дж. Г. Міда: порівняльний аналіз	126
3. 2. Прагматична філософія освіти Дж. Г. Міда та Дж. Дьюї: порівняльний аналіз	136
3. 3. Дискусія про теорії самості й інтерсуб'єктивності Дж. Г. Міда: ідеї аристотелізму та платонізму.....	159
Висновки до третього розділу	169
ВИСНОВКИ	172
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	178
ДОДАТОК 1	199

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Історико-філософські розвідки одного з провідних американських філософів-прагматистів Джорджа Герберта Міда охоплюють широку панораму думки кінця XVIII – початку XX ст. у її різноманітності та суперечливості. Осмислюючи великий обсяг філософського матеріалу для лекційних курсів в університеті Чикаго (1894–1931), Дж. Г. Мід не ставив перед собою завдання аналітично вирізнити предмет історії філософії. Як історик філософії він спирався на метод інтерпретаційного залучення ідей у їх генезі, взаємодії та розвитку. Його позиція мала переважно культурно-історичний та інтелектуально-функціональний характер. У світлі цієї тези для дослідження прагматизму Дж. Г. Міда переконливою є настанова українського філософа В. С. Горського про історію філософії як невід’ємну частину історії філософської культури – національної та світової. Загальнофілософське спрямування думки Дж. Г. Міда і його погляди в галузі соціології та соціальної філософії, зокрема з проблематики освіти, дають змогу в сучасних умовах відчутних цивілізаційних змін практично долучитися до формування культурно багатоманітного й разом з тим солідаристського типу організації суспільства. У контексті історико-філософських рефлексій Дж. Г. Міда ідея про прагматизм як гуманізм (започаткована В. Джеймсом і Ф. К. С. Шиллером) набуває нової соціально-практичної та інтелектуальної динаміки. Так, його теорія самості (Self) розкриває один з дієвих напрямів прагматичної гуманізації суспільства, оскільки акцентує на реальних можливостях розвитку особистості та її активному долученні до соціально-інституційного формотворення, передусім на практичному рівні реформування освіти.

Філософський прагматизм Дж. Г. Міда вирізняється значною увагою до динаміки, або, за його термінологією, «рухів» філософської думки у контекстах, які наближують між собою царини філософських міркувань і практично-продуктивної експериментальної науки. У дисертації фактично вперше зроблено спробу всебічно репрезентувати й аналітично структурувати запропонований американським філософом наратив «рухів думки».

Той факт, що філософсько-прагматичні погляди Дж. Г. Міда формувалися і збагачувалися в процесі вивчення ним великого масиву історико-філософського та науково-теоретичного матеріалу, ставить важливе дослідницьке завдання – здійснити аналіз основних історико-філософських тенденцій, на які звернув увагу та які інтерпретував американський філософ. Є підстави стверджувати, що цілісний аналіз історико-філософського підґрунтя філософського прагматизму Дж. Г. Міда залишається ще належним чином нереалізованим. Наявна в сучасних дослідженнях аналітика ідейної спадщини цього автора зосереджена здебільшого на розробленні окремих соціально-прикладних аспектів його концепцій або присвячена спробам викладу його соціологічних і соціально-філософських ідей. На нашу думку, такий розгляд є одновимірним, оскільки в достатньому обсязі не надає структурованого історико-філософського розуміння джерел інтелектуальної спадщини Дж. Г. Міда, яка загально визнано належить до класики американського прагматизму поряд з філософіями Дж. Дьюї, В. Джеймса, Ч. С. Пірса.

Реалізація проекту з повномасштабної та цілісної рецепції ідей Дж. Г. Міда дає можливість не лише сформулювати уявлення про самотність цих ідей у контексті становлення філософії прагматизму, а й зафіксувати характер їхнього впливу на подальшу еволюцію цього напрямку. Погляди Дж. Г. Міда істотно вплинули на розвиток соціально-філософської думки другої половини ХХ ст., зокрема, вони стали теоретичною основою соціального інтеракціонізму Г. Блюмера, важливим джерелом комунікативно-практичної філософії Ю. Габермаса та Г. Йоаса. Тобто йдеться про значне розширення діапазону витоків і впливів філософії прагматизму в цілому, її актуалізацію з огляду на новітні соціально-практичні й інтелектуальні виклики. Окрім того, нагальним з історико-філософського погляду завданням, у реалізацію якого зробив значний внесок і Дж. Г. Мід, є виявлення зв'язків між континентальною та англо-американською філософією. Адже саме в річищі інтелектуального діалогу з думкою континенту розгортається запропонована ним історико-філософська панорама «рухів думки». У цьому контексті, стверджує американський філософ-

прагматист, історія філософії – це загальнолюдська скарбниця ідей-засобів, які не тільки пасивно акумулюються, а і спроможні активно впливати на соціальні практики. Філософсько-прагматичне осягнення багатогранної інтелектуальної динаміки великого масиву американської та європейської історико-філософської спадщини допомагає розширити її горизонти, по-новому осмислити потенціал її реактуалізації з огляду на сучасні потреби в ефективних соціальних трансформаціях.

Вагомим підтвердженням актуальності дисертації є те, що сучасна українська філософська думка дедалі частіше звертається до філософії прагматизму як у спеціальних дослідженнях, так і опосередковано – через аналіз теорій, ідей, окремих репрезентативних положень філософів-прагматистів, дотичних до тематики, яку аналізують вітчизняні автори. Такі звернення відбуваються як для збагачення власної авторської аргументації, так і для формулювання критичних зауваг щодо прагматизму. У процесі дисертаційного дослідження багатьох складних і неоднозначних проблем неocenенну роль відіграли напрацювання українських філософів із загальнофілософської та історико-філософської тематики. До вітчизняних авторів, працями яких активно послуговувався дисертант, належать: О. Александрова, Т. Білоус, А. Богачов, І. Бондаревська, В. Горський, В. Гусєв, Ю. Джулай, І. Добронравова, А. Єрмоленко, В. Ільїн, В. Кебуладзе, В. Козловський, О. Колісник, Т. Кононенко, С. Кузьміна, Т. Лютий, В. Менжулін, М. Мінаков, Н. Поліщук, С. Пролеєв, С. Руденко, А. Тихолаз, М. Ткачук, В. Циба, В. Ярошовець та ін.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане в межах науково-дослідної теми «Філософія в контексті культури: історія і сучасність» (державний реєстраційний номер 0110U001268) на кафедрі філософії та релігієзнавства Національного університету «Києво-Могилянська академія».

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження – проаналізувати історико-філософські аспекти становлення філософії прагматизму Дж. Г. Міда та розкрити значення його ідей для розвитку філософії ХХ–ХХІ ст.

Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**:

- з'ясувати місце філософії прагматизму Дж. Г. Міда у контексті розвитку філософії XIX–XX ст. та у сучасному інтелектуальному дискурсі;
- реконструювати і проаналізувати історико-філософський складник Мідового прагматизму та встановити його характерні особливості;
- дослідити й виокремити вплив науково-природничого чинника на формування цих особливостей;
- окреслити характерні риси філософського прагматизму Дж. Г. Міда у ставленні до соціальних практик та конкретизувати їхню актуальність для сучасних суспільних трансформацій, зокрема у галузі освіти.

Об'єктом дисертаційної роботи є філософські погляди Дж. Г. Міда у контексті формування філософії прагматизму.

Предмет дослідження становлять історико-філософські витоки, впливи філософського дискурсу сучасників та новітні інтерпретації філософського прагматизму Дж. Г. Міда.

Методи дослідження. Мета і завдання дослідження зумовили застосування комплексної дослідницької стратегії, яка об'єднує методи *історико-філософського аналізу, історичної та культурної контекстуалізації* з елементами *герменевтичного й біографічного* підходів. Значну увагу було приділено докладній аналітиці першоджерел філософсько-прагматичної класики – праць Дж. Г. Міда, В. Джеймса та Дж. Дьюї. Це дало змогу сформувати цілісне й водночас контекстуально диверсифіковане розуміння ідей – складових елементів загальнотеоретичної та історико-філософської позицій Дж. Г. Міда. Урахування загальнонаукових принципів *історизму, об'єктивності та прагматичної настанови на практичну значущість і результативність* інтелектуальних здобутків стало важливим методологічним засобом для реконструкції ідей Дж. Г. Міда, по-перше, у контексті запропонованої ним інтерпретації філософської класики та полеміки з сучасниками, по-друге, з огляду на тенденції наслідування, критики і творчого розвитку, які

супроводжували й супроводжують спадщину американського філософа в наш час.

Застосування *порівняльного історико-філософського аналізу* дало можливість зосередитися на представниках філософського прагматизму, які не лише належали до однієї епохи, а й були учасниками плідної прижиттєвої комунікації, що породжувала як перетини та певні змістові збіги, так і значні відмінності у відповідних філософсько-прагматичних позиціях. Зіставлення *споріднених* теорій сприяло більш чіткому вирізненню властивого саме Дж. Г. Міду (як оригінальному мислителю) розуміння культурного значення поглядів окремих філософських постатей та загальної динаміки філософської й наукової думки. З цією метою автор дисертації використав метод *історичної та культурної контекстуалізації, герменевтичний і біографічний* підходи.

Порівняльно-історична реконструкція теорії самості, однієї з ключових тем прагматизму Дж. Г. Міда, на тлі низки *альтернативних* аргументів філософів другої половини ХХ – ХХІ ст. (зокрема Е. Макінтайра та Я. Паточки) допомогла увиразнити історико-філософське походження поглядів американського філософа. У результаті було визначено впливи на філософський прагматизм не лише традиційно виокремлюваних джерел (емпіризму Д. Г'юма, трансценденталізму І. Канта, діалектичних учень Г. Гегеля та Й. Фіхте), а й основоположних для європейської культури філософських доктрин Платона й Аристотеля.

Плюралістично-міждисциплінарна методологічна настанова зумовила те, що в процесі дослідження історико-філософського матеріалу значну увагу було приділено аналітиці взаємовпливів філософської, теологічної, природничо-наукової та економічної думки.

Основну джерельну базу дослідження становлять:

– по-перше, центральна філософсько-прагматична праця Дж. Г. Міда «Свідомість, самість та суспільство з погляду соціального біхевіориста» (“Mind, Self, and Society from the Standpoint of Social Behaviorist”) та його основне історико-філософське дослідження «Рухи думки у ХІХ ст.» (“Movements of

Thought in the Nineteenth Century”). Також важливою була історико-філософська праця Дж. Г. Міда «Французька філософія у XIX ст.» (“French Philosophy in the Nineteenth Century”). Щоб отримати прагматичне бачення історико-філософського процесу, ми звернулися й до збірки лекцій В. Джеймса «Плюралістичний всесвіт» (“A Pluralistic Universe”). Освітні ідеї Дж. Г. Міда відтворено на тлі поглядів на проблеми освіти й демократії Дж. Дьюї, викладених у праці «Творча демократія – завдання, що стоїть перед нами» (“Creative Democracy – the Task Before Us”) і фундаментальній монографії «Демократія та освіта» (“Democracy and Education”);

– по-друге, менш об’ємні праці Дж. Г. Міда – філософські статті та есеї: «Самість» (“Self”), «Походження самості та соціальний контроль» (“The Genesis of the Self and Social Control”), «Філософія Джона Дьюї» (“The Philosophy of John Dewey”). Враховано коментарі до видання історико-філософських творів Дж. Г. Міда, написані М. Муром «Вступ до рухів думки у XIX ст. Дж. Г. Міда» (“Introduction to the Movements of Thought in the Nineteenth Century by G. H. Mead”);

– по-третє, праці дослідників, коментаторів і послідовників філософії Дж. Г. Міда: М. Абулаф’ї «Філософія, соціальна теорія та думка Дж. Г. Міда» (“Philosophy, Social Theory, and Thought of George Herbert Mead”), Г. Блюмера «Джордж Герберт Мід та поведінка людини» (“George Herbert Mead and Human Conduct”), Ф. Да Сілви «Дж. Г. Мід в історії соціологічних ідей» (“G. H. Mead in the History of Sociological Ideas»), «Переосмислюючи Міда. Дж. Г. Мід про «Матеріальну репродукцію суспільства»» (“Re-examining Mead. G. H. Mead on the “Material Reproduction of Society””), Ю. Габермаса «Теорія комунікативної дії. Том 1, 2» (переклад з німецької на англійську Т. Маккарті), Г. Йоаса «Дж. Г. Мід. Сучасне переосмислення його думки» (“G. H. Mead. A Contemporary Re-examination of his Thought”), «Прагматизм та соціальна теорія» (“Pragmatism and Social Theory”), Р. Ліхтмана «Теорія самості Дж. Г. Міда» (“George Herbert Mead’s Theory of the Self”).

У контексті дослідження проблем соціальної дієвості морального чинника і діалектики індивідуального та інтерсуб'єктивного складників у процесі становлення особистості невід'ємними джерелами стали нещодавно залучені до вітчизняного філософського дискурсу тексти Е. Макінтайра «Після чесноти: дослідження з теорії моралі» (“After Virtue: A Study in Moral Theory”) та Я. Паточки «Єретичні есе про філософію історії» (переклад із чеської українською мовою Б. Марусик, Г. Сиваченко, І. Мельниченко, О. Косенко).

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим в Україні дослідженням, присвяченим цілісному і структурованому розгляду філософського прагматизму Дж. Г. Міда та його історико-філософській спадщині.

Найвагомішими результатами дослідження, що мають наукову новизну, є такі:

уперше:

- здійснено цілісний аналіз філософії прагматизму Дж. Г. Міда із залученням історико-філософської спадщини мислителя. На основі її вивчення з'ясовано, що становлення західного філософського дискурсу не вкладається в усталену структуру ідейної спадкоємності, а є багатоманітним процесом взаємодії як споріднених, так і альтернативних поглядів та відкриття нових теоретичних горизонтів через осмислення трансформацій культурних і суспільних практик;
- наведено аргументи філософсько-прагматичного спрямування, які вказують на інтерпретаційне залучення («використання») філософією Дж. Г. Міда визначних філософських та природничо-наукових учень ХІХ–ХХ ст. Зокрема, до цих аргументів належать: еволюційне тлумачення природи раціональності; настанова на пошук ефективних форм мислення, які поєднують умоглядні підходи з практиками дослідної верифікації; обґрунтування переваг еволюційного поступу соціальних практик перед абсолютизацією усталених абстракцій;

- на основі порівняльного історико-філософського аналізу філософсько-прагматичних поглядів Дж. Г. Міда і Дж. Дьюї виявлено їхню спорідненість та істотні відмінності. Це дало змогу обґрунтувати конструктивність диференційованих підходів до розв'язання нагальних соціально-практичних проблем. Установлено, що розуміння обома філософами ефективних освітніх практик спирається, з одного боку, на домінуючу роль діяльної творчої особистості, а з іншого – на чинник фундаментальних інституційних перетворень. Такий підхід актуальний у контексті сучасних суспільно-трансформаційних процесів в Україні;

набуло подальшого розвитку:

- обґрунтування значного історико-філософського внеску Дж. Г. Міда у розширення системи аргументів для осмислення та з'ясування традиційно гострої філософської проблеми індивідуальності (самості, Self). Запропонована ним інтерактивна концепція стала підставою формування філософсько-прагматичного підходу, згідно з яким суспільство розглядається не тільки як багатоманітна система збалансованих взаємодій, а й система, зорієнтована на трансформаційний поступ (чинник перспективізму);
- історико-філософське тлумачення «рухів думки» у ХІХ ст. як процесу становлення ідей, на основі яких Дж. Г. Мід розвинув власне філософсько-прагматичне бачення плідної взаємодії різних галузей знань. Простежено рух від теоретичної позиції скептичного емпіризму до наукового експерименталізму; вказано на сутнісну подібність діалектичного ідеалізму й еволюційного природознавства; наведено аргументи на користь подолання успадкованого від картезіанства дуалізму свідомості і зовнішнього світу;

уточнено:

- особливості соціально-інтерактивної теорії самості Дж. Г. Міда, діалектичні елементи її трансцендентально-емпіричної структури,

специфіку рольової та жестової природи й стосунку до *узагальненого іншого* як джерела соціальних норм і стандартів взаємодії;

- впливи британського емпіризму, класичного німецького ідеалізму, філософії творчої еволюції та біологічно-еволюційної парадигми на формування філософської концепції американського прагматиста.

Теоретичне і практичне значення одержаних результатів. Теоретична цінність дослідження полягає у тому, що вперше проаналізовано філософський прагматизм Дж. Г. Міда у контексті його історико-філософських поглядів, окреслено ключові методологічні настанови, які визначають перспективу відтворення важливих моментів розвитку і становлення філософської думки. Практична цінність лежить у площині пошуків філософських обґрунтувань реалізації збалансованих та ефективних проектів демократичної суспільної трансформації. Оскільки в дисертації виокремлено питання прагматичного розуміння освіти і шляхів її провадження, дослідження має практичний потенціал для розроблення змістовних та методичних аспектів викладання нормативних і спеціальних курсів, присвячених історії філософії, філософському прагматизму і філософії науки.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою роботою дисертанта. Її основні положення та висновки містять новизну й одержані у результаті комплексної роботи автора над об'єктом і предметом дослідження.

Апробація результатів дослідження. Основні ідеї та висновки, одержані під час аналізу філософського прагматизму Дж. Г. Міда, були оприлюднені в доповідях на двох міжнародних студентсько-аспірантських конференціях: «Філософія: нове покоління. Досвід та його інтерпретації» (Київ, НаУКМА, 20–21 березня 2014 р.; виголошено й опубліковано доповідь на тему «Досвід в історико-філософській концепції Дж. Міда») та «Філософія: нове покоління. Філософія: між природничими та гуманітарними науками» (Київ, НаУКМА, 24–25 березня 2016 р.; виголошено й опубліковано доповідь на тему

«Співвідношення філософської доктрини Анрі Бергсона та науково-дослідницьких теорій у прагматичній історії філософії Джорджа Міда»).

Публікації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження відображено у 6 наукових публікаціях, чотири з яких уміщено в наукових фахових виданнях України, одну – у виданні, що реферується у міжнародних наукометричних базах.

Структура та обсяг роботи зумовлені метою і завданнями дослідження й відповідають логіці розкриття теми. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що диференційовані на підрозділи, висновків, списку використаної літератури. Повний обсяг дисертації становить 200 сторінок, із них основного тексту – 176 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ТЛУМАЧЕННЯ ФІЛОСОФСЬКОЇ СПАДЩИНИ ДЖ. Г. МІДА: СВІТОВИЙ ТА УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТИ

Дослідження прагматизму Дж. Г. Міда з погляду його зв'язку з визначними філософськими та природничо-науковими теоріями XIX–XX ст. дозволяє виокремити ті інтелектуальні течії, що мали найбільший вплив на його філософське мислення та зумовили значний міждисциплінарний потенціал аналізованої версії прагматизму. Зокрема, в розділі йтиметься про соціально-інтерактивну теорію самості (проаналізовано її внутрішню структурну діалектику, рольову та жестову природу й стосунок до *узагальненого іншого*), генезу цієї філософсько-прагматичної концепції, а також її вплив на подальшу філософію. До завдань розділу належить дослідження проблеми співвідношення філософської, науково-експериментальної та соціально-дослідницької практик як істотних складників розуміння теорії Дж. Г. Міда. Також розглянуто її сучасні тлумачення та акцентовано можливі ідейні перетини загального спрямування думки філософа-прагматиста із вітчизняною філософією.

1. 1. Теоретичні засади прагматизму Дж. Г. Міда: засвоєння традицій та інноваційні ідеї

Звернення до програмної праці Дж. Г. Міда «Свідомість, самість та суспільство з погляду соціального біхевіориста» (“Mind, Self, and Society from the Standpoint of a Social Behaviorist”, ми послуговуємося перевиданням 1972 р.) дозволить запропонувати загальну змістовну характеристику ідейної спадщини філософа. Конститутивні смислові елементи аналізованої роботи є тим інтелектуальним тлом, навколо якого обертаються решта теоретичних напрацювань Дж. Г. Міда (теорія вчинку й теорія темпоральності доповнюють і угрунтовують теорію самості). Окрім того, попереднє ознайомлення із автентичною інтелектуальною спадщиною Дж. Г. Міда зробить більш

продуктивним осмислення мережі концептуальних впливів на запропоновану ним версію філософського прагматизму.

Початкова рецепція творчості, яка була максимально наближена до автентичного соціально-інтелектуального тла, в якому жив і творив Дж. Г. Мід, була здійснена у 1930-ті рр. північноамериканськими колегами і сучасниками філософа. Вона надає достатньо широкий горизонт можливих контекстів тлумачень, які стосуються як походження окремих концепцій, так і загальної логіки дослідницької програми науковця. Творчість Дж. Г. Міда можна вважати близькою до класичного американського прагматизму не лише з огляду на особисті тісні контакти з Джоном Дьюї та Вільямом Джеймсом, а й у контексті самої структури його вчення. Між Дж. Дьюї та Дж. Г. Мідом існувала тісна інтелектуальна співпраця, що приносила взаємну користь. Дж. Дьюї вказує, що його вчення в певних аспектах є похідним напрямком розвитку поглядів колеги [103, с. 309], однак наголошує, що теорія Дж. Г. Міда прямує своїм власним шляхом. Зокрема, Дж. Дьюї імпонувала тенденція розвитку у мисленні Дж. Г. Міда: в постійному охопленні нових сфер досвіду формувалися нові ідеї, які зумовлювали потребу оновленого, а подекуди й зміненого узгодження різних компонентів запропонованого філософського синтезу.

Христофер Бігнер, один із інтерпретаторів філософії Дж. Г. Міда, аргументовано характеризує його інтелектуальні надбання як впливове явище в історії американської соціологічної думки. Цей вплив є тривалим і значним як за індексом цитувань, так і за сприйняттям поглядів на природу функціонування свідомості. Самість описана Дж. Г. Мідом крізь специфічну теорію фізичного. Тут «фізичне» є наслідком синтезуючої активності розуму, когнітивним актом, ментальною конструкцією, що «породжує вмістилище» для себе й існує як сприйняте (картина світу трактується як раціонально-чуттєве поле, що його свідомість покладає як дещо підручне собі). Розумність – як і у В. Джеймса та Дж. Дьюї – спрямована на ціль та водночас залежна від неї структура, яка слугує інструментом як пристосування індивіда до середовища, так і його впливу на довкілля. У свідомості ідеї функціонують як продуктивні засоби, скорочені

схеми упорядкування хаотичного чуттєвого. Задля адекватного сприйняття вчення Дж. Г. Міда, стверджує Х. Бітнер, варто розташувати його поза оптикою протиставлення матеріалізму та ідеалізму: безпосередній досвід існує як «нейтральне дещо», в якому зміст виявляється невіддільним від процесу його усвідомлення. У цьому тлумаченні досвіду виразно оприявнюються філософсько-прагматичні підходи із властивим їм ухилом до ігнорування суб'єктно-об'єктного дуалізму у розгортанні пізнавально-практичного процесу. Разом із тим у історико-філософському плані теорія Дж. Г. Міда, на думку Х. Бітнера, є спорідненою з трансценденталізмом Імануїла Канта [77, с. 6]. Перетин із поглядами Георга Гегеля вбачається у принциповій активності форми. Такого роду тлумачення зумовлюють деяку складність підходу до Мідових напрацювань, адже автор мислить у традиції післякантового ідеалізму, проте підходить до свідомості як до чогось суто емпірично спостережуваного у світі [129, с. 460]. Наприклад, внутрішнє співвідношення «Я» і «мене» в межах активності свідомості є важко схоплюваним, адже по суті становить собою невинний діалектичний перебіг.

Томас Сміт вказує на широке концептуальне тло, що на нього спирається Дж. Г. Мід. Інтелектуальну наснагу автор теорії соціального біхевіоризму значною мірою віднайшов у теологічному Гегелевому мотиві сутнісної причетності людини до універсальної, розумної душі світу [197, с. 368]. Також Дж. Г. Мід вважав вартими уважного (і критичного) осмислення підходів Карла Маркса та Чарльза Дарвіна до соціальної та природної еволюції. На думку Дж. Г. Міда, стверджує Т. Сміт, усі згадані автори автономізували телеологію становлення буттєвих процесів, унезалежнивши її від людської свідомої діяльності. Натомість Дж. Г. Мід філософував із метою теоретичної легітимації впливового характеру людської самості стосовно світу, поведінки, думки та організованої активності. Крім того, можливими джерелами концепцій американського прагматиста Т. Сміт називає запропоноване Адамом Смітом поняття *нейтрального спостерігача* (*impartial spectator*) та поняття *несвідомого керівного* Зигмунда Фрейда – як близькі до *узагальненого іншого* Дж. Г. Міда.

Отже, Дж. Г. Мід враховує, що розумність вже пронизана організованими структурами. Ці складники конституції особистості певним чином передвизначають спосіб даності досвідів, які на перший погляд можуть видатися самотніми.

Врахувавши наведені вище інтерпретації, ми вважаємо за можливе перейти до розгляду ключових аспектів теорії самості Дж. Г. Міда, що найтісніше пов'язані з розумінням цим автором динаміки становлення людської раціональності. Йдеться про обґрунтування погляду на природу свідомості та мислення як утворень, що конституційовані соціально-історичним процесом. У руслі цього обґрунтування стверджується, що мова, панівною формою якої є мовний жест, виявляється повноцінним механізмом, який зумовлює виникнення і розвиток свідомості та раціональності. Прагматизм Дж. Г. Міда у тлумаченні соціального змістовно спирається на форми спостережуваної поведінки, визнає їх такими досвідними елементами, на основі опрацювання яких можуть бути витворені переконливі теоретичні узагальнення [153, с. 2].

Дж. Г. Мід розглядає позицію, що обґрунтовує онтологічну вторинність усупільнення по відношенню до постання розумності як у принциповому сенсі парадоксальну: ми утверджуємо процес еволюційного розвитку раціональних спроможностей в межах суспільства, проте генезу суспільності виводимо, в такому випадку, із неугрунтованої розумності. Якщо структури раціональності переважно ініційовані соціальним процесом, то адекватнішою спробою опису стану справ є визнання онтологічної першості суспільної взаємодії.

Соціально-біхевіористичний прагматизм Дж. Г. Міда наголошує на тому, що досвід індивіда найкраще простежується крізь його поведінку, спостережувану з перспективи оточення. Проте варто наголосити на деяких принципових розбіжностях у підходах ригоричного біхевіоризму Джона Вотсона та соціально-психологічній версії цієї методологічної настанови, запропонованої Дж. Г. Мідом. Біхевіоризм у психології, згідно з Дж. Вотсоном, стоїть на строго позитивістських засадах – працює з суто об'єктивними структурами явленої поведінки, викреслюючи з кола наукового зацікавлення внутрішній,

інтроспективний простір досліджуваних об'єктів (і тварин, і людей) [153, с. 2]. Стратегія, яку обирає такий біхевіоризм, є стратегією редукції сутнісного опису і пояснення будь-яких досліджуваних явищ у термінах проявів умовного, набутого рефлексу. Такі структури власне людського як розум чи свідомість не просто не беруться до уваги як не придатні до адекватного опису строгою біхевіористською мовою, а відкидаються загалом (запереченим є саме їх значимо проявлене існування).

У свою чергу, Дж. Г. Мід наголошує на значному пояснювально-описовому потенціалі біхевіоризму і в таких, умовно «чужих» йому царинах: відкидання Дж. Вотсоном свідомості як предмету дослідження спирається на хибне припущення про можливість ігнорування індивідуальної свідомості як мало функціонально проявленої. Символічний інтеракціонізм Дж. Г. Міда виходить із протилежного Вотсоновому припущення про присутність та істотну роль дієвих проявів свідомості [153, с. 10]. Доповненням і ускладненням структури стимулу-реакції, що на ньому наполягає Дж. Г. Мід, є її селективність й вихідна інтерпретованість. Стимул (часто ототожнений із сумою чуттєвого подразнення) не є даністю, що можна адекватно спостерігати ззовні. Врахувавши присутність суб'єкта, котрий реагує на подразнення, ми помітимо, що важливим критерієм його реакції на зовнішні події є не повне, а часткове врахування аспектів чуттєвого враження. Носій свідомості сприймає ту частину подразнення, що вимагає його дій. Згідно з Дж. Г. Мідом, людська розумна селективність є здатністю до формотворчого тлумачення стимулу. Важливими факторами вибіркової інтерпретації є чинники цілепокладальні: потреби та цінності принципово варто враховувати, щоб адекватно інтерпретувати поведінку.

Істотним механізмом раціональності є мова. Одразу варто відзначити елемент не-репрезентативності у тлумаченні Дж. Г. Мідом мови, адже в ній реалізується спроможність до інтерсуб'єктивного означування й, відповідно, комунікативна функція. Базовою формою комунікації визнана жестова взаємодія. Жест – те, що у знаковий спосіб виявляє інтенцію його автора і

викликає у того, з ким він взаємодіє адекватну зворотну реакцію. Будь-який соціальний акт розглядається як комунікативний, жестовий (генетично і формально). Оскільки соціальне середовище є полем взаємоузгодження активностей живих істот, а об'єктивність формується внаслідок комунікативного інтерсуб'єктивного узгодження, то логічно, що об'єктивне тлумачиться як предмет порозуміння, спільний простір взаємодії.

Конкретніше, Дж. Г. Мід вказує саме на звуковий жест як фундамент людської комунікації. Ця позиція зумовлена тим, що критерієм дійсної інтерсуб'єктивності є «спростережуваність» значення звукового жесту: обидва комуніканти повинні мати рівну міру доступу до споглядання істиннісного моменту у їхній взаємодії. Звуковий жест є проявленим однаково і для адресата, і для адресанта – на противагу видимому складнику жестикуляції. Отже, саме на основі звукового жесту може бути розбудована об'єктивність як *співдійсність*.

Некласичний біхевіоризм Дж. Г. Міда працює з потужною, накопиченою емпіричною психологією та фізіологією, сумою матеріалу. Він включає до розгляду соціально-філософської проблематики психосоматичні риси людської конституції, що стають у такому міркуванні апріорними принципами та пробним каменем для перевірки теоретичних узагальнень. Основою для реалізації такого синтезу гуманітарно-соціального знання зі здобутками точних наук є еволюційна настанова, що орієнтує на динамічність досліджуваних систем та утверджує принципову роль суто органічного складника.

У цьому річищі розгортається аналітика темпоральної проблематики в структурі самості. Еволюційна спрямованість прагматизму Дж. Г. Міда зумовлює розуміння того, що минуле є формотворчим щодо теперішнього, а тому має зберігати в ньому результативну присутність. Сенситивна частина тіла людини дає найбезпосередніший досвід актуального стану справ, проте для специфічно людської поведінки лише цього виміру інтерпретації дійсності замало. Задля адекватного тлумачення людської пізнавальної спроможності Дж. Г. Мід звертається до аналітики складних функцій центральної нервової системи. Фізіологія цієї системи організму засвідчує, що сенситивне враження

миттєвості накладається на складну, наділену пам'яттю структуру звітів із досвідів реакцій на стимули. Таким чином, теоретично запитувана актуальна присутність минулого міститься в функціональних елементах механізмів адаптаційного ускладнення [153, с. 116].

Маніфестація свідомості стається в розриві перебігу: розумність, реагуючи на нетипову ситуацію, демонструє власну адаптивність. Інноваційна винятковість події зумовлює виокремлення нового значення (нових значень) серед плину досвіду. Функція пам'яті дозволяє ідентифікувати новизну на її контрасті з накопиченим досвідом. Отже, свідомість наділена механізмом реалізації континуальності в активності організму. Істотність новизни полягає у її принциповому значенні для майбутнього: значна частина функцій свідомості пов'язана з селективною здатністю, що полягає в швидкій орієнтації у накопиченому досвіді з метою його реактуалізації.

Філософсько-прагматична рефлексія Дж. Г. Міда поєднує індивідуальні та суспільні елементи розуміння самості. Суб'єкт у соціальному світі є єдиним і унікальним утворенням, що знає себе як об'єкт. Необхідність такого специфічного усвідомлення себе Дж. Г. Мід означає в такий спосіб: «Індивідуальний організм, очевидно, є істотним фактом чи конститутивним елементом емпіричної ситуації, що у ній він діє; без врахування власної об'єктивної присутності як такої він не може діяти розумно чи раціонально» [153, с. 116]. Індивіди в соціальній системі, розглянутій крізь призму біхевіористичної методології, є діячами, вплетеними у структури взаємодії з подібними істотами. Інші є наданими конкретній самості як у певному сенсі тотожні їй об'єкти. Насамперед ідеться про емпіричну схожість та відповідну їй подібність функціональних характеристик. Тому власну природу самість сприймає переважно як природу сприйманого іншими об'єкта (фактично, ми є наділені спроможністю «дивитися на себе очима інших»). Об'єктивна наданість собі, отже, є в принциповому сенсі інтерактивною. Дійсний інтерсуб'єктивний досвід індивіда є уможливленим засобом такої самооб'єктивуючої референції, здійсненої за рахунок усвідомлення

співприсутності з іншими в межах концептуально структурованого соціального простору.

Одним із механізмів, що забезпечує відносно ефективну суспільну згоду є вміння індивідів сприймати ролі. За модель для аналізу та концептуалізації цієї спроможності Дж. Г. Мід бере вимір ігрової соціалізації особистості, що забезпечує становлення свідомої, соціально адаптованої істоти. У процесі гри дитина натрапляє на феномен *іншого* й усвідомлює його конститутивну роль щодо власної рольової самості. Інтенсивність і характер цього усвідомлення різняться в ситуаціях дитячої та організованої гри. Інші в дитячій грі присутні лише як інші учасники гри у конкретних ситуаціях взаємодії. Натомість інші в ситуації організованої гри є знеособленими, абстрактними соціальними агентами зі специфічно притаманними їм мережами відношень. Ускладнена соціалізація у переході від дитячої до організованої постає як напрацьована здатність до інтелектуальної роботи з абстрактними структурами. Таке специфічно окреслене інше Дж. Г. Мід у праці «Свідомість, самість та суспільство...» називає *узагальненим іншим* [153, с. 154].

Участь в організованих іграх привносить у генезу самості ключовий етап – саме тут викристалізовується індивідуальна неповторність (дитяча гра передбачає «злиття» гравця з тим рольовим утворенням, що його характеристики він перебирає на себе): індивідуальність існує поруч з функціональним ігровим обов'язком. Такий перебіг гри переживається як певне відчуження: ігрові ролі не накладаються на унікальну внутрішню природу самості [135, с. 29], а переозначають її на часовий проміжок гри – самість «вдягає маску» гравця і про цю «маску» пам'ятає. Тому адекватна соціальна участь здійснюється з урахуванням елемента зовнішності соціального досвіду.

Самість крізь розумність та свідому селекцію працює над здійсненням максимально ефективної адаптації власної унікальності в динамічне соціальне утворення. Серйозність й увага (інструменти аналітики [135, с. 31]) до дійсного соціального процесу є тими режимами свідомісної налаштованості, які сприяють

якісній, повноцінно відрефлексованій селекції впливових чинників, а тому й еволюційній адаптації в суспільстві.

Можна стверджувати, що в теорії Дж. Г. Міда самість існує як база даних власних поведінкових напрацювань (пам'ятає умови діяльності, спектри можливих курсів поведінки, обрані курси, звіти щодо їх ефективності), однак аналогізуючий відбір, видозміна, доопрацювання, ініціація нових поведінкових схем – також повноваження самості [135, с. 31]. Однією з засад, що забезпечують механізм реалізації цих спроможностей, є наявність відповідної внутрішньої функціональної структури свідомості: інтерактивного утворення, що в ньому, з одного боку, існують щільно пов'язані системи сприйняття сенситивного тла і співставлення його з цільовою налаштованістю організму, а з іншого – досвідом як структурованою множиною окремих, соціально об'єктивованих та важливих для поведінки смислових утворень. У першому випадку акцентоване трансцендентальне «Я», орієнтоване через наявну дійсність на майбутнє. Воно фіксується як засада дійсної людської функціональності. В другому випадку йдеться про емпіричне «мене».

Теорія самості Дж. Г. Міда демонструє виразні й переконливі елементи філософсько-прагматичного тлумачення раціональності, орієнтованої на практично-ефективне досягнення присутності її носія у світі як соціально-конкретному середовищі. Людина є джерелом розумної суспільної активності, а тому додатковою рисою раціональності виявляється здатність пояснити контексти діяльності та визначити її мету. Дж. Г. Мід значну увагу зосереджує на описі експлікованих форм поведінки індивідів у межах певних суспільних утворень. Однак такий підхід невіддільний від гуманізованої настанови на невідчуженість у спілкуванні: самість розуміє інших як принципово подібних до себе, що уможливорює порозуміння у соціальній взаємодії.

Щодо порушеного питання про прагматичну спрямованість історико-філософських інтерпретацій Дж. Г. Міда, які представлені в іншій із його чільних праць «Руки думки у ХІХ ст.», то на їх основі також можна сформулювати висновок про наявність стійких прагматичних спрямувань у

системі аргументів американського філософа. Дж. Г. Мід порівнює філософські ідеї з провідним, на його переконання, раціональним спрямуванням епохи – експериментальною наукою. Результатом такого підходу стає виокремлення потенціалу практичних можливостей філософських концепцій з огляду на впливову присутності їхніх елементів у сучасних Дж. Г. Міду наукових практиках і теоріях.

Особливості філософсько-прагматичних підходів до науки яскраво виявилися в поглядах основоположника цього філософського напрямку – Чарльза Сандерса Пірса. Небезпідставно саме до його *прагматичної максими* як до генетичного джерела аналізованої філософської традиції відсилає автор поняття *прагматизм* В. Джеймс [50, с. 32]. Перш за все Ч. Пірс звернув увагу на процес розгортання наукового експерименту. В результаті він сформулював філософський принцип, згідно з яким уявлення або переконання (beliefs) дослідника про практичне значення об'єкта дослідження конституують сам цей науковий об'єкт. Власне на прагматичність такого підходу звернув увагу (та своєрідно його витлумачив) В. Джеймс.

Окрім того, усталена орієнтація філософського прагматизму на експериментальну науку сприяла утвердженню специфічного погляду на природу знання, де усі його компоненти (навіть ті, які стосуються безпосередніх відчуттів) мають імовірнісний характер і повинні постійно верифікуватися досвідом взаємодії з реальністю. Саме тому філософії загалом належить орієнтуватися на методологію передової раціональної практики досвідної верифікації формулювань про природу реальності – дослідницької науки [187, с. 141]. Подібна магістральна орієнтація властива і Дж. Дьюї, котрий пропонує розбудову новітньої філософії досвіду, бо вважає традиційну західну філософію трансцендентальною, понад-досвідною. Підвалину можливості цієї філософії він також вбачає у науковій практиці відкриттів і перевірок [104, с. 23]. Дж. Дьюї звертає увагу на те, що, починаючи з XVII ст., саме наука модифікує не тільки знання про зовнішній світ, а і погляд на те, чим по суті є людина. Думка про

науку як формотворчий чинник у філософсько-антропологічному сенсі є спільною для Дж. Дьюї і Дж. Г. Міда [104, с. 24].

Отже, порівняння історії науки з історією філософії, яке здійснює Дж. Г. Мід, виразно вказує на його інтелектуальну причетність до традиції філософського прагматизму. Важливою в згаданому контексті є «межова проблематика», яка локалізується на перетинах прагматично потрактованих впливів науки на філософію (йдеться про спосіб презентації Дж. Г. Мідом філософського вчення І. Канта крізь його зв'язок із механікою Ісаака Ньютона) та зворотного впливу філософії на науку, виразно втіленого в розумінні філософії Г. В. Ф. Гегеля, що його надає Дж. Г. Мід (філософське осмислення діалектичної динаміки розвитку форм думки та суспільних інститутів є ланкою історії ідей, що, в певному сенсі, стає прообразом природничих еволюційних теорій). Відтак, прагматична інтерпретація історико-філософського процесу, що її пропонує Дж. Г. Мід, є суголосною одній із ключових рис цього напрямку у філософуванні – налаштованістю на відкритість до різноманітних сфер суспільного життя, здатністю до виходу на «відкритий простір» (за В. Джеймсом) практичного соціального досвіду та інтелектуального поступу [50, с. 12]. Оскільки інтелектуальний соціально-культурний досвід Заходу, починаючи з Нового часу, значною мірою концентрований навколо концепту науки та відповідної експериментальної наукової практики [27, с. 309 – 390], варто відзначити важливість того, що його тлумачення на ґрунті прагматизму розширює розуміння ролі цього досвіду в суспільному бутті та поступі. Вектор цього розширення – не в абсолютизації чинника науки, а в його долученні до соціальних практик.

Попередні міркування роблять помітною схильність філософії прагматизму до пошуку практичного аспекту розумності, виходу на живий досвід раціональної гармонізації взаємодії особистості та суспільства. Проілюструвати цю тезу можна посиланнями на «передпрагматизм» Ральфа Волдо Емерсона, що закликає філософію орієнтуватися на майбутнє та вирішувати проблеми особистості та спільноти через покрокове «долання

шляху» [50, с. 10]. В актуальному для початку XXI ст. підході Ричарда Рорті до філософії як «культурної політики» представлена важлива для прагматизму ідея інтелектуальної творчості (присутня також і у Дж. Г. Міда), яка полягає у наголосі на потенціалі окремого індивіда для покращення динаміки суспільних змін. Розбудовуючи свою концепцію історико-філософського процесу і теорію взаємодії суспільства й особистості, Дж. Г. Мід зосереджується не стільки на проблемному полі суто наукового дискурсу, заглибленого у пошуки фундаментальних суспільних засад, як на прагматичних підставах культурно-суспільних трансформацій та віднаходженні можливих джерел формування гуманізованого суспільного ладу [189, с. 65].

Прояснити деякі з важливих історико-філософських контекстів щодо комунікативно-соціальної природи особистості у філософії Дж. Г. Міда дозволяють сучасні праці Мітчела Абулаф'ї. Зокрема, в понятті про вимір «внутрішньої комунікативності» у Дж. Г. Міда, на думку цього автора, акцентовано елемент анти-картезіанства у розумінні способу існування та самоусвідомлення раціональної істоти: виокремлення співвідношення «Я» та «мене» як функціональних елементів структури особистості можливе лише як специфічно-діалектичне, взаємно-визначуване. Тобто неопосередкованого усвідомлення «Я» не існує, так само як проявленого «мене» не може бути без джерела його усвідомлення.

М. Абулаф'я також пропонує можливий спосіб розуміння теорії особистості Дж. Г. Міда (у аспекті відношення «Я» та «мене») як розвинутого та ускладненого виміром соціальності варіанту вчення В. Джеймса про плинність свідомості [70, с. 12]. Аргументи на користь такого погляду В. Джеймс віднаходить у філософії віталізму Анрі Бергсона з його концепцією самості як такої, що пронизана та поєднана часом. Відзначимо, що з твердженням М. Абулаф'ї можна погодитись частково, врахувавши зауваження про те, що Дж. Г. Мід апелює не лише до В. Джеймса, а й до А. Бергсона безпосередньо. В цьому контексті варто зауважити, що характерним для Дж. Г. Міда є розуміння того, що усвідомлення людиною себе відбувається на тлі неусувного

«перебування в світі». Йдеться не так про екзистенційний спосіб присутності, як про суто емпірично-біологічний. Отже, існування людської істоти цілком може відбуватися і не рефлексивно; теоретично-рефлексивний стосунок до розуміння власної природи не є типовим. Дж. Г. Мід говорить про «біологічного індивіда», наголошуючи на аспекті буття частиною живої реальності, яка необтяжена рефлексією.

Натомість саморозуміння і рефлексія виникають разом із здатністю до сприйняття перспективи оточення. Йдеться як про «погляд на себе очима» інших осіб, так і про універсалізовані перспективи *узагальнених інших*. Ми маємо підстави вживати цей термін Дж. Г. Міда у формі множини, адже універсалізованих перспектив може бути досить значна кількість: «світове співтовариство» або абстрактне уявлення «спільноти тих, хто перебуває в цій аудиторії» є *узагальненими іншими* різних рівнів. На нашу думку, принциповим є те, що не варто говорити про якусь однорівневу систему ієрархізації: за різноманітних обставин впливовість узагальнених комунікативно-рольових утворень може кардинально різнитися.

До переліку виокремлених Дж. Г. Мідом *інших* належать: соціальні класи, політичні угруповання, клуби, корпорації (та подібні їм дієві, впливові соціальні одиниці) [70, с. 6]. Отже, індивід є конститутованим множиною перспектив, у відношенні до яких він себе окреслює. З іншого боку, можна сказати, що «вони його окреслюють». У будь-якому разі, йдеться як про внутрішнє почуття зовнішніх соціальних чинників, так і про дійсність того, що їх розуміння сформоване «зсередини», адже Дж. Г. Мід не утверджує пріоритетність якоїсь із сторін цієї діалектики.

М. Абулаф'я вказує на принципову різницю у поглядах Дж. Г. Міда, що стосуються *узагальненого іншого* та концепції супер-Его Зигмунда Фрейда: поняття про *узагальненого іншого* як джерело конкретної нормативності є таким, що має раціональну природу та є відкритим для свідомого доступу [70, с. 8]. Запропонований Дж. Г. Мідом *інший* є інтегрованим у нашу свідомість елементом і не має рис нав'язливої авторитарності. Раціональна структура

особистості усвідомлює універсально-комунікативний складник і відповідну йому функціональну та нормативну налаштованість.

Пояснити джерела особистісної унікальності, у випадку з Мідовою теорією, М. Абулаф'я пропонує наступним чином: кожен індивід займає неповторну позицію у стосунку до оточення, перебуває в унікальному відношенні та є джерелом суто особистого бачення суспільного цілого і типу співвідношення з ним. Сукупна динаміка трансформацій індивідуальних перспектив і способів поведінки схоплена Дж. Г. Мідом синтетичною категорією соціального [70, с. 14]. В цьому контексті відзначимо, що еволюція особистісного існування зумовлює процеси реорганізації загальносуспільної єдності як взаємної організації. Тобто соціальна реальність еволюціонує крізь інтерактивне пристосування: тканина олюдненого всесвіту має комунікативну природу.

Участь у соціальній взаємодії сприяє зростанню рівня свідомості щодо системи суспільного існування загалом та особистої в ній участі. У спілкуванні ми діяльно розвиваємо можливості сприйняття інакших перспектив. З одного боку, ми інтегруємося в соціальну взаємодію, з іншого – прилаштовуємо її до нас самих. М. Абулаф'я наголошує, що самість в сучасних термінах може бути представлена як відкрита функціональна система, яка повсякчас модифікує спосіб власного буття (власної єдності, власного синтезу) в умовах комунікативного оточення. Індивідуальність виявляє творчість як щодо себе самої, так і щодо форм своєї суспільної інтеграції. Багатоманітність суспільного життя зумовлює, окрім іншого, плюралізм бачень присутніх в такій системі об'єктів. У Мідовій концепції йдеться про те, що соціальність забезпечує спроможність дечого бути «декількома речами водночас».

*1. 2. Ідейні партнерство, наслідування та концептуальний розвиток ідей
Дж. Г. Міда в філософії XX – початку XXI ст.*

Розглянуті попередньо аспекти прагматичної філософії Дж. Г. Міда відіграють суттєву роль у соціально-комунікативній теорії Герберта Блюмера. Зокрема, Г. Блюмер зацікавлений у тому, щоб залучити в сферу соціології Мідову версію прагматизму як функціонально подібний, проте змістовно альтернативний підхід до запропонованого Талкотом Парсонсом розуміння людської взаємодії як такої, що реалізується на основі «сукупності очікувань» [81, с. 539]. Перевагою інтераціоналістського (а, відтак, комунікативного) тлумачення виміру суспільного існування, на думку Г. Блюмера, є спроможність на його основі витлумачувати якнайширший перелік типів взаємодії: ситуації конфлікту, консенсусу, байдужості.

Варто погодитись з Г. Блюмером у тому, що самість, згідно з Дж. Г. Мідом, це насамперед організм, що через сприйняття перспективи оточення розуміє себе як об'єкт. Важливо, що спосіб його існування є процесуальним, активним. Висловлену думку вдало ілюструє наступне формулювання: впізнання свого стану як голоду – обумовлює відповідну поведінку, а не лише самопочуття [81, с. 536]. Відтак, самість є інстанцією конструювання активності. В цьому контексті не надто продуктивно мислити існування наперед-заданої структури особистості, оскільки це переважно динамічна, спрямована на поведінку сутність.

Факторами, що впливають на поведінку особи є ті елементи середовища, що вона їх для себе виокремлює. На нашу думку, Г. Блюмер пропонує вичерпний щодо теорії Дж. Г. Міда перелік чинників: індивідуальні бажання, почуття, цілі, активність інших, очікування і вимоги інших, системи правил, що діють в наявній спільноті, специфіка безпосередньої ситуації, власне розуміння себе, попередні досвіди, очікування перспектив систем діяльних реакцій на заплановану активність з боку тих, кого ця активність стосується [81, с. 537]. В наведеному переліку левову частку займають комунікативно-соціальні складники раціональності (такі, що напрацьовані в процесі індивідуальної соціалізації та вдосконаленні типів взаємодії у межах виду).

Згідно з Дж. Г. Мідом, комунікативним є навіть існування об'єктів, що оточують людину. В цьому сенсі об'єктом є те, у відношенні до чого перебуває поведінка індивіда: матеріальний предмет, ідея, ідеал, ціннісна орієнтація – існують у формі розуміння, обумовленого діяльними перспективами. Г. Блюмер висловлює це так: усі значення конструюються завжди на рівні соціальної прагматики. На нашу думку, можна запропонувати альтернативний погляд, де тло порозуміння існує як узгоджена динамічна система індивідуально-прагматичних життєвих проектів та відповідних їм перспектив значень.

Однак варто погодитися із тлумаченням Г. Блюмером Мідового розуміння способу існування соціального середовища, як «зітканого зі значень» [81, с. 540], «соціальних дефініцій», які існують у такий спосіб, що завжди передбачають певний рівень неузгодженості, невизначеності. Вони стимулюють активність певного напрямку, проте не детермінують усі її дієві елементи чи їх послідовність [81, с. 541]. Тобто запропонований підхід залишає простір для творчості й індивідуалізації реакцій. Регулярність або ж стабільність значення «спільнотної дії» забезпечується через його повторюваність, ефективність або перевірену етичну відповідність. Фіксованість значення забезпечена тим, що воно повсякчас спрацьовує «саме в такий, потрібний спосіб» за подібних обставин.

Суспільне, групове життя існує в тривалості переузгодження системи взаємодії. Г. Блюмер називає це «реконструкцією визначень» [81, с. 537]. Визначення є зрозумілим у контексті відгуку, виявляються у взаємодії – тобто визначаються прагматично. Саме поняттю про активнісне перевизначення відповідає запропонована Г. Блюмером класифікація Мідової (і його власної) теорії як символічного інтеракціонізму.

Прагматично-лінгвістична проблематика також є істотною в контексті аналітики факторів спорідненості та відмінності теоретичних підходів Дж. Г. Міда та комунікативної практичної філософії Юргена Габермаса. Згідно з Дж. Г. Мідом, співвідношення категорії значення та категорії соціального виражено існує в мові як соціальній системі символів [166, с. 77]: один індивід

спроможний виокремити певні характеристики деякого об'єкта, події чи процесу для іншого індивіда (у випадку із мовним жестом) в той самий спосіб «як для себе». Сукупність таких характеристик в концентрованому вигляді формує об'єкт думки чи «соціальне значення». Саме інтерсуб'єктивна визначеність є адекватним відповідником поняттю «об'єктивного» у випадку з аналізованою прагматичною теорією. Значення локалізовані у «просторі» реальної міжлюдської згоди – соціально-лінгвістичному досвіді взаємодії.

Попередньо було зазначено, що для Дж. Г. Міда «сповненість символічних утворень значенням» вказує на те, що вони дозволяють нам передбачати можливі на них реакції. М. Абулаф'я формулює цю настанову як «функціональну інтерпретацію значення» [70, с. 3]. У цьому випадку розумність – це інструментарій (функціональний елемент організму), що захоплює таку рефлексивність значень у символічних утвореннях «для себе» і спроможний вказати на неї іншим. Теза про розумність як соціальний феномен у філософському прагматизмі Дж. Г. Міда є певною мірою інноваційною і може викликати як схвалення, так і критичне несприйняття.

Відтак, важливим для розуміння цієї концепції є наголос М. Абулаф'ї на тому, що Дж. Г. Мід вживає термін «відгук» двозначно. Через розкриття аспектів цієї двозначності в Мідовому підході можна виокремити перехід від суто біхевіоризму до теорії комунікації. Перше, типово біологічне (фізіологічне) значення поняття реакції – відгук на стимул. Друге ж, комунікативне – очікування відгуку іншого у гіпотетичній чи реальній ситуації звертання [70, с. 4]. Єдність прагматично-комунікативних інтенцій забезпечена спільністю розумінь-передбачень реакцій. Сприяє можливості такої багатоступеневої узгодженості те, що комунікативною є сама природа особистості: ми існуємо як ті, хто сприймає і надсилає повідомлення самим собі. Розуміючи реакцію на мовні повідомлення «в собі», ми, виходячи з презумпції функціонально-структурної та біологічно-видової подібності, передбачаємо можливі реакції спільноти та окремих її представників.

Згідно з твердженням М. Абулаф'ї, саме цю біхевіористичну теорію значення критикує Ю. Габермас, називаючи такий підхід надмірно функціоналістським (ідентичність значень, за Габермасом, не дорівнює однаковості відгуків, а існує як внутрішньолінгвістичний компонент). Закид Ю. Габермаса Дж. Г. Міду полягає в тому, що американський філософ навіть не намагається зрозуміти мову як певним чином незалежну сферу, що існує за власними законами. Ю. Габермас наполягає на тому, що мова не є лише інструментом, адже вона визначає здійснювані за її посередництва типи активності на основі притаманних їй відносно незалежних від практик повсякденності тенденцій і структурних закономірностей.

На думку Ю. Габермаса, Дж. Г. Мід «не помітив лінгвістичного повороту у філософії» [118, с. 3]. Чиказький прагматист досліджував сфери поведінки та комунікації людської істоти. Значення для нього невіддільні від «впливів». Мова поза комунікацією, взаємодією та взаємовпливами навіть не є предметом його дослідницького зацікавлення. Натомість для Ю. Габермаса саме внутрішньолінгвістичні структури є підставами для порозуміння. Дж. Г. Мід, стверджує Ю. Габермас, врахував аспект «присутності факту взаємодії на базі мови в суспільстві», але знехтував питанням про те, як особа набуває розуміння правильного використання мови аж до її відчуття.

Дещо парадоксальним у контексті тези про обґрунтовану, на нашу думку, оцінку Ю. Габермасом концепції значення у Дж. Г. Міда як біхевіористичної (у розумінні близькості до прагматизму й емпіризму) є закид стосовно неуваги до аспектів «матеріальної репродукції суспільств» як «неврахування життєсвіту», який дещо звужено тлумачиться філософом-комунікативістом передусім як *система суспільно-економічних відносин*. Подекуди це навіть спонукало Ю. Габермаса інтерпретувати філософію Дж. Г. Міда як ідеалізм (у негативному сенсі «нежиттєвої відстороненості»). На нашу думку, певним чином прояснити цю ситуацію дозволяє порівняльна аналітика біографічних контекстів творчості обох авторів.

Ю. Габермас вказує на те, що Дж. Г. Мід пропонує проект *ідеальної комунікативної спільноти* та критикує цей проект за «утопічність». Зауважимо, що на рівні *сформульованого* концепту можна вбачати спільність у підходах обох філософів, але соціально-практичне значення цього концепту у них відрізняється. У Ю. Габермаса ідея ідеальної комунікативної спільноти ґрунтується, з одного боку, на надзвичайно продуктивній (за словами Річарда Рорті, «неоціненній») для модерної філософії, й особливо для прагматизму, тезі про переваги «комунікативного розуму» над «розумом суб'єктно-центричним». З другого боку, ця ідея включає елемент метафізичності, на що також вказує Р. Рорті – послідовний поціновувач та дискусіант німецького філософа. А саме, йдеться про неухильне відстоювання Ю. Габермасом тези про «універсальне обґрунтування» (universal validity), яка є невіддільною від функціонування «комунікативного розуму». На думку американського філософа, «це поняття та метафізика вистоять або впадуть разом» [193, с. 78]. Натомість, із точки зору Дж. Г. Міда, концепт ідеальної комунікативної спільноти варто розуміти як *лише* регулятивний ідеал, телеологічний складник який, з одного боку, є моральним підґрунтям в провадженні активності, а з іншого, умовно існує як мета продуктивної комунікативної динаміки. Наближення до такого ідеалу виявляється самодостатнім критерієм ефективності процесу формування індивідуально-суспільного тла порозуміння. Однак контраргумент Ю. Габермаса щодо утопічності комунікативної прагматики Дж. Г. Міда також є слухним у тому сенсі, що він дійсно змальовує ідеалізовану реальність неускладненої, «непошкодженої інтерсуб'єктивності» [118, с. 2]. Дж. Г. Мід працює з образом того як повинне працювати досконале, необтяжене класовими, «расовими» та іншими негативними комунікативними бар'єрами суспільство.

Саме звернення до історично-матеріального контексту, що в ньому виникла та розвивалась теорія Дж. Г. Міда, дозволяє говорити про виправданість безперечно притаманного йому оптимізму (можливо, навіть на рівні методологічної перспективи). Впродовж тридцяти років Дж. Г. Мід був

професором одного з передових університетів, що виник фактично «з нуля» і стрімко набирив обертів. До кола його спілкування належали провідні представники філософсько-прагматичної та природничо-наукової спільноти дослідників; перша третина ХХ ст. була періодом, коли сталася «наукова революція» у фізиці, Дж. Г. Мід знайомився з універсальною теорією відносності саме тоді, коли вона завойовувала позиції та провідне становище у галузі. Крім того, чиказький прагматист безпосередньо долучився до формування новітніх освітньо-демократичних проектів і став свідком їхньої життєвої реалізації на рівні громадських шкіл і т. ін.

Зіставляючи оптимістичні стимули інтелектуального середовища, в якому перебував Дж. Г. Мід, та кризові підвалини матеріально-історичного контексту творчості Ю. Габермаса, варто відзначити, що філософія останнього несе на собі вагомий і трагічний відбиток періоду шокового стану, зумовленого жахіттями Світової війни та загальнолюдською трагедією нацистського тоталітаризму. Є підстави стверджувати, що історично-адекватна суть зауваження Ю. Габермаса наступна: під тиском «матеріальних умов репродукції» суспільства людяні телеологічні критерії взаємодії виявилися не достатньо стійкими для того, аби твердити про їхній впливовий характер як регулятивних ідеалів. Можливості для раціональної символічної репродукції структури саморозуміння особистості та відповідних цьому саморозумінню форм суспільної взаємодії як спадкоємності інтелектуально-культурної традиції у Ю. Габермаса не було. Якщо Дж. Г. Мід вважав себе учасником продуктивного творчого діалогу з «отцями-засновниками» північноамериканського громадянського ладу, то німецькому філософу такої щасливої нагоди просто не випало. Ю. Габермас залучає до свого теоретичного інструментарію концепцію трансформації механізму інстинктивно-жестової взаємодії у лінгвістичну, прозору для саморозуміння форму, однак виникнення рівня соціально-комунікативної нормативності як елементу, вбудованого у цей процес, він не визнає.

Філіпе Да Сілва пропонує власне розуміння філософії Дж. Г. Міда на контрасті із тим, як її інтерпретує Ю. Габермас [95, с. 292]. У випадку із образом

філософії Дж. Г. Міда у версії Ю. Габермаса португальський дослідник вдається до такого досить яскравого поняття як «Габермасів Дж. Мід». І для цього є усі підстави. Зокрема, на нашу думку, навіть сама назва фундаментальної праці Ю. Габермаса «Теорія комунікативної дії» за своєю суттю є надзвичайно близькою до теорій особистості та природи соціальної активності, сформульованих Дж. Г. Мідом. Адже американський прагматист запропонував саме комунікативно-дієві моделі суспільства, самості та їхніх відношень. Тобто витлумачена ним індивідуальна активність людини існує не тільки як відгук на зовнішній, зрозумілий з позицій стороннього спостерігача подразник, а як складний, сконструйований, комунікативний акт.

Цікавим є той момент, що саме після публікації двотомної «Теорії комунікативної дії» досить значно видозмінюється розуміння дослідницькою спільнотою сутності та значення спадщини Дж. Г. Міда для соціологічного (та загальногуманітарного) дискурсу [95, с. 294]. Модифікація розуміння наступна: від автора теорії символічного інтеракціонізму (рецепції, запропонованої Г. Блюмером) – до «батька-засновника», співтворця парадигмального зсуву у тлумаченні природи соціальних процесів не як цілераціональних, а як комунікативних у своїй основі.

Ю. Габермас, твердить Ф. Да Сілва, акцентує перехідний етап між жестовою та символічною взаємодією, де має виникнути орієнтація на нормативний рівень спільних значень (тобто вимір нормативності має бути присутнім уже на долінгвістичному етапі). На нашу думку, Ю. Габермас пропонує критичну аналітику розподілу умовних етапів й рівнів соціальної взаємодії, строгого послідовного виокремлення яких сам Дж. Г. Мід не здійснює. Ю. Габермас визнає, що для Дж. Г. Міда мова є найвагоміший механізмом соціалізації та координації активності. Однак етап «напрацювання нормативної солідарності» через мовлення в спільноті (матеріально-історичний етап, де присутня ситуація реального досягнення згоди щодо ключових світоглядно-орієнтуючих питань) не враховано. Інстанцією, що відповідає за нормативність та її тлумачення у Дж. Г. Міда, зауважує Ю. Габермас, є особистісно-

усвідомлюваний абстрактний *узагальнений інший* (внутрішньо-індивідуальний моральний корелят). Натомість німецький філософ шукає історичної комунікативно досягнутої згоди (справжньої події) щодо спільнотних нормативних орієнтирів, напрацьованої через узгодження позицій учасників взаємодії засобами загальнозначущої аргументації (включно з «універсальною валідністю»).

У власній критичній реконструкції вчення Дж. Г. Міда Ю. Габермас пропонує ряд вдалих формулювань щодо соціально-еволюційної специфіки цієї версії прагматизму. Зокрема, індивідуальна неповторність у розумінні Міда виникає як діалектична протилежність до загальносуспільного, притаманного багатьом (тут спрацьовує Гегелева діалектична логіка). Згідно з Ю. Габермасом, тут йдеться про «соціальну індивідуацію», що розвивається в протиставленні *узагальнено-суспільному іншому* [95, с. 295]. На думку німецького філософа, найвагомим інтелектуальним внеском Дж. Г. Міда у сучасну соціальну теорію є теорія особистості, чия суб'єктивність постає крізь соціалізацію та соціальність. Окрім того, Ю. Габермас віддає належне Дж. Г. Міду як мислителю, що вперше запропонував ідею «комунікативної раціоналізації життєвого світу».

Ф. Да Сілва вказує на те, що Дж. Г. Мід висловлює досить чітку і послідовну переконаність у тому, що раціонально обумовлене соціальне та політичне життя мусить орієнтуватися на принцип всезагальності у формі інтернаціоналізму. Тенденції у реформах та реконструкції типів суспільної організації мають відштовхуватись від пріоритету загальнолюдських цінностей над інтересами партикулярно-групових утворень [95, с. 300]. Суть аргументу наступна: оскільки структура індивідуальності, спосіб її буття, визначення й самовизначення перебуває у залежності від взаємодії з людським оточенням, то й значення фактору національної ідентичності окремої спільноти – підкріплене взаємодією в системі аналогічних за принципами організації та існування спільнот. Цей аргумент був висловлений Дж. Г. Мідом у контексті його антимілітаристської інтелектуальної позиції на тлі розгортання Першої світової

війни. Загальним інтересом усіх представників національно-політичної світової спільноти мусить бути подолання «імпульсів ворожості» як форми «психологічного інстинкту духовної екзальтації», що проявляється внаслідок надуживання патріотичними гаслами. Тобто йдеться про небажаність реалізації міждержавної взаємодії на нераціональному, невідрефлексованому ґрунті. Дж. Г. Мід запропонував у політичному дискурсі орієнтуватися на можливості лінгвістично-раціональної кооперації на основі узгодження дій і з урахуванням конкретних аргументів у рамках диспутів.

Спроможність до мовлення та усвідомлення ціннісних перспектив оточення має виявитися запорукою вгамування (чи, принаймні, гальмування) інстинктивно-агресивних реакцій на присутні в наявній системі взаємодій чинники. Те, що більшість людей належить до високоорганізованих спільнот, складник ворожечі в який має далеко не надмірно виражений статус – слугує вказівкою на спроможність й фактично присутню налаштованість на узгодження активностей. Відтак, ідеться про перенесення здатності досягати консенсусів на більші рівні (більші за масштабом, однак такі, що зберігають аналогічний спосіб функціонування: «індивід-спільнота» – «нація-держава – система націй-держав»).

Національність як форма специфічного *узагальненого іншого* слідує за родиною та кланом і передує загальнолюдській моральнісно-діяльній перспективі. Запропонована Дж. Г. Мідом послідовність значимих інших, на нашу думку, не є ієрархічною – наступні її ланки не домінують над інтересами попередніх, а мусять повноцінно їх враховувати (національний інтерес, що нівелює важливість факторів необхідних для забезпечення життєвих потреб якоїсь конкретної родини не може бути раціонально визнаним за діяльній). Кожна наступна «над-спільнота» не руйнує структури споріднення та функціонального об'єднання на попередніх рівнях, а спирається на них – таким чином виникає можливість посилення тенденцій формування узгодженої інтегрованості у взаємодіях різних рівнів. Ми вважаємо, що в цьому контексті, варто наполягти на понятті «більших, масштабніших комунікативних одиниць»,

а не «вищих», адже йдеться не про перевагу, більшу вагомість, а суто про кількісний показник урахування інтересів громадян послідовно інтегрованих у цілісну спільноту.

В цьому контексті, важливою є вказівка на практичні наслідки, що випливають із концепції конвенційної природи значень Дж. Г. Міда. Конвенційність – характеристика, вбудована в будь-яке правильно застосоване мовлення [95, с. 302]. Так, той, хто висловлюється завжди (реально чи уявно, внутрішньо) адресує повідомлення аудиторії або спільноті у загальнозначимий (сповнений переконливістю і сенсом) спосіб. Тобто система аргументів повинна мати свого визначеного адресата: не можна намагатися досягнути продуктивної згоди засобом висловлення незначущих для саме цієї, конкретної спільноти тез.

Ф. Да Сілва, досліджуючи неопубліковані рукописи Дж. Г. Міда, зокрема, статтю «Як може бути забезпеченим почуття громадянства?», вказує на близькі Аристотелю міркування, присутні вже в назві цієї праці: громадянство виявляється формою маніфестації соціальної природи особистості. Незацікавлена діяльна залученість до суспільно-політичної дійсності – є складником індивідуально-етичного виміру раціональної суспільної істоти (можна сказати, навіть видовою характеристикою людини) і, разом з тим, передумовою формування демократичного ладу. Причетність усіх представників спільноти до активної реалізації своїх прав та відповідних їм обов'язків на основі їхньої максимально можливої раціоналізації та осмисленості (на індивідуальному та загальносуспільному рівнях) – ідеальний орієнтир для справжнього демократизму, що його змальовує Дж. Г. Мід. Цитуючи філософа-прагматиста, Ф. Да Сілва пише: «раціональність спільноти реалізується в площині, так би мовити, універсуму дискурсу». Такі міркування вказують на те, що у прагматизмі Дж. Г. Міда можна віднайти ідеї, характерні для пізніших версій комунікативної філософії.

Запропоноване Дж. Г. Мідом розуміння перспектив світового інтелектуально-культурного процесу дозволяє вбачати спільну методологічну основу істотних для сучасності інститутів експериментальної науки та

демократичної форми суспільного врядування. Полягає вона в комунікативному типі раціональності [95, с. 303], що на рівні наукового обговорення сприяє узгодженню та реконструкції теоретичних позицій і словників. Відбувається цей процес у рамках науково-дослідницьких інституцій та на рівні інтелектуального обміну між ними. Натомість демократична політична дискусія відбувається в парламентах і радах різних рівнів й має на меті узгодження планів активності, координацію політичних інтересів – задля добробуту спільноти як об'єднаного фактору для різноманітних ідеологічно-політичних угруповань.

Серед іншого Ф. Да Сілва змальовує типову й, на нашу думку, показову для історико-філософського спадку Дж. Г. Міда ситуацію. Він стверджує, що навіть Ю. Габермас (як один із найзначніших коментаторів та популяризаторів творчості чиказького прагматиста) вдається до певним чином непослідовної дослідницької практики: пишучи про комунікативну природу демократії (у праці «Між фактами та нормами»), він посилається на прагматизм Дж. Дьюї і «забуває» про подекуди суголосний, а іноді й більш системний прагматичний погляд на дійсність комунікативної соціальної взаємодії у Дж. Г. Міда. Адже саме Дж. Г. Мід, наголошуючи на реконструктивізмі (на індивідуальному та соціально-груповому рівнях) як базовій формі існування не лише наукового, а й суспільно-політичного простору, створює теоретичну передумову для становлення орієнтованих на обговорення та взаємодію інституцій і практик.

Прагматичне розуміння суспільно-політичних процесів, згідно з Дж. Г. Мідом, зосереджене на розв'язанні конкретних ускладнень через орієнтацію на об'єднанчі (з позицій *дійсності суспільного буття як живого синтезу багатоманітного*) прагматично-моральні максими, що є характерними для дослідницької науки. Суть такого підходу полягає в наступному: соціальний та моральний порядок можуть бути пов'язані через налаштованість на пошук *шляхів створення* всеохопних пояснень як у теорії, так і на практиці. Процедурна деперсоналізованість в експериментальному дослідженні дозволяє здобувати максимально об'єктивні, загальнозначущі формулювання описів наявного стану справ; суспільна ж організація, що спрямована на об'єднання та узгодження

інтересів усіх, повинна побутувати як структурна динаміка, що впроваджує всезагальні цінності. Фактично, в науковому дослідженні та суспільно-політичному житті варто орієнтуватись не на спільний ціннісний ідеал, що накидає певну спрямованість, а на об'єднавчу процедурну орієнтацією, що сприяє реалізації стійкої вдосконалювальної реконструкції. Ф. Да Сілва вказує на близькість морального критерію у теорії особистої та соціальної активності Дж. Г. Міда та запропонованого І. Кантом морального імперативу, де особиста позиція та діяльність мусить бути узгоджуваною із перспективами усіх учасників взаємодії.

В прагматично-комунікативному контексті варто наголосити, що інтерактивне соціальне поле, на думку чиказького філософа, мусить бути реалізованим не через елітні угруповання «професіоналів», а через узгодження на рівні широкого освіченого загалу [95, с. 306]. Лише така концептуалізація зумовлює дійсну легітимацію суспільного ладу і визнання його як справді демократичного (такого, що до нього інтелектуально й діяльно причетне максимальне число представників спільноти). Інша справа, що пріоритетність запропонованого Дж. Г. Мідом розуміння зумовлює необхідність забезпечення реалізації потужної суспільно-освітньої програми.

Актуальним, на нашу думку, є наголос Г. Блюмера на принциповому значенні теоретичних здобутків Дж. Г. Міда для розвитку соціології, яка спиралася на перелік концепцій, які умовно можна охарактеризувати як такі, що розуміють людину як «елементарну часточку, жертву спричинювання в системах економічних, історично-матеріальних, політичних впливів». Виходячи з цього, відповідне завданням соціології й соціально зорієнтованої філософії вбачається у формуванні образів цих впливових структур [94, с. 26]. Прагматизм Дж. Г. Міда пропонує розуміння людини з урахуванням її реакцій на сприйняті та витлумачені нею системи стимулів, а не грубі детерміністичні пояснення, притаманні механістичним вченням про природу існування фізичних об'єктів. Активність живого, творчого, соціального й інтелектуального організму наділена унікальною і принциповою відмінністю – спроможністю бути креативно-

автономним: продукувати еволюційні, новітні відгуки на системи подразників, створювати «олюднені» середовища, формуючи горизонти вже специфічно соціальних впливів. Простір для вдосконалення людської істоти знаходиться серед інших людей, у досвіді взаємодії з іншими, з ближчими й віддаленішими. На нашу думку, подібний мотив реалізації прагнення до створення людиномірного світу, до самоурухомлення як моральної самодетермінації – присутній вже в І. Канта (в одній із найперших антропологічно-філософських праць «Думки про істинну оцінку живих сил»). У автора критичної філософської традиції це навіть космологічно-онтологічний принцип: в основі конституції елементів всесвіту життєвих подій лежить принцип фізіологічний, а не механістично-фізичний [8, с. 298].

Отже, соціально-філософське теоретизування з приводу активності людських істот та людських спільнот із необхідністю наштовхується на розуміння людської моральної автономності або (у випадку із Дж. Г. Мідом) соціально спрямованої креативності. Альтернативні до Мідової пояснювальні схеми Г. Блюмер критикує за намагання інтерпретувати різноманітні типи людської взаємодії та їх дійсні синтези, спираючись на розробки лише в окремій, специфічній сфері дослідження [94, с. 26]. Наприклад, для представників марксистської традиції типовим є підхід, що базується на поясненні якнайширшого спектру подій, ситуацій і тенденцій через розуміння та аналітику лише суспільно-економічних системних закономірностей.

Попри ряд суттєвих моментів теоретичної спадщини Дж. Г. Міда, що їх Г. Блюмер враховує, творчо інтерпретує та сприяє їх залученню до соціологічного контексту та дослідницького канону, слід звернути увагу (на це вказує Ф. Да Сілва) на деякі принципові недоліки в підходах цього автора з погляду запропонованого ним способу реконструкції вчення попередника. Зокрема, досить сумнівним є налаштування на «презентацію соціологічної теорії так, як про неї думав Дж. Мід». Зрештою, маркування усієї множини концепцій, що їх запропонував Дж. Г. Мід як символічного інтеракціонізму, також є винаходом саме Г. Блюмера. Подекуди під закликами до мислення «слідом за

Дж. Мідом», ідеться не про теоретично-ідейну автентику чиказького прагматиста, а про власне теоретизування Г. Блюмера з відповідною йому історичною та концептуальною специфікою. Відомо, що Г. Блюмер мав на меті запропонувати альтернативний до структурного функціоналізму Т. Парсонса шлях в соціології, а таке протиставлення аж ніяк не було властивим самому Дж. Г. Міду хоча б з огляду на те, що основні твори Т. Парсона з'явилися після смерті автора «Свідомості, самості та суспільства...».

Ю. Габермас у праці «Постметафізичне мислення» говорить про Мідову теорію соціального походження особистості як таку, що відкриває горизонти для комунікативних тлумачень в «науках про людське» (human studies) [94, с. 31]. Також він звертається до концепції про розподіл «Я» та «мене» в структурі самості. «Мене» існує як обумовлене зовнішнім контролем, а «Я»-складник відповідає за проєктивні особистісні реакції з огляду на «очікування, передчуття узагальненої, ідеалізованої комунікації». Тут виникають закономірні підстави для наступного формулювання: йдеться про «Я», що усвідомлює власну частковість у діалектичному відношенні з «Я абсолютним». Запропонована Ю. Габермасом інтерпретація центральної теоретичної позиції Дж. Г. Міда відкриває горизонт спорідненості комунікативізму з класичним німецьким ідеалізмом Г. Гегеля [94, с. 32] (сам Дж. Г. Мід про подібну спрямованість трансцендентального складника самості говорить у зв'язку з філософією Йогана Фіхте [154, с. 95]).

Натомість, згідно з Ф. Да Сілвою, Ганс Йоас (інший визначний представник комунікативної практичної філософії, котрий приділяє суттєву увагу як постаті Дж. Г. Міда, так і філософському прагматизму загалом) своїм завданням вважає більш цілісну аналітику ідей Дж. Г. Міда, намагаючись стати учасником продуктивнішого історико-філософського діалогу з цим представником прагматизму [94, с. 34]. Орієнтацію на цілісність тут слід розуміти буквально як спробу опрацювати усі опубліковані праці чиказького філософа та повноцінно реконструювати їхнє ідейне наповнення. Щодо своїх попередників, то стосовно Г. Блюмера Г. Йоас вказує на те, що той справді

переймається тільки теорією інтерактивної конституції особистості й не зважає на елементи розуміння індивідуальної мотивації (йдеться, наприклад, про мотив влади). Також Г. Блюмер не враховує лінгвістичних та еволюційних мотивів-складників прагматизму Дж. Г. Міда.

З іншого боку, закид Ю. Габермаса в тому, що Дж. Г. Мід не враховує історично-матеріальних рівнів у погляді на відтворення суспільств, не публікує праць, присвячених питанням війни, політики, тенденцій до індустріалізації, зумовлює наступну відповідь Г. Йоаса: лише побіжна представленість даної тематики в роботах чиказького прагматиста не означає, що вона не може бути проясненою через застосування запропонованих Дж. Г. Мідом прагматично-комунікативних пояснювальних схем. Додамо, що історико-філософський лекційний курс «Рухи думки у ХІХ ст.» містить розділи присвячені тлумаченню історико-політичних та індустріальних тенденцій у межах аналізованого періоду.

Адекватний предмету історико-філософський дослідницький підхід, стверджує Г. Йоас, повинен спиратись на сукупне врахування ідейного змісту вчення класичного автора (Дж. Г. Мід постає як класик прагматизму), а вже по тому слід звертатись до питань виокремлення потенціалу конструктивного впливу проаналізованих ідей на подальший дискурс [94, с. 35]. В основі інтерпретації Г. Йоаса, стверджує Ф. Да Сілва, лежить поняття «практичної інтерсуб'єктивності», яке виступає ключем до розуміння структур комунікативних відношень в суспільствах та відповідних типів соціально узгодженої активності. Ця, третя у викладі Г. Йоаса в праці «Творчість дій», модель активності слідує після раціональної та нормативно-орієнтованої діяльності.

Слушним і вагомим є зауваження Ф. Да Сілви про те, що Г. Йоас, поставивши перед собою завдання повної реконструкції ідейної спадщини Дж. Г. Міда, реалізував власний проект лише частково [94, с. 36]. Були створені інтелектуальна біографія чиказького філософа та праця присвячена тільки деяким із його ідей. Отже, досі нагальними є завдання (і тут актуальним є заклик

самого Г. Йоаса) щодо послідовного та цілісного відтворення тієї еволюційної концептуальної картини, що її залишив по собі Дж. Г. Мід.

Зокрема, Г. Йоаса цікавить прагматичне розуміння природи «моральної об'єктивності», що перебуває між крайнощами морального абсолютизму та ціннісного релятивізму. В контексті цього протиставлення Г. Йоас звертається до неопрагматичної філософії Р. Рорті, котра, на його думку, сприймається як достатньо радикальна форма релятивізму. Можна припустити, що принципова орієнтація на анти-абсолютизм зумовила, певним чином, елементи релятивізму в межах згаданої форми неопрагматизму. Інтерактивна ж, діяльно-консенсусна філософська прагматика Дж. Г. Міда пропонує шляхи для розуміння ціннісних та моральним взірців насамперед на рівні функціонування спільних горизонтів-спрямувань для індивідів та спільнот. Фактори наданості та впливовості цінностей зумовлюють їхню об'єктивність: ми знаходимо ці впливи як комунікативні витвори наших оточень, що у відношенні до них ми формуємо себе. Однак за потреби і самі цінності модифікуються, тобто аргумент Р. Рорті на користь продукування знань та цінностей, а не лише їх віднайдення може бути гармонізований із «прагматизмом взаємодії» Дж. Г. Міда.

Звернення до класиків прагматизму, зокрема В. Джеймса, дозволяє Г. Йоасу вийти на розуміння сутності життєвого досвіду як ціннісно забарвленого [127, с. 50]. Абстрагований світ фактів є формою змертвілої ілюзії, наслідком застосування штучного, анатомічно-логічного розуміння дійсності: жоден людський досвід не наданий як позбавлене емоційно-ціннісного складника нейтральне дещо. Реалізоване В. Джеймсом філософське дослідження, на думку Г. Йоаса, не зацікавлене у виокремленні генези партикулярних цінностей. Засновник прагматизму переймається питанням про конституцію досвіду саме як морального та емоційно сповненого, «в такий спосіб лише і присутнього» [127, с. 51]. Дж. Г. Мід у річищі цієї традиції мислення постулює фактичність цінностей, проте витлумачує їхню реальність як наслідок еволюції «у спілкуванні».

Згідно з В. Джеймсом, відданість певним переконанням та цінностям є відчутною в той самий спосіб як і відданість близьким, важливим людям [127, с. 54]. Можна стверджувати, що забезпечення емоційної та живої потреби у спілкуванні із найближчим оточенням зумовлює визнання деякої етичної системи, що становить собою підґрунтя таких взаємин. На думку Г. Йоаса, узгодженість ціннісної картини (на рівні справжньої приязної комунікації в конкретній спільноті) дозволяє обґрунтовано провадити активність, що передбачає певність у передбаченні поведінкових відгуків близьких осіб. Саме комунікація на цих рівнях є тим простором, де можлива справжня досвідна наданість цінностей у формі їх відчутних впливів та (іноді не артикульованих) спільних засад, передрозумінь для висловлювань та вчинків. За прагматичний критерій успішності у взаєминах править не вимога впровадження раціонально-лінгвістичного консенсусу, а позірно скромніша складова живого спілкування – принцип задовільності. Цей принцип може не бути експлікованим, висловленим, однак є передумовою дійсних взаємодій, а тому – підґрунтям об'єктивності.

Загалом, Г. Йоас вважає традицію американського прагматизму надзвичайно суголосною сучасності [126, с. 1]. Дж. Г. Мід, на думку німецького філософа, разом із Ч. Пірсом, В. Джеймсом і Дж. Дьюї належить до когорти актуальних класиків прагматизму. Крім того, Г. Йоас пропонує надзвичайно продуктивну формулу прагматизму як традиції філософського посередництва в просторах найрізноманітніших інтелектуальних дискурсів, що принципово орієнтується на пріоритетність практик науки та демократії навіть попри відсутність їх остаточних обґрунтувань. Діяльна ефективність такого спрямування є достатньою підставою для провадження інтелектуальної роботи в означеному напрямку. В цьому ключі прагматичну філософію варто розглядати як таку, що повсякчас намагається мислити позитивно та продуктивно. Загальною тенденцією в орієнтації американського прагматизму виявляється також розуміння дії людини як творчого акту [126, с. 4]. На нашу думку, теоретичні спрямування у філософії Дж. Г. Міда цілком прагматичні у найвластивішому сенсі, адже провідними темами у його працях є: творча

суспільно-орієнтована активність, науковий експерименталізм та демократичний поступ.

Ідея «творчості в ситуації» є об'єднавчою для класиків прагматизму, стверджує Г. Йоас. Так, Ч. Пірс працює над питанням про логіку наукового дослідження як спрямованого на генерування новітніх гіпотез, що забезпечує прогрес у пояснювальному потенціалі науки (через розширення сфер опису в поясненні фактичності та ефективності цих пояснювальних схем). Тобто, переконаний Г. Йоас, уже філософія Ч. Пірса була покликана віднайти можливість для діяльної присутності мистецтва творчості в добу, що в ній домінантною культурною практикою було наукове дослідження, що спиралося на дарвінізм.

Теоретична спадщина Дж. Г. Міда є актуальною для сучасних німецьких авторів, засвідчує Курт Льошер [137, с. 2]. Пов'язано це з присутністю Мідових концепцій у Ю. Габермаса, Г. Йоаса та з підвищеним інтересом до практичного потенціалу філософії прагматизму як такої. К. Льошер стверджує, що філософський проект Дж. Г. Міда є «метатеорією динаміки соціальних феноменів», деталізована ж дескрипція окремих елементів суспільного існування не була у фокусі його дослідницької уваги [137, с. 3]. Зацікавленість у такому підході до концептуалізації дійсності сучасна з огляду на потребу розробки адекватного наукового підходу до розуміння стрімкого та мінливого повсякденного досвіду.

Прагматичною, згідно з К. Льошером, концепція Дж. Г. Міда є насамперед через орієнтацію на аналітику діяльних аспектів існування. Специфіка цієї версії прагматизму полягає в нерозривності зв'язку між активністю та її виправданістю: етичний елемент існує як вбудована в дію складова очікування майбутнього, адже активність реалізується в умовах комунікативно чутливих відгуків оточення. Саме такі характеристики, згідно з К. Льошером, стали підґрунтям того, що в практично-комунікативних теоріях Г. Йоаса та Ю. Габермаса погляди Дж. Г. Міда відіграли істотну роль.

Перспективізм (як раціональне, досвідно вкорінене очікування певних схем реагування в межах людських спільнот) є формою налаштованості індивідуальної та соціальної активності [137, с. 4]. Символічний обмін значеннями, конкретика взаємодії та критерії їхньої об'єктивності можуть бути віднайдені саме крізь розуміння та концептуалізацію інтерактивного перспективізму як вбудованого складника раціональної поведінки. В світлі цієї тези помітно, що Дж. Г. Мід пропонує інтерсуб'єктивну епістемологію: елементи, які існують в нашій свідомості як форми знання (як дещо надане), зрештою видобуті з простору інтелектуальної, мовно-культурної взаємодії конкретного соціуму. Крім цього чинника відповідного філософського осмислення потребує те, що активними учасниками «конструювання сучасності» є також і деперсоналізовані суб'єкти взаємодії [137, с. 8]. Скажімо, медіа нині потужно впливають на формування комунікативного середовища. Однак їхні способи функціонування і телеологія не ідентичні особистісним. Етика активності таких суб'єктів взаємодії повинна стати предметом докладної аналітики. На нашу думку, комунікативні теорії, що враховують ідеї філософського прагматизму, тут мають великий простір для нагальної інтелектуальної роботи. Підстави для усвідомленого руху в цьому напрямі пропонує комунікативна прагматика Дж. Г. Міда [137, с. 10].

На думку італійського дослідника Вінсента Колап'єтро, сучасна професійна філософія лишається закритою дисципліною, адже намагається не залучати до власного канону авторів, переважною сферою зацікавлення котрих є соціальні науки [91, с. 1]. На небажану орієнтацію на «чистоту філософії без домішків сторонніх дисциплін» вказував також Р. Рорті. Саме філософська традиція прагматизму, що існувала та існує, спираючись на міждисциплінарність та плюралізм, є продуктивним прикладом сучасного солідаристського мислення в науках про людину. В цьому сенсі, на нашу думку, взірцевою є філософсько-прагматична спадщина Дж. Г. Міда, де плідне філософське осмислення теорій особистісної та соціальної динаміки й відповідних структур активності

відбувається з урахуванням не лише філософської, але і науково-природничої, соціологічної та економічної класики.

В. Колап'єстро відзначає, що до переліку ключових впливів на теорію творчої дії Г. Йоаса належать насамперед філософи-прагматисти: Ч. Пірс, В. Джеймс, Дж. Дьюї та Дж. Г. Мід [91, с. 2]. Також італійський дослідник вказує на те, що концепція «ситуативної креативності» (де йдеться про те, що творча активність людини відбувається завжди в умовах конкретної соціально-комунікативної ситуації) була притаманною вже В. Джеймсу [91, с. 3]. Підстави та телеологія активності є соціальними – це розуміння виявляється базовим теоретичним припущенням та супровідним джерелом тлумачення в філософії прагматизму від самого початку.

У прагненні відшукати соціально-філософську альтернативу теоріям нормативної та комунікативної дії Г. Йоас наштовхується на масив прагматичних концепцій, наскрізною для яких є саме тема «ситуативної креативності» людських актів [91, с. 10]. Наріжним каменем якої є розуміння загального спрямування людської активності як телеології: свідомість існує у боротьбі задля досягнення кінцевої мети, через життєві практики, що коріняться в ціннісному полі (В. Джеймс); телеологічний мотив у стосунку до особистісного існування є дієвим чинником, однак не є чимось наданим і «вже визначеним»: особистісне існування є здобуванням, процесом напрацювання телеології. Телеологічний мотив життя – це проект, що розвивається в межах самого людського буттєвого процесу (Ч. Пірс); ціль дії є способом визначення та поглиблення її значення (Дж. Дьюї).

Тому саме в дусі прагматизму Г. Йоас вказує на те, що мінливість та динаміка становлення повсякчас новітньої телеології, що в кожен момент перебуває у фазі розвитку – залежна не лише від особистісних мотивів як джерел її інтерпретації, а і від ситуацій (соціальних, зокрема), які є серіями модифікацій і взаємних перетинів [91, с. 11]. Характерно, що система живого людського буттєвого простору просякнута інтелектуальною, моральною та практичною мотивацією, що визначає підстави та цілі активності – існує в плині часу. В

цьому контексті Г. Йоас залучає до власного арсеналу темпоральну концепцію Дж. Г. Міда, яка пропонує філософсько-прагматичне осмислення теорії «теперішнього»: телеологія сучасності не лише зазнає впливу минулого, але й переінтерпретовує його. «Буття-тепер» є визначальним щодо перспектив-проектів «свого-майбутнього» та бачень «свого-минулого». Отже, прагматизм Дж. Г. Міда виявляється потужним джерелом для актуалізації інтелектуального осмислення способу існування людини: йдеться про аргументи на користь потреби розвитку та урізноманітнення наративів, що становить одне із завдань сучасної гуманітаристики.

1. 3. Погляди Дж. Г. Міда й актуальна вітчизняна філософія.

Ретельне філософське осмислення еволюційного становлення ідей у ХІХ ст., яке запропонував Дж. Г. Мід у «Рухах думки у ХІХ ст.», є джерелом, що відкриває можливості для відкритого й різноманітного історико-філософського дискурсу. Характерною особливістю інтелектуальної програми Дж. Г. Міда є те, що він, спираючись на надбання філософської класики, прагнув розгорнути її ідейний потенціал у нових напрямках, які торували собі шлях на зламі ХІХ–ХХ ст. Оскільки таким помітним та широко обговорюваним напрямком американської філософії був прагматизм, то Дж. Г. Мід у власних історико-філософських дослідженнях подекуди робив спроби творчо «пристосувати» ідеї класичної європейської філософії (І. Канта, Г. Гегеля) до новітніх підходів (А. Бергсона, В. Джеймса, Дж. Дьюї). У першому та другому підрозділах ми продемонстрували, що історико-філософська позиція Дж. Г. Міда формувалася у процесі порівняння різних філософських поглядів та методів. Закономірним подальшим кроком є виокремлення особливостей філософсько-прагматичного підходу американського філософа на тлі здобутків сучасних вітчизняних досліджень, дотичних до предметного аналізу як філософії прагматизму, так і окремих її аспектів (наприклад, тих, що стосуються розуміння проблем у галузі освіти та більш загальних питань методологічного характеру).

Виходячи з цієї настанови, ми спробуємо віднайти підстави для наближення ідей прагматизму Дж. Г. Міда до актуальних вітчизняних (та близьких вітчизняним) філософських контекстів. Зокрема, загальне налаштування методологічної перспективи американського філософа є суголосними напрямкам розвитку східноєвропейської думки. На користь цього свідчать наступні міркування польської дослідниці Еви Доманської з приводу сучасної гуманітаристики: в ній чітко наголошена тенденція до емпіризму, причому остання розглядається у широкому сенсі, охоплюючи таку сферу як «позалюдські досвіди». Дослідниця підкреслює, що на початку ХХІ ст. гуманітарна та природнича науки сфокусовані на проблемах «взаємопов'язаності»: живі системи існують як динамічні структури взаємодії, де «жоден організм не може існувати без мережі інших» [16]. Комунікативна прагматика та соціальна теорія особистості Дж. Г. Міда не лише цілком відповідає такій сучасній налаштованості, а й може інтерпретуватися в світлі її ймовірних історико-філософських витоків.

Статтю Олександри Колісник «Американський філософський дискурс кінця ХІХ – першої пол. ХХ ст. (історико-філософський аспект)» присвячено питома американським напрямкам розвитку філософії (представлено погляди Дж. Сантаяни, В. Квайна, В. Джеймса, Дж. Дьюї, Р. Рорті), для яких характерним є подолання властивих також і Дж. Г. Міду тенденцій використання в обґрунтуваннях методів наукового знання. Шлях еволюції американської філософської традиції другої половини ХХ ст., згідно з О. Колісник, характеризувався врахуванням факторів множинності та відносності систем аргументації, властивих різноманітним практикам, із збереженням антидуалістичного налаштування, вкоріненого в усвідомленні емпіричного досвіду особистості як самодостатньої даності [24, С. 18].

У статті «Ч. Тейлор: вплив поняття радикального Просвітництва на ідентичність сучасності» О. Колісник докладно зосереджується на близькій нашій розвідці (з огляду на концепцію самості Дж. Г. Міда та спробу її порівняння з підходом Е. Макінтайра) проблемі співвідношенні особистості, «Я»

та формотворчого впливу оточення, *інших*. Апелюючи до властивого американській інтелектуальній традиції погляду (представленого теоретичними здобутками Чарльза Гортон Кулі та Дж. Г. Міда), згідно з яким «Відчуття власного «Я» людина отримує внаслідок своєї соціалізації, комунікації з собі подібними, які виступають дзеркалом, дозволяючи людині побачити самого себе, досягти гармонії з своєю внутрішньою сутністю на ґрунті ідентифікаційних моделей, існуючих у даному соціумі» [25, С. 3], дослідниця підкреслює, що тематика, властива американській філософії другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст., продовжує бути доречною і наприкінці ХХ ст., адже становить осердя практичних, суспільно-трансформаційних поглядів Е. Макінтайра і Ч. Тейлора.

На нашу думку, акцентований О. Колісник глибокий історико-філософський аналіз фундаментальних джерел новочасної філософії, що його здійснив Ч. Тейлор, уможлиблює відшукування підстав, що спроможні налагодити (створити чи відновити) зв'язок філософсько-прагматичного світогляду з важливим аспектом філософії Р. Декарта, який підкреслює засадничу вольову активність «...ментального не як відображення міри природи речей, а навпаки, як процес постійного творення розумом контексту істин...» [25, С. 5].

У контексті тенденцій наближення східноєвропейського гуманітарного дискурсу до емпіризму варто відзначити дисертацію Анастасії Сень «Прагматизм і постпрагматизм у філософії Ричарда Рорті» [62] – одне із сучасних досліджень, присвячених новітній версії американського філософського прагматизму – неопрагматизму Р. Рорті. Авторка аргументовано увиразнює ідею поєднання надбань класичного прагматизму з антидогматичною концептуалізацією культурного контексту сьогодення. Така «антиавторитарна» тенденція ґрунтується на критиці різних теоретичних варіантів абсолютизації «єдиної», абстрактно-об'єктивної формалізованої істини про світ. Хоч А. Сень спеціально не залучає до свого дослідження праць Дж. Г. Міда, вона згадує про нього у власній роботі, відзначаючи, що Дж. Г. Мід належить до когорти класиків «емпіричного» американського прагматизму [62, с. 16, 22]. З Дж. Дьюї

його поєднує налаштованість на інструментальне тлумачення ідей, з Ч. Пірсом – пріоритетність наукового методу та спрямованість на суспільне благо [62, с. 23]. На наш погляд, ідея філософського антиавторитаризму дозволяє віднайти сполучні ланки між історико-філософською позицією Дж. Г. Міда та неопрагматизмом Р. Рорті. Зокрема, серед таких сполучних ланок можна назвати ідею Дж. Г. Міда про те, що результатом розвитку пізнавальних спроможностей особистості («самості», self) стає інтенсивна гармонізація як вимірів соціально-комунікативної дійсності, так і способів взаємодії з довкіллям. Філософський та природничо-науковий нарativi тут не є суперечливими: вони конкурують та взаємно доповнюють одне одного. Наголос на історичних факторах взаємного стимулювання науки та філософії в інтелектуальній історії людства є характерною рисою творчості Дж. Г. Міда, що додатково розкриває її філософсько-прагматичну спрямованість, адже йдеться не лише про можливість синтезу, а про конкуренцію і взаємне підсилення чи спростування ідей, що походять з різних царин знання.

Важливим внеском у розвиток досліджень прагматизму в Україні є філософські монографії, присвячені питанню історико-філософського формування поняття досвіду [4, 22, 37]. Зокрема, конструктивною та вдалою у плані функціонування у різних філософсько-прагматичних контекстах є ідея життєвої єдності досвіду. У цьому відношенні проаналізована Михайлом Мінаковим концепція неподільного досвіду Дж. Дьюї [38], може бути застосована у багатьох аспектах також і до філософії Дж. Г. Міда. Поняття топології також вказує на пошук переконливої в межах переважно гуманітарної науки системи аргументації, котра спирається на результативну виявленість в думці певного синтезу фактів, обставин, подій та понять як впливових чинників значущості [37, с. 26]. Топологічна орієнтованість покликана сприяти зростанню практичної ймовірності творчо-продуктивного порозуміння у дослідницькій праці й, відповідно, послідовно відкритій та переконливій соціальній комунікації.

Пошук шляхів для можливості налагодження колись втраченої взаємодії пропонує книга Саймона Крічлі «Вступ до континентальної філософії» [30], яка важлива ідеєю «зведення мостів» між континентальною та англо-американською аналітичною філософською традицією. Цій ідеї велику увагу приділяв Р. Рорті, особливо у праці «Філософія як культурна політика» [193]. У книзі С. Крічлі ґрунтовно наголошено на спільній генезі обох традицій. У зв'язку з цим суттєвим є акцент на тому, що «проект примирення», запропонований С. Крічлі – це «демонстрація спірності та безперспективності уявлень, згідно з якими «континентальна філософія» та «аналітична філософія» – чітко визначені поняття зі своїми раз і назавжди встановленими значеннями» [30, с.10]. Історико-філософські студії Дж. Г. Міда, особливо переконливо втілені у «Рухах думки у ХІХ ст.» [154], засвідчують плідність взаємодії американської й континентальної традицій мислення, адже філософський прагматизм, що лежить в основі підходів до розуміння й тлумачення динаміки думки Дж. Г. Мідом, побудований на інтенсифікації діалогу між європейським та американським культурними ареалами.

Монографія Тараса Лютого «Нігілізм: анатомія Ніщо» була продуктивною для дисертаційного дослідження як в аспекті прояснення філософсько-теоретичних положень, так і в історико-філософській деталізації. Зокрема, важливою є заувага про те, що Мідове розрізнення вільної гри та організованої за правилами походить з філософії Платона [32, с.71]. Прикметно, що в інших, присвячених власне Дж. Г. Міду, джерелах про це не йдеться. Втім, залишається питання, чи запозичив це розрізнення сам Дж. Г. Мід у Платона, чи це, можливо, «збіг винаходів». Наявні у дисертанта тексти не вказують на пряме запозичення, отже, не виключають того, що Дж. Г. Мід спирався у цьому висновку на власні узагальнення. Продуктивним для сучасних філософсько-прагматичних дискурсів є застереження автора монографії щодо неґрунтованості гносеологічного апріоризму, абстрактності, негнучкості теоретичних принципів, що перешкоджають потенціям творчого філософського оновлення.

Запропонована Оксаною Йосипенко аналітика «інтелектуально-інституційного контексту» співвідношення філософії та історії філософії розкриває особливості формування і розвитку філософського постмодерну «на своїй історичній батьківщині, у Франції» [20, с. 111] у 1950-х – 1960-х роках. Посилаючись на твори Жака Деріда, Мішеля Фуко, Жюльєн Дельоза та їх інтерпретації як з боку критиків, так і прихильників, авторка висловлює думку про те, що постмодерному уявленню про множинність інтерпретацій «бракує рефлексії проблематики історії й розробки принципів прочитання філософських текстів минулого, що належать іншій добі» [20, с. 121]. У запропонованому підході до історії філософії увага спрямована на її дисциплінарний аспект, прояснення якого є важливим чинником дослідження інституційного впливу на постмодерний дискурс «одного покоління» філософів. Стаття О. Йосипенко важлива якраз застереженням не лише щодо специфічності розвитку філософії у Франції, але й загальною настановою не залишати поза дослідницькою увагою «проблему зв'язку філософії й історії філософії» [20, с.121].

Зосередженість на аналізі французької «школи» мислення цього періоду допомагає розкрити не тільки певні аналітичні лакуни й суперечності постмодерного різновиду філософування (на що вказано в статті), але й порівняти його з іншими підходами з погляду співвідношень дисциплінарності й міждисциплінарності, множинності й змінюваності методологій [43]. Така стратегія осмислення особливостей інтерпретації передумов та засад інтелектуальних контекстів епохи актуальна й щодо ідей плюралізму, притаманних американській філософській та історико-філософській думці ХІХ – ХХ ст., включно з ідеєю деабсолютизації філософського методу у неопрагматизмі Р. Рорті [48].

Проясненню поглядів Дж. Г. Міда на проблему змінюваності філософських ідей в історичному процесі сприяли також підходи, які пропонуються американсько-британським «новим історизмом» та американським філософським прагматизмом у точках їх теоретичних перетинів. Незважаючи на розбіжності у висвітленні багатьох проблем, є підстави для твердження про їх

спільність (або близькість) у таких питаннях як скептичне ставлення до усталених канонів, визнання плюральності філософії та історії філософії, позитивне сприйняття постмодерну у контексті множинності істин, історико-філософських інтерпретацій та методологій. Разом з тим, пошук міждисциплінарних впливів та взаємодій потребує постійної уваги до сучасного українського освітньо-інституційного дискурсу, на актуальність якого вказує О. Йосипенко. Варто наголосити, що у процесі зіставлення елементів віддаленої спорідненості й очевидних моментів протиставлення сформувалося переконання, згідно з яким протилежним ідеалістичному тлумаченню «автономії знаку» [20, с. 114] є погляд Дж. Г. Міда про життєво-функціональну значущість мовних та символічних утворень (котрі виявляються аж ніяк не самостійними структурами, а принциповими життєвими засобами).

Розглядаючи питання еко-космології сучасної науки, Юрій Джулай наголошує на близькій до ідей Дж. Г. Міда концепції «розуміння присутності людини в глобальній еволюції» [13, с. 19]. Пізнавальний еволюціонізм Мідового прагматизму фіксує процедуру раціоналізації досвіду теоретично-дослідницької активності як інтерактивного процесу узгодження систематики ідей (що утворюють гіпотези філософії та науки) з даними життєвих та експериментальних перевірок. У такий спосіб науково-теоретична та суто філософська практики забезпечують еволюційне зростання рівня відповідності пізнавальних засобів (ідей, теорій) пізнаваному стану справ. Ідеться про інтеракцію, креативність та відкритість до новизни як визначальні та виразні риси способу раціонального існування в умовах «присутності людини в глобальній еволюції».

Проблеми еволюціонізму та експерименталізму в науці з точки зору історії філософії докладно прослідковуються в аналізі Тарасом Кононенком важливих тем, які подають панорому їх осмислення в епоху Нового часу та Просвітництва. У контексті інтелектуальних передумов філософського прагматизму заслуговує на увагу низка статей, представлених у фундаментальному історико-філософському словнику за загальною редакцією Володимира Ярошовця [27], а

саме: вступна стаття, присвячена загальному осмисленню новочасної філософської проблематики, «Еволюційна теорія в європейському Просвітництві», «Емпіричний метод», «Картезіанство», «Натуралізм», «Природна історія» та низка ін.

Слід відзначити, що від самого виникнення філософії прагматизму (Ч. Пірс) однією з її центральних тем було співвідношення філософської, природничо-наукової теорії та дослідницько-експериментальної практики. Однією з ключових ця тема є і у філософських міркуваннях Дж. Г. Міда. У центрі його уваги перебуває не зовсім традиційний природничо-науковий матеріал: замість класичного пробного каменю для філософії науки – фізики, ця версія прагматизму зосереджена переважно на еволюційній біології. Зосередженість на дослідженні та філософському осмисленні перебігу еволюційної адаптації людського виду не в останню чергу зумовлена філософським та науковим зацікавленням проблемою прилаштування до мінливих умов довкілля. Людина навчалася і продовжує вчитися опановувати спонтанність (це *prima facie* парадоксально, проте обґрунтовано та властиво Мідовому погляду) всупереч та завдяки повсякчасній присутності непередбачуваних трансформацій визначальних характеристик середовища. Контекст існування невпинно змінюється, але людина та людська спільнота – спроможні адаптуватися, й фактор колективних механізмів пристосування є потужним ґрунтом не лише для пасивного, підкореного обставинам життя, але й утворення через колективну раціонально-цільову діяльність типів оточень, які в принциповому сенсі не є лише природними.

Представлений у словнику з історії філософії панорамний контекст думки уможливив віднаходження ідейних і тематичних перетинів між філософським прагматизмом Дж. Г. Міда та цілою низкою споріднених та альтернативних філософських спрямувань і їхніх окремих представників. Зокрема, варто відзначити «сміслові наближення», що виникли у світлі таких статей словника: «Квайн Вілард ван Орман» («...ми схожі, оскільки є носіями мови, значення якої є поведінково узгодженими»), «Комунікативна філософія» (центральне значення

проблеми інтерсуб'єктивності), «Іпполіт Жан» (близьке Дж. Г. Міду тлумачення «етичної основи» і «релігійності проекту марксизму»), «Габермас Юрген» (притаманна німецькому науковцю та загалом властива прагматизму ідея трансформації філософії в напрямі «посередництва між експертними культурами і життєвим світом» та «налаштування на розширення кооперації між різними галузями знань»), «Апель Карл Отто» (використовує близьке Дж. Г. Міду поняття «необмеженої (ідеальної) комунікативної спільноти» як регулятивного принципу, що визначає належну форму взаєморозуміння; вважає характерним для філософського дискурсу ХХ ст. парадигмальний зсув зацікавлення від «філософії свідомості» до «філософії комунікації»: філософська позиція Дж. Г. Міда у контексті такої перспективи видається цікавою об'єднавчою ланкою, оскільки пропонує цілісне розуміння «комунікативної природи свідомості»), «Перспективізм» (ідейне наближення між Хосе Ортегою-і-Гассетом і Дж. Г. Мідом: «Я» це «Я і мої обставини», життєвий світ Я як комунікативне «спів-буття-у-світі» з іншими, соціальна дійсність «як полотно узгодження неповторних особистих перспектив»), «Пірс Чарльз Сандерс» (регулятивність ідеї істини, еволюція її змістовних виражень: «Істини – це те, стосовно чого на даний момент немає серйозних сумнівів... гарантованим наближенням до істини є висування новітніших гіпотез.»), «Феноменологія» (за Едмундом Гуссерлем, «Присутність іншого закладена у самій структурі суб'єктивності»), «Потебня Олександр Опанасович» («...розуміння, інтерсуб'єктивний контакт реалізується у слові... для існування людини потрібні інші люди... для існування народності – інші народності»; ідея багатогранності, «плюралізму живого контексту розуміння»).

Дослідження відношення поняття правила і проблеми мови в І. Канта, здійснене В'ячеславом Цибою, сприяє вирізненню альтернативності соціально-емпіричного розуміння зв'язку між мисленням і мовою Дж. Г. Міда до генетично близького прагматизму чиказького філософа трансцендентального підходу І. Канта, де фундаментальні структури мислення аналізовані з погляду їхньої пов'язаності з граматичною, внутрішньолінгвістичною компонентою.

Свідомість, згідно з позицією американського філософа, виникає і розвивається у досвіді комунікації. Натомість І. Кант вважає здатність поняттєвого мислення передумовою можливості спілкування. У контексті плідного для розширення варіативності тлумачень цієї проблематики порівняння позицій І. Канта та Л. Вітгенштайна, до якого вдається В. Циба, варто акцентувати наближеність філософсько-прагматичної інтерпретації природи значення Дж. Г. Міда саме до Вітгенштайнової концепції «...прагматичного значення, яка ототожнює правило з нормативною регулярністю, закріпленою у лінгвістичній поведінці» [68, С. 55–56]. Комунікативне, діяльно узгоджене підґрунтя значення надає йому властивостей знання, що, вочевидь, перешкоджає зазіханням (нехай і основоположних) індивідуальних «істин» на простори міжособистісної об'єктивності.

Змістовно розвинути ідею про спільність засадничої для Дж. Г. Міда та феноменології теми інтерсуб'єктивності досвіду дозволяє присвячена феноменології досвіду монографія Вахтанга Кебуладзе. Згідно з твердженням автора, «людський досвід принципово має інтерсуб'єктивний характер» [22, с. 56], адже саме ця властивість переживання забезпечує спроможність уникнути крайнощів соліпсизму та релятивізму. У зв'язку з цим підставовим є звернення до аргументів Жана-Поля Сартра, який акцентує «...неусувну роль Іншого в конституюванні власної суб'єктивності.». Для виявлення можливих перетинів (або зближень) феноменології і філософії прагматизму Дж. Г. Міда, на наш погляд, продуктивною є ідея пріоритетного статусу мовленнєвого акту як акустичного жесту, про що зауважує В. Кебуладзе [22, с. 253]. У цьому контексті феноменологія Моріса Мерло-Понті акцентує істотну роль мовлення як *засобу*, що дозволяє експериментувати «...з присутністю всередині мене іншого і з моєю присутністю всередині іншого, що є *наріжним каменем* теорії інтерсуб'єктивності...» [22, с. 255]. Багатоаспектний аналіз феноменології досвіду, здійснений у монографії В. Кебуладзе, розширює дослідницьке поле проблематики інтерсуб'єктивності, у тому числі включення до нього ідей, межових для феноменології та філософського прагматизму.

Серед сучасних дослідників в Україні до теми «прагматизованості» філософії науки звертається Тетяна Білоус [3, с. 114]. У статті «Філософія науки у системі сучасної освіти: філософія конкретних наук та філософія експерименту» крім низки конструктивних методологічних міркувань привертає увагу думка про те, що економічні науки становлять собою надзвичайно важливе для філософії джерело. В контексті нашого дослідження слід зауважити, що Дж. Г. Мід не лише визнає фундаментальність матеріально-виробничих спонук у розвитку власне економічних теорій, а й відзначає, що саме ці, економічні міркування стали визначальними у формуванні як механістично-фізичних поглядів XVIII ст., так і еволюційно-біологічних концепції XIX ст. Окрім того, притаманна аналізованій епосі інтенсивна трансформація виробничих відносин виявилася, згідно з Дж. Г. Мідом, джерелом становлення соціально-етичних теорій утилітаризму та соціалізму.

Стаття Анатолія Тихолаза «Утилітаризм Джеремі Бентама та витоки англійського правового позитивізму», зокрема, дозволяє сформулювати уявлення про критично-творчу відкритість Дж. Г. Мід до сприйняття елементів альтернативних філософських поглядів, адже утилітаристське розуміння соціальності Дж. Бентама, що вплинуло на Дж. Г. Мід, аргументовано може вважатися протилежним поглядам американського прагматиста. Згідно з розумінням основоположника утилітаризму, людина – це індивід, суто органічна цілість, що в своїй активності психологічно вмотивована намаганням уникати страждань і прагнути насолоди. Ідеться, цілком ясно та чітко, про форму послідовного егоїзму, «психологічного гедонізму» [66, с. 101]. Життєво-поведінкове явище особистості, вдачі, характеру «знаходить відображення в шкалі цінностей, що її людина вибудовує на фундаменті особистих мотивів насолоди й страждання». Таке відверто індивідуалістичне бачення конституції людської самості має несподіваний і корисний наслідок – виявляється потужним джерелом раціональної самозацікавленості. Дж. Бентам, згідно з А. Тихолазом, пропонує концепцію походження раціональності протилежну тій, що лежить в основі аналізованої версії інтерактивного прагматизму: індивідуально-

гедоністичну на противагу соціально-комунікативній. Всупереч Бентамовому погляду філософський прагматизм Дж. Г. Міда наголошує: раціональність (навіть егоїстична) є суспільно вкоріненою, без посилянь на рівні існування у взаємодії адекватне тлумачення людської природи не є можливим.

З іншого боку, близькою до філософського прагматизму й утилітарною за походженням є концепція Дж. Бентама, згідно з якою деякі поняття та ідеї є «фіктивними узагальненнями», що вирізняються або не вирізняються «користю для «зручності розмірковувань»». У даному випадку класика утилітаризму, очевидно, виявляється джерелом прагматичної або інструментальної настанови щодо класифікації концептів з огляду на їхню корисність. Відзначимо, що у випадку з прагматизмом йтиметься не так про користь для мислення, як про користь для мислення дієвого, результативного.

Варто вказати на спорідненість методологічних підходів обох мислителів: широкі філософсько-теоретичні узагальнення вони вибудовують на «етико-психологічному фундаменті». Важливо, що притаманне обом авторам ототожнення інтересів індивіда та інтересів спільноти має відмінне теоретичне підґрунтя. Принципи утилітарності та прагматизму дії суголосні на рівні концептуалізації взаємно узгодженої активності, що базується на розумінні інших як функціонально собі подібних. Однак у термінології Дж. Бентама, згідно з А. Тихолазом, ідеться про потребу законодавчої кодифікації «ідентифікації інтересів», пронизаних «універсальним егоїзмом»; у випадку ж із Дж. Г. Мідом, маємо справу з вбудованою, еволюційно розвинутою інтерактивною конституцією раціональності людини.

Детальній аналітиці позитивно-правового підходу також присвячене дисертаційне дослідження Миколи Сіюми «Проблема природи права у філософії Джеремі Бентама» [64]. Відзначимо, що в цьому дослідженні наголошено на ключових методологічних настановах засновника утилітаризму, які є спорідненими прагматичним: у будь-якому мистецтві або науці варто керуватися принципами корисності та зважати насамперед на результативність застосування концепцій [64, с. 47–48].

Вітчизняні праці, присвячені філософії загалом та прагматизму зокрема дозволяють сформулювати адекватну предмету *методологічно-дослідницьку* стратегію. Зокрема, для дослідження філософії американського прагматизму праці Ніни Поліщук важливі тим, що в них різнобічно розглядається наскрізна для прагматизму проблема плюралізму, особливо в історико-філософському контексті. Ідея *реконтекстуалізації* філософських текстів у процесі їх осмислення та інтерпретації належить до плюралістичної альтернативи на ґрунті прагматизму щодо пошуку універсальної автентики у дослідженні інтелектуальної історії людства. Йдеться про «використання» залучених до дослідницького поля текстів як чинника їх «трансформованої відповідності» актуальним практично-інтелектуальним запитам. Праця Дж. Г. Міда «Руки думки у ХІХ ст.» у багатьох історико-філософських обґрунтуваннях демонструє підходи цього автора саме у дусі реконтекстуалізації. Також варто відзначити продуктивність ідеї гуманітарної відкритості філософії прагматизму, про що йдеться у монографії Н. Поліщук [50, с.237–345].

Світлана Кузьміна пропонує переконливе обґрунтування доцільності звертання до освітньої тематики в процесі дослідження академічної філософії, адже «...найближчий культурно-історичний контекст розвитку академічної філософії – система освіти» [31, с. 129]. Авторка цієї праці по суті продовжує започаткований Мариною Ткачук історико-філософський дискурс розгляду проблематики, пов'язаної з історією київської академічної філософії ХІХ – поч. ХХ ст. У цій площині варто врахувати запропоноване М. Ткачук «розуміння сутності культури як простору спілкування і взаємодії» [67], що, зокрема, передбачає взаємозв'язок історичності та діалогічності.

Саме наведені вище аргументи стали підставою для об'єднання в даному дослідженні традиційних методів *історико-філософського аналізу* та *порівняльного історико-філософського аналізу*. У випадку з розглядом освітнього та інституційно-адресованого складників прагматизму Дж. Г. Міда це дозволило оприятити спільне та відмінне (а відтак і оригінальне) у поглядах

на природу ефективного освітнього процесу у філософіях Дж. Г. Міда та Дж. Дьюї.

Істотним чинником для вибору цієї пари теоретично «близьких альтернатив» був *біографічний* фактор: обидва прагматисти належали до одного інтелектуального осередку, були друзями та колегами в рамках діяльності в університеті Чикаго. Крім того, актуальним таке порівняння є з огляду на акцентовану С. Кузьміною позицію Дж. Дьюї стосовно дійсної практичної впливовості «освітнього середовища» на формування особистості [31, с. 130], котра є фундаментальною також і для Дж. Г. Міда. Однак ідеться не про запозичення Дж. Г. Мідом концепції Дж. Дьюї, а про розвинуту паралельно автентичну філософсько-прагматичну позицію, що буде продемонстровано в частині дослідження, присвяченій порівняльній історико-філософській аналітиці освітньо-теоретичних візій двох згаданих авторів.

Особистісність та історичність як неусувні елементи історико-філософської роботи дають додаткові підстави для звернення до *біографічної методології* [35] як складника, що дозволяє наблизитись до відтворення інтелектуальних та комунікативних контекстів, притаманних певному філософу. Зокрема, з огляду на принципову вагу як життєвих, так і творчо-концептуальних впливів В. Джеймса на особистість та філософію Дж. Г. Міда ми вдалися до відшукання моментів спільності та відмінності у поглядах на істотну для прагматизму Дж. Г. Міда роль діалектичної філософії Г. Гегеля у становленні та розвитку загальнокультурної динаміки.

З погляду діалектичного руху думки, цікавою є проблема яку розглядає Михайло Кольцов у статті «Бог та «експериментальна філософія» у другому виданні «Математичних принципів натуральної філософії» Ісака Ньютона». Зокрема, на нашу думку, значущим у контексті пошуку перетинів філософії та історії філософії Дж. Г. Міда з колом проблем і питань, акцентованих сучасними вітчизняними дослідженнями, є випадок трансформації поняття «гіпотези» в «правила розмислу» в другому томі Ньютонової праці [26, с. 39]. Вдаючись до аісторичної реконструкції, відзначимо, що таке прочитання органічно наближує

науково-філософський світогляд І. Ньютона до трансценденталізму І. Канта. Натомість Дж. Г. Мід пропонує зворотну модифікацію: ідеї є діяльно узгодженими, практичними концептуалізаціями досвіду, а тому функціонують як гіпотези, адже їхня достовірність утверджується в постійній взаємодії розуму з дійсністю.

Аналізуючи різні тематичні й методологічні аспекти біографічного підходу в історико-філософському пізнанні, Вадим Менжулін висловлює думку, яка суголосна із тією, що представлена у даній дисертації: «У новому історизмі та прагматизмі класичний ідеал істинності наукового дослідження (як єдино правильного знання, абсолютно автентичної репрезентації реального стану справ) трансформується у модель поліваріантної дослідницької діяльності, в якій питання про «правду» підпорядковується історичним формам практики...» [35, с. 303]. Відзначимо, що образ послідовної та «невразливої» історії філософії як університетської дисципліни суперечить прагматичним стратегіям у мисленні та презентації динаміки думки. Множинність тлумачень та наголоси на взаємовпливах ідей, що походять з альтернативних соціальних, економічних чи культурних практик становить іманентну рису прагматичного історико-філософського дослідницького спрямування.

Висновки до першого розділу

Згідно з Дж. Г. Мідом, спосіб життя і перспектива поведінки індивіда зумовлюють особливості його розуміння середовища, а можливість злагодженої суспільної взаємодії забезпечена здатністю осіб усвідомлювати напрями активності оточення. Для опису такої ситуації Дж. Г. Мід пропонує поняття соціального акту [162, с. 263]. Особливість такого акту полягає в тому, що його суб'єктом є множина діячів і спрямування їхньої активності є спільними або такими, що на певному етапі перетинаються. Фактор розмаїття уніфікованих контекстів соціалізації робить зрозумілим те, що є раціональні підстави для більшої єдності в тлумаченні соціальних стимулів на територіально-локальних рівнях спільних культурних просторів.

Істотною інтерактивною рисою конституції самості є її рольова природа. Соціалізуючись, особа вчиться інтерпретувати відгуки з різноманітних перспектив. Повноцінно розвинута особистість засвоює множину соціальних ролей. Самоусвідомлення особистості спирається на прагматичний синтез елементів рольових утворень. Самість, у залежності від потреб і поведінкових спрямувань, здатна розвивати і поглиблювати розуміння окремих рольових складників та спосіб їхнього функціонального поєднання.

Щодо спадкоємності та впливу теоретичних здобутків Дж. Г. Міда, то вони складають фундамент концепції соціального інтеракціонізму Г. Блюмера. Варто перелічити застосовані в проекті символічного інтеракціонізму ідеї Дж. Г. Міда: вплив перспективи оточення на самоусвідомлення; багатогранність тлумачень-розумінь об'єктів; ідеальність простору соціального впливу як «зітканого зі значень», частково відкритих «соціальних дефініцій», що, зазнаючи модифікацій, перебувають у постійному становленні (критерієм їхнього впливового існування є практична придатність). Г. Блюмер продовжив притаманну Дж. Г. Міду тенденцію наближення споріднених царин наук про людину: поняття-засоби, що походять з прагматичної філософії, стали продуктивним джерелом соціально-теоретичних узагальнень.

Концепція «соціального значення» є ключовою також і для філософії Ю. Габермаса. Саме інтерсуб'єктивна узгодженість таких значень дозволяє виокремлювати певну перспективу як об'єктивну. Однак, у той час як Дж. Г. Мід, згідно з М. Абулаф'єю, акцентує функціональну відповідність як критерій дійсності «соціального значення», Ю. Габермас наголошує на внутрішньолінгвістичному аспекті його існування. Окрім того, Ю. Габермас у контексті розгляду поняття ідеальної комунікативної спільноти стверджує про «неувагу» Дж. Г. Міда до умов «матеріальної репродукції суспільства». У зв'язку з цим у розділі наведено аргументи на користь лише регулятивного вживання поняття ідеальної комунікативної спільноти американським філософом; також наголошено, що чинники історично-соціальних впливів були передумовою

оптимістичних концептуальних проєктів, запропонованих філософом-прагматистом.

Сучасне бачення прагматизму Дж. Г. Міда, запропоноване Ф. Да Сілвою, крізь подолання елементів передсудів, що є наслідками сильного впливу тлумачень Ю. Габермаса, наголошує на тому, що на основі первинного інтерактивного розуміння особистості та суспільства, властивого Дж. Г. Міду, можна розбудувати підходи до активного впровадження демократичних практик в існуванні спільнот обґрунтовано й послідовно.

Завдання повноцінно реконструювати ідейний зміст праць Дж. Г. Міда актуальним вважає Г. Йоас. На думку цього філософа, пояснювальний потенціал концепцій Міда є значним і безпосередньо стосується питань «матеріальних умов репродукції суспільства» та природи «моральної об'єктивності» як впливових чинників соціальної взаємодії. Традиційно для прагматизму Дж. Г. Мід, згідно з Г. Йоасом, визнає пріоритет практик науки та демократії, спираючись на критерій їхньої життєво-соціальної значущості.

Тлумачення прагматизму Дж. Г. Міда як «метатеорії динаміки соціальних феноменів» та комунікативного перспективізму пропонує К. Льошер. Розуміння реальності як простору комунікації стає підставою для розробки інтерсуб'єктивної епістемології та етики: структури знаного та ціннісні джерела активності існують в загально-інтелектуальному полі, що його послідовну раціоналізацію пропонує прагматизм Дж. Г. Міда.

В. Колап'єтро акцентує на тому, що вплив Дж. Г. Міда на Г. Йоаса помітний крізь використання останнім прагматичного розуміння присутності телеології (як ціннісної системи, що в живій орієнтації на майбутнє зазнає трансформацій). Цілісно врахувати фактор життєвої динаміки мотивацій дозволяє теорія темпоральності Дж. Г. Міда, де сучасне визначає опис минулого та перспективи майбутнього.

У результаті аналізу репрезентацій філософського прагматизму Дж. Г. Міда, виокремлено істотну для подальшої філософської думки концепцію, згідно з якою джерелом «об'єктивності» суспільного буття варто вважати

інтерсуб'єктивний простір взаємодії-комунікації. Ця ідея відкриває можливості наближення філософії прагматизму не лише до контекстів комунікативних теорій, а й до вітчизняного гуманітарно-філософського дискурсу, представленого передусім дослідженнями фундаментальних структур людського досвіду.

РОЗДІЛ 2. ВЗАЄМОВПЛИВИ ФІЛОСОФСЬКОЇ, ТЕОЛОГІЧНОЇ, ПРИРОДНИЧОЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ ХVІІІ – ХІХ СТ. У ПРАГМАТИЧНІЙ РЕКОНСТРУКЦІЇ ДЖ. Г. МІДА

Дж. Г. Мід відомий як філософ та соціальний психолог, однак серед його визначних, але мало досліджених творів чільне місце посідає історико-філософська праця «Рухи думки у ХІХ ст.». Цей твір відтворює специфіку прагматичного підходу філософа до таких вагомих явищ як філософія та наука, виокремлюючи не лише їх спільні генетичні риси, а й моменти формотворчого взаємовпливу. Текст аналізованої праці став результатом лекційного курсу, що його Дж. Г. Мід протягом першої третини ХХ ст. читав у Чиказькому університеті. Курс був покликаний ознайомити студентів різних напрямків із широким культурно-ідейним тлом ХІХ ст. На наше переконання, саме педагогічне спрямування і лекційний формат обумовлюють ряд притаманних цій роботі характеристик: філософська думка епохи не лише представлена автором крізь взаємодію з сучасною їй наукою, але й оцінена з позиції результативної присутності тих чи тих філософських настанов у сучасних Дж. Г. Міду і слухачам його курсів дослідницьких практиках. У такий спосіб американський мислитель пропонує слухачам не просто абстрактний образ філософії, а конкретизує, суголосно прагматичній настанові, моменти взаємозв'язку філософії й науки, представляє значення теорій крізь їхній вплив на науково-філософське та соціально-інтелектуальне сьогодення.

Переважно на прикладі інтерпретацій Дж. Г. Мідом глибоко вкорінених у тогочасній інтелектуальній культурі філософських вчень І. Канта та Г. Гегеля у цій частині дослідження йдеться, з одного боку, про усвідомлення філософією запиту природознавства на зміцнення статусу знання як протидії загрозливому для теоретичних підвалин дослідницької практики скептицизму, з іншого – про еволюційну динаміку форм як центральну тему спочатку філософії, а вже по тому – природничої науки. Ця тема представлена головним чином еволюційними вченнями Жана-Батиста Ламарка та Чарльза Дарвіна, а також спрямованими на

соціально-економічну трансформацію філософськими теоріями утилітаризму й соціалізму. Відтак, доречним є розгляд того як у праці «Рухи думки у ХІХ ст.» відтворено змістовну схему еволюційного становлення філософії у переході від теорії сталих пізнавальних структур (лінія Аристотель – І. Кант) до діалектичних (*динамічних*, згідно з Дж. Г. Мідом) учень представників німецького ідеалізму.

2. 1. Історико-філософські аспекти трансценденталізму, німецького діалектичного ідеалізму, християнської догматики та модерної науки.

Дж. Г. Мід розглядає значущі періоди інтелектуальної історії Європи, які каталогізує як Ренесанс та Просвітництво. Межі першого, у версії цього автора, сягають середини ХVІІІ століття і представлені філософіями Рене Декарта, Баруха Спінози, Готфріда Ляйбніца; для другої третини ХVІІІ ст. – характерними є праці раціоналіста і послідовника Г. Ляйбніца Християна Вольфа [154, с.1]. Просвітництво – це насамперед кінець ХVІІІ ст., серед представників якого, на думку Дж. Г. Міда, вирізняється Жан-Жак Руссо. Відправним пунктом Мідового дослідження слугують джерела раціоналістичної настанови у найширшому сенсі, а саме – пошук спільних рис, що є характерними і для філософської, і для наукової практики. Найпотужнішим таким джерелом, на думку Дж. Г. Міда, є християнська теологія, розвинута на основі одкровення Ісуса Христа і концепції апостола Павла. Суть цієї доктрини полягає в тому, що вона утверджує картину світу, розбудовану нескінченно могутнім інтелектом. Виражене такою потугою суще не може суперечити розумній природі джерела творіння, тому ніщо не може існувати як ірраціональність чи випадковість (видимість ірраціональності зумовлена «незвіданістю шляхів і цілей Господніх»); «розумні» наслідки гадано випадкового можуть оприявнитися, наприклад, у наступні періоди). Йдеться, отже, про «наскрізну», суцільну раціональність порядку буття.

Парадоксальним чином можливість випадковості та помилки існує лише в найвизначнішій маніфестації волі Творця – створенні розумної, проте вільної у здатності до обрання хибного, гріховного людини [154, с. 2]. Згідно з

Дж. Г. Мідом, яскраво виражає цей погляд філософсько-історична концепція Августина, де світ уподібнено сцені, на якій розгортається драма спасіння-гріхопадіння (запропонована філософом-прагматистом літературна ілюстрація – поезія Джона Мільтона). Тобто, за Дж. Г. Мідом, можна говорити про християнський елемент драматичної життєвої діалектики в культурі заходу, впроваджений ще Августином. Однак умовно «об'єктивному» світу Середньовіччя як добі зі стійкою релігійною домінантою, наголошує Дж. Г. Мід, ірраціональність абсолютно непритаманна.

Така позиція радикально протиставлена античній. Характерним є приклад філософської спадщини Аристотеля, котра у викладі Дж. Г. Міда відтворена наступним чином: у світі ми спостерігаємо форми, пізнаємо їх розумом (Дж. Г. Мід одразу ж вказує на відповідні поняттю «форми» терміни: види у біологічній класифікації та концепти у сфері логіки); форми є об'єктами раціональної природи, які відрізняються певними ознаками та якісними властивостями, що з їх знання ми дедуктивним шляхом можемо отримувати достовірні висновки [154, с. 4]. Проте Аристотель визнавав очевидну присутність також значної долі нераціонального. Повна, максимально розумна досконалість вважалася притаманною лише Небесам. Серед подій «земних» просторів випадковість була широко розповсюджена. Умоглядне теоретизування про підстави випадкового не могло існувати як валідне. Дж. Г. Мід стверджує, що скептична теорія Д. Г'юма знаходить власні засновки саме в цьому античному джерелі.

В епоху Ренесансу середньовічна теологічна концепція перетворюється на фундаментальне апріорі модерної науки. У Галілео Галілея «розумний закон природи» представлений на математичний манер (математизована механіка як мова для достовірного тлумачення та «прочитання книги природи»). Дж. Г. Мід влучно пише про таку ситуацію: «Завдяки вірі науковці доби Ренесансу виявилися спроможними розкривати факти природи» [154, с. 6]. Виявляється, що сам «факт» описуваності світу в суто раціональний спосіб є і великим метафізичним засновком, і супровідним принципом природничо-наукової

практики. Математичні інтерпретації дійсності, реалізовані у філософіях Р. Декарта, Б. Спінози та Г. Ляйбніца, Дж. Г. Мід характеризує як такі, що вирізняються мало не релігійною природою. Натомість стосовно сучасного йому стану функціонування науки американський філософ стверджує, що вона переважно розгортається не просто на основі некритичної метафізики, а спирається на прагматичний орієнтир: успішність експериментальної наукової практики стає підставою для її провадження [154, с. 8].

На думку Дж. Г. Міда, середньовічна релігійна концепція раціональності світобудови була настільки фундаментальним уявленням для наукової практики доби Ренесансу, що учасники дискурсу такого типу вже не потребували опертя на теологію чи церкву як на генетичне джерело цього епістемологічного припущення. Церковний догматизм перетворився на надмірний та малоприсадатний інтелектуальний тягар: образ реальності, згідно з яким вона розумно організована за посередництва світоглядних конструктів маси, розміру, форми та руху, тяжіє до того аби бути висловленим суто науковими засобами. Важливо наголосити, що в рамках раціональної схеми, яку запропонував Дж. Г. Мід, виразно оприявнюється секулярна тенденція модерну як прагнення вивільнити увесь продуктивний потенціал розуму з «тенет» релігійного, догматизованого режиму його побутування [154, с. 11]. Сумнівною стала причетність свавільного і догматично насадженого церковного авторитету до одкровення Бога (Природи).

У політичній сфері соціальної розбудови саме Ж. -Ж. Руссо, згідно з Дж. Г. Мідом, належить основоположний світоглядний принцип боротьби за необхідність впровадження нової, вільної, оснащеної відповідною мовою та інструментарієм раціональності. Полягає він у визнанні властивих кожному індивідові природних прав. У праці, присвяченій теорії суспільної угоди, видатний французький філософ наголосив на тому, що притаманна людині розумна природа може стати ефективним засобом для перерозбудови суспільної системи на раціональних засадах. Дж. Г. Мід, коли говорить про розумність у даному контексті застосовує це поняття як відповідне принципу загальності, що

існує як механізм, «вбудований» у кожную свідому суспільну істоту: раціональне визнання природних прав (свободи, рівності) передбачає їх всезагальність. Право існує для мене, бо я визнаю його таким, що існує для усіх громадян, і мислю інших такими, що солідаризовані у цьому розумінні зі мною [154, с. 13–15]. В природі права, згідно з Ж. -Ж. Руссо, бути визнаним. Визнання ж із необхідністю породжує обов'язок. У інтересах як суспільства в цілому, так і кожного індивіда окремо – перебувати у полі суспільної згоди, спільної волі (прообразу понять «суспільна думка» і, ймовірно, поняття спорідненого з власне Мідовою концепцією *узагальненого іншого*). Близьким до щойно розглянутого погляду, на думку Дж. Г. Міда, є розуміння Джоном Стюартом Мілем того, що адекватне (комунікативне) усвідомлення й імплементація свободи у соціальні практики стається крізь раціональність, обмежувану просторами свободи інших [154, с. 22].

Зазнала впливу Ж. -Ж. Руссо також і етична доктрина І. Канта. На думку Дж. Г. Міда, саме І. Кант здійснив наступний важливий раціональний крок: він узагальнив позицію французького філософа і постулював, що усі воління і акти людської істоти повинні мати універсальну форму: надавши універсального характеру власним волінням кожний член суспільства особисто стає як законодавцем, так і суб'єктом власного самозабов'язання [154, с. 27]. Розгляд у «Критиці практичного розуму» питання про свободу людини як моральної істоти вказує на те, що фактор відповідальності тягне за собою розумний, проте антиномічний постулат свободи – моральна свобода існує всупереч причиново зумовленому світу подій. У «Критиці здатності судження» І. Кант також звертається до аналітики протиборства між телеологічною та механістичною доктринами: поняття про причинову зумовленість людського існування протистоїть його ж розумово-ідеальній інтерпретації як орієнтованій на інтелектуальні, моральні та естетичні максими сутності [154, с. 68–72].

Усвідомлення вразливості догматичного режиму оперування знанням – яскрава і принципово характерна риса філософії І. Канта. Дж. Г. Мід звертає увагу на те, що І. Кант не лише представляє генезу суспільних законів як

залежну від волі розумних індивідів, а й утверджує (у проекті «Критики чистого розуму») вкоріненість самих законів природи в конституції людської раціональності.

За основу науково-орієнтованого філософського запитування І. Кант бере питання про те як можливі синтетичні судження апріорі [154, с. 31]. Задля виразності у відтворенні філософії Канта Дж. Г. Мід послуговується класичним ілюстративним прикладом: у межах синтетичного судження «пряма є найкоротшою відстанню між двома точками» соціальний прагматист, а відтепер й історик філософії, вказує на те, що аналітичний зміст понять «прямої» та «найкоротшої відстані між двома точками» не виводиться одне з іншого. Отже, необхідний статус постульованого твердження є синтетичним, таким, що збільшує знання. І. Кант прагне дослідити пізнавальні структури, що наперед задають форми можливого досвіду: він аналізує форми споглядання у розділах, присвячених трансцендентальній естетиці, та структури розуміння-судження у розділах, присвячених трансцендентальній дедукції. Помітно, що Дж. Г. Мід прагне презентувати слухачам не лише зміст, але також і логіку внутрішньої конституції Першої критики.

Вдала реалізація такого завдання мала на меті протистояти скептицизму Д. Г'юма. Скептична настанова сформульована в наступний спосіб: видимість знання існує лише як послідовна сукупність відносно впорядкованих спостережень-вражень та ідей. Відчуття, які присутні в досвіді, є лише свідомісними станами. Таке зауваження раніше було висловлене у емпіричній пізнавальній теорії Джона Лока, однак стосувалося воно лише вторинних якостей. Єпископ Джордж Берклі – радикалізував тезу Дж. Лока і ствердив первинні властивості об'єктів досвіду (ті, які характеризують їх як такі, що перебувають у просторі, собою його наповнюють) як також притаманні самій свідомості, адже і ці структури враження-спостереження надані в межах свідомісної активності. Суб'єктивний ідеалізм Дж. Берклі трактував поняття протяжності в термінах внутрішнього пасивно сприйнятого враження, вираженого у формі вбачання причиново-наслідкового порядку [154, с. 32].

Цілком у річищі емпіричної традиції, вказує Дж. Г. Мід, Д. Г'юм знайшов (на етапі міркувань з приводу характеру пізнавальних процесів і їх наслідків) найболючіше місце теорії спрчинювання. Якими є свідотства існування причиново-наслідкових рядів, що з них ніби-то можна індуктивно-дедуктивним шляхом отримати достовірне знання про майбутні порядки слідування подій у досвіді? Позиція скептицизму Д. Г'юма спрямовує до негативної відповіді на це запитання: те, що функціонує як знання (як «закон») є простим асоціативним рядом, спостережуваним лише в рамках наданого досвіду (минулого і теперішнього). Дошукування достовірних майбутніх імплікацій – справа хибна, адже не можна «знати» те, чого досвід ще не виказав, не можна сформулювати ефективного поняття про об'єкт, що уможливило б дедуктивно-прогностичну наукову практику [154, с. 35]. Замість того, щоб необгрунтовано говорити про закони варто було б вживати поняття «звичної системи асоціацій».

Однак дійсність сучасних автору трьох «Критик» наукових практик виказує спротив скептичній інтерпретації людської пізнавальної активності. І. Кант стає на захист природничо-наукових запитів доби і розбудовує оптимістичнішу критичну епістемологічну модель [154, с. 37]. У наукових практиках, стверджує І. Кант, ми усе ж натрапляємо на необхідне і універсальне знання. Філософії належить продемонструвати такий спосіб формування і функціонування пізнавальних механізмів, що виявився б спроможним максимально адекватно зафіксувати дійсний порядок справ у структурах знаного. Кантова відповідь на «виклик скептицизму» відома в історії філософії як «коперніканський переворот». Вона полягає у тому, що всезагальне і необхідне у знанні (таке, що не може прямо надходити з хаотичного досвідного поля) – задане людськими пізнавальними спроможностями та прообразами чуттєвості. Відповідно, критична філософія вказує на те, якими можуть бути трансцендентальні характеристики форм можливого досвіду, спираючись на передумову можливості пізнання. Структури розсудку і схеми категоризації з необхідністю зададуть досвід як сповнений причиново-наслідковим порядком,

що цілком уможливило виявлення закономірних утворень у досвідних дослідницьких практиках.

У викладі філософії І. Канта Дж. Г. Мід рухається у річищі її традиційного раціоналістичного подання, звідси – його критична оцінка Д. Г'юма. На думку Дж. Г. Міда, здійснена Д. Г'юмом аналітика об'єктів пізнання не може відповісти на одне принципове питання: об'єкти досвіду існують не як аморфні сукупності навіть найдрібніших аналітично виокремлених елементів, а завжди присутні як конкретні цілості. Вказівка на цілісність об'єктів досвіду та її теоретичне обґрунтування – це той доданий І. Кантом до Г'юмової концепції складник, що зберігає статус дійсного знання: ми маємо справу не лише з асоціацією звичок спостереження, наголошує Дж. Г. Мід, а й з розумово-чуттєвою організацією досвіду [154, с. 43].

Неуникним наслідком такої інтерпретації природи знання є постулювання «речі-в-собі» – трансцендентально та з необхідністю домислюваного виміру реальності, що зберігає можливість для репродукції досвіду і є передумовою такої можливості. Дж. Г. Мід ілюструє цю тезу сучасною йому дослідницькою практикою занурення в субатомарну реальність: досвідно вона не надана у спогляданні, проте орієнтація на пошук просторових рухомих часточок не втрачає від того впливовий концептуальний характер [154, с. 48].

В історії філософії Дж. Г. Міда післякантова німецька ідеалістична традиція презентована як *романтична*. Загальна схематична структура *романтичної* філософії викладена у протиставленні моністичній філософії Б. Спінози: субстанційний монізм принципово орієнтований на позірну дихотомію субстанції-акциденції, романтична ж діалектика – на суб'єкт-об'єктну дихотомію [146, с. 81–84]. У фокусі філософського дослідження відтепер перебувають не категорії субстанції та атрибутів, а категорії суб'єкта та об'єкта.

Згідно з Дж. Г. Мідом, романтична філософія німецького ідеалізму з особливим завзяттям підхоплює тему відношення суб'єкта до об'єкта знання. Попри вкоріненість у термінологічному та проблемному полі трьох «Критик»

I. Канта – ця школа звертається до розгляду природи самості як носія моральних (Й. Фіхте), естетичних (Ф. Шеллінг) та пізнавальних (Г. Гегель) досвідів крізь призму нескінченного, абсолютного протиставлення з «не-я» як об'єктом пізнання та споглядання. Дж. Г. Мід стверджує, що таке відношення не може бути адекватно описаним у термінах сталих форм. Сутність інтерпретацій цих процесів полягає у визначенні специфічних рис динамічних, діалектичних «рухів духу». Власне, навіть саме поняття самості (як усвідомлення «себе») – має граматично задану самореферентну, активну складову. У своїй історико-філософській праці Дж. Г. Мід наголошує, що вбачання об'єктів (того, що споглядаю, що перебуває за моїми межами у власній цілісній наданості) передбачає їх співставлення з «собою» як джерелом інтерпретації [154, с. 73–76]. У цій заувазі латентно присутня орієнтація на подолання суб'єкт-об'єктного дуалізму – тенденції, характерної для філософського прагматизму.

Особистісність філософської оптики тієї доби мала, згідно з Дж. Г. Мідом, конкретні соціально-історичні передумови. Суспільно-політична дійсність Європи кінця XVIII – початку XIX ст., а саме – перебіг і крах Французької революції – значною мірою сформували специфіку філософії того часу. Французька революція стала сильним каталізатором для наростання як солідаристських, так і націоналістичних рухів серед народів Європи. Проте провал революційного проекту з розбудови суспільств на засадах радикальних свободи, рівності та братерства – призвів до значного почуття розчарування у дійсності [154, с. 57]. Така видимість поразки створила передумови становлення романтичної інтелектуальної течії, яка була орієнтована на віднайдення засад автентичного соціального буття у старих порядках. Проте, на думку Дж. Г. Міда, ця орієнтація вже не могла існувати як неререфлексивне споглядання скарбів минулого, адже в таке минуле «поглянула» самореферентна структура постреволюційної самості. Через споглядання історичної дистанції між типом самоусвідомлення у добу Середньовіччя і новим поглядом, який існував як суверенна громадянська позиція раціонально-емоційної оцінки дійсності і переоцінки значень минулого, людський дух поринув у динамічний та

формотворчий щодо способів власного існування пізнавальний процес. Захопливість такого бачення породила запит на нове філософське спрямування, представлене у творчих здобутках представників німецької класичної філософії [154, с. 58–65].

Антиномічний режим розумування, у випадку з вченням І. Канта, засвідчував схильність пізнавального апарату людини до нелегітимного застосування у позадосвідних вимірах *лише* постульованої реальності. Романтичні ж ідеалісти розпочинали з антиномічних постулатів як чогось безпосередньо наданого в мисленні – ці видимості парадоксів були інтерпретовані як живий досвід інтелектуальної свободи і необмеженості пізнавального, морального й творчого потенціалу [154, с. 86].

Дж. Г. Мід стверджує, що антиномії пізнання визнавалися романтиками за необхідні стадії процесу осягнення дійсності [154, с. 121]. Й. Фіхте, зокрема, намагався вирішити проблему співвідношення самості і світу як її об'єкту у термінах морального досвіду. В такій інтерпретації природи досвіду особа ідентифікує себе із власним суспільно-мотивованим обов'язком. Самість дорівнює власному завданню, що його вольова реалізація сприятиме загостренню і конкретизації самоусвідомлення. Тобто характер, його розвиток і утвердження є засадничим ядром здатності існувати як повноцінна особистість. Моральне зусилля здатне реорганізувати світ, сповнюючи його значеннями людських звершень; у цьому випадку світ інтерпретується як простір творчої звитяги особистості. Й. Фіхте, стверджує Дж. Г. Мід, у власній філософії робить наголос на вольовій активності суб'єкта [154, с. 89–91].

Однак Дж. Г. Мід здійснює критику неповноти таким чином раціоналізованого світу, адже досвід існування присутній не лише як завдання, а й як передумова формування самості і, відповідно, потенціалів її розумної активності. Природнича наука, яка для Дж. Г. Міда слугувала орієнтиром у практиках здобування і накопичення знання, не настільки радикалізує субстанційність самості щодо світу. Біологічна еволюційна парадигма утверджує скоріше протилежний характер співвідношення самості з її оточенням: організм

формується як похідна від середовища з огляду на загальну налаштованість на збереження життєвого процесу. Тут відкривається специфічний горизонт навіть і для моральної критики теорії Й. Фіхте: цінності, засобом котрих реалізує власне покликання «Я», існують як дещо задане попереднім історично-культурним сходженням людства.

У випадку із філософією Ф. Шеллінга досвід самості розглянуто крізь призму артистичної мистецької натури, котра є відповідальною за витворений нею (переважно матеріальний) об'єкт [154, с. 111]. Особа вбачає власні ідеї й значення у світі (як її об'єкті) та, знаходячи значення світу, віднаходить і саму себе. Дж. Г. Мід зі схваленням зауважує, що у випадку із Шеллінговим вченням, на відміну від позиції Й. Фіхте, світ зберігає відносну самостійність. Ідеям, породженим у свідомості митця, є на що спертися: скульптор не лише владарює над матеріалом, а й дослухається до внутрішньо притаманної йому структури. Творчість передбачає інтерактивну форму взаємодії. Шеллінгова філософія, підкреслює Дж. Г. Мід, має ім'я філософії тотожності, адже вона орієнтована на інтерпретацію відповідності об'єкта знання самості, що до цього знання приходять [154, с. 126].

2. 2. Історико-філософські тлумачення абсолютизму Г. Гегеля в контексті прагматизму.

Особливість філософської традиції прагматизму полягає у тому, що вона не є ортодоксальною, припускаючи варіативність своїх розгалужень та джерельної бази. Характерною у цьому відношенні є роль у формуванні цієї традиції філософії Г. Гегеля та її інтерпретацій провідними представниками філософського прагматизму. Зокрема, В. Джеймс обстоює досить нетривіальне формулювання щодо Гегелевої філософії: вона більшою мірою спирається на враження, аніж на міркування; тобто йдеться про «імпресіоністичну» (від. англ. *impression* – враження) концепцію. Передусім це стосується «діалектичного» елементу реальності: цей аспект буття (і водночас методологічний принцип)

вкорінений у чуттєво забарвленій візії або ж інтуїції емпіричного існування та здоровому глузді. За В. Джеймсом, видатний ідеаліст Гегель постає проникливим спостерігачем, що не спроможний артикулювати свою позицію через прихильність до технічного жаргону традиційної логіки. Йому властивий вкрай затемнений словник. Крім того, він уникає дисциплінарних розмежувань, наприклад, систематично відмовляється ознайомити читача про що саме йдеться у певному уривку: про логіку, фізику або ж психологію. Цитуючи Джорджа Гордона Байрона, В. Джеймс пише, що Гегель «людина однієї чесноти і тисячі злочинів» [121, с. 21].

Попри це В. Джеймс визнає себе прихильником і навіть послідовником наступного Гегелевого міркування: «Мета пізнання – позбавити об'єктивний світ властивої йому відчуженості, надати нам відчуття того, що ми перебуваємо у світі предусім як вдома». В. Джеймс корегує цю настанову і пише про те, що різні люди почуваються «як вдома» у різних фрагментах світу: «Усім філософам притаманне мислення про ціле світу з огляду на якусь окрему частину досвіду, що вона привернула їхню увагу» [121, с. 6]. У перебігу подальших міркувань вказано істотне прагматичне уточнення, що спрямовує Гегелеву тезу вже проти його власної позиції: «Плюралізм, що у акті екзорцизму позбавляється абсолюту, позбавляється великого викривлення у погляді на єдино властиве нам існування – відкидає погляд на природу реальності як на те, що є для нас сутнісно відчуженим» [121, с. 14].

Філософам, які є прихильниками теорії абсолюту, твердить В. Джеймс, притаманне мислення, зосереджене на крайнощах. Ілюстративною тут є теза висловлена гегельянцем Джозаєю Ройсом: «Ми як мислителі стоїмо перед альтернативою визнання або повної розрізненості конгломерату речей і подій, або їх суцільної поєднаності у єдності абсолюту» [121, с. 17]. Отже, згадані «ми» є силуваними цією парою альтернатив до сприйняття позиції філософського абсолютизму. Додатковою хибною принадою теорії абсолюту є її «спрощена всеохопність»: цілокупний абсолют у межах одного (фіктивного, на думку В. Джеймса) міркування ніби-то спроможний компактно вмістити усю множину

можливих відношень, виключивши сферу середовища як того, що здатне мати зовнішній щодо «єдиного» характер. Абсолютистський інтелектуальний критицизм, що став наслідком часткової рецепції Гегелевої філософії представниками, зокрема, оксфордського ідеалізму, руйнуючи безпосередню узгодженість феноменально наданого світу, нічого не пропонує натомість. Концептуальну когерентність покликано закріпити досвідно порожнє, універсалістське припущення. В. Джеймс наголосив, що абсолютистська настанова у філософії, ігноруючи живу раціоналізованість дійсно осяжного досвіду, поставила на її місце псевдораціональні і невиправдано ускладнені принципи організації [121, с. 20]. Стосовно Гегеля В. Джеймс також влучно зауважує яскравий незбіг філософського бачення та застосовуваної інтелектуалізованої техніки викладу: єдино розумною та істинною визнано цілокупну єдність буття, що усі її моменти, з огляду на свою частковість, приречені на ірраціональність, техніка ж діалектики – опирається у власній динаміці на часткові індивідуалізовані пари понять.

Центральними філософськими позиціями філософії абсолюту Г. Гегеля В. Джеймс називає дві тези: перша – раціональність всеохопна, друга – речі та поняття «діалектичні». Конфлікти, спостережувані в дійсності, є наслідком внутрішніх суперечностей у будь-якому визначенні. Ця позиція із необхідністю зумовлює потребу вийти за межі ординарної формальної логіки. Наскрізним у такому погляді є повсякчасне наштовхування понять про об'єкти досвіду на їх внутрішнє самозаперечення, що стає передумовою для відкидання усього емпіричного як непридатного й «негідного» фундаменту для розумування. На думку В. Джеймса як фундатора філософсько-прагматичної теорії плюралістичного всесвіту, ті ідеї, на які цілком правильно звернув увагу Г. Гегель, значно більш природно реалізуються з огляду на багатоманітність досвіду: усі об'єкти в середовищі оточені іншими речами і у своїй із ними взаємодії ними ж обмежуються. Йдеться про систему дійсного співіснування множини об'єктів. Запропоновано просту й переконливу світоглядну концепцію:

тертя і спротив іншого – замість внутрішньо властивої поняттям негативності [121, с. 23].

Оригінальність Г. Гегеля, наполягає В. Джеймс, полягає саме у позиції протилежній прагматизму: процес взаємоорганізації, вищого синтезу універсуму визнається таким, що відбувається в акті на кшталт ментального. Проаналізовано процес взаємодії концептів, а не перцептів. Однак тлумачення природи концептів тут не є традиційним: вони не статичні вмістилища своєї індивідуальності, а генетично-родові утворення, що виникають як складники динаміки іманентної діалектики (діалектична логіка, замість Аристотелевої логіки тотожності). Тон презентації Джеймсом Гегелевої філософії в цьому пункті набуває характеру симпатії, що супроводжується розчаруванням: видатному філософу-абсолютисту вдалося вловити образ справжнього живого світу, але цей світ губиться в інтелектуалістській логіці «розшматованих» понять. Джеймс ставить питання: навіщо називати універсальною логікою власний, достатньо специфічний спосіб презентації дійсності?

Відповідь Джеймса наступна: Г. Гегелю важать претензії на вічний, позачасовий і незаперечний характер тих істин про світ, що їх обґрунтовувала його філософія. Довершена правда мусить бути чимось безальтернативним. У Гегелевому випадку вона мислиться такою, що вміщує усі можливі альтернативи як власні моменти, які було враховано та подолано. Натомість емпірично спостережувана дійсність як множина індивідуальних подій та об'єктів визнана за «дурну нескінченність». Г. Гегель, на думку В. Джеймса, вдавав, що використовує апіорний метод і, відповідно, змушений був застосовувати логічну термінологію з часто супровідною їй системою передсудів (наприклад, про пріоритет універсального над частковим). Однак цей видатний ідеаліст постійно виходив за межі легітимного вжитку інструментальних логічних понять, адже приписував їхні імена власній репрезентації емпірично сприйнятого. Зокрема, традиційне поняття про логічне слідування через тотожність – заміщене слідуванням через заперечення; рух від відмінного до відмінного перетворився на необхідну передумову динаміки думки і т. ін.

Продовжуючи виклад аргументів на користь критичного сприйняття теорії абсолюту Г. Гегеля, В. Джеймс вказує на її практично-дедуктивну неефективність: фундаментальне поняття про абсолют наперед не надає жодної деталі про феноменальний світ – жодна така деталь не може бути із нього виведена [121, с. 31]. Окрім того, діалектичний метод, на думку В. Джеймса, жодним чином не є залученим у найпотужнішій раціональній практиці західного світу – в науково-дослідницькому процесі. Тут важать гіпотези та контрольована дослідженнями дедукція, адже саме вони (і аж ніяк не діалектика понять) формують науковий результат. Але основоположник прагматизму не забуває про позитивні надбання видатного абсолютиста. Загальна ідейна структура у Гегелівій філософії дозволяє ідентифікувати як дійсні й закономірні дивовижні і парадоксальні з погляду традиційної логіки речі. Його філософський синтез здатний охопити й наблизити до життя формально-логічно неспівставні, екстремальні ситуації: миру ми намагаємося досягнути через накопичення озброєнь, свободи – засобом законів та конституції, природна поведінка в суспільстві досягається вишколом і вихованням, силу здобуваємо крізь знесилення в процесі тренувань, чеснота виникає не через невинність, а через знання природи й принад гріха та спротив їм. В. Джеймс наголошує, що подібна діалектична картина світу враховує величезний обсяг його істотних компонентів [121, с. 25].

У прагматичному річищі порівняння філософії та науки Дж. Г. Мід обґрунтовує більш оптимістичний, аніж В. Джеймс, погляд на філософію Г. Гегеля. Розпочинає він із того, що говорить про принципову різницю між романтичним німецьким ідеалізмом та попередніми ідеалізмами: Платон, неоплатоніки, Г. Ляйбніц – утверджували відношення речей як відношення думки, проте центром осмислення реальності не була особа [154, с. 139]. Центральний буттєвий процес для романтиків є сутнісно особистісним – це процес самоусвідомлення через динамічне подолання протиставленості «неособистісному». Знову зустрічаємо момент схвального ставлення Дж. Г. Міда до тенденції подолання розриву між суб'єктом та об'єктом.

Як історик філософії Дж. Г. Мід зауважує, що назва «діалектика», яка присутня у філософській практиці ХІХ ст., має давньогрецьке походження: софісти використовували діалектичний метод як вдалий інструмент для того аби полонити опонента по дискусії у протиріччях, що впливали із його ж власних тез. Менш змагального і більш по-філософському обґрунтованого значення ця метода набуває в контексті філософських практик Сократа: цей видатний філософ-афінянин виявляв неперевершену софістичну спритність у полеміці із самими софістами, однак діяв так не з метою пустої інтелектуальної звитяги. Він, стверджує Дж. Г. Мід, мав на меті продемонструвати крізь критицизм на перший погляд ясних дефініцій наявність неочевидної, проте стійкої підстави для критики невідрефлексованого вжитку понять (що стало підставою для виникнення Платонового ідеалізму).

Натомість романтичні ідеалісти спираються на запропоновані І. Кантом засновки про те, що структурна цілісність світу зумовлена особистісним сприйняттям. Самість, організуючи світ – покладає себе в ньому, накидаючи йому відповідні структурні компоненти, адже світ презентований як власний життєво-цілісний досвід. Г. Гегель, зокрема, концентрується на тому, що він сам називає діалектикою процесу набуття ідентичності. Як і для решти *романтиків* (у Мідовій класифікації) для нього антиномії в мисленні про реальність не тільки не є нездоланими суперечностями в розумінні феноменального світу, а виявляються вихідними і формотворчими складниками суб'єкт-об'єктного процесу мислення як такого. Дж. Г. Мід наголосив, що Г. Гегель послуговувався терміном «діалектика» на позначення раціонального процесу, що у його межах відбувається динамічний перехід від суперечностей – до істини. Згідно з Дж. Г. Мідом, розвиваючи власну позицію, німецький мислитель розпочав із того, що вказав на філософські «прорахунки» Ф. Шеллінга, позаяк його філософія являла собою «бездоказове припущення ідентичності суб'єкта та об'єкта», адже відсутньою була презентація цього процесу в мисленні [154, с. 127]. Дж. Г. Мід звернув увагу на те, що наголос на діалектиці у філософії Г. Гегеля був більш значущим, аніж у Й. Фіхте або Ф. Шеллінга.

У протиставленні понять досвіду завжди засадничо присутньою є можливість і дійсність їхньої тотожності. Дж. Г. Мід пропонує слухачам своїх лекцій просту ілюстративну тезу, взятую з ранньої праці Г. Гегеля «Феноменологія духу», де співвідношення понять про об'єкти, спостережувані в досвіді, радикально різняться в залежності від позиції спостерігача: будинок, що ми його бачимо – зараз «тут», ближче до нас, у порівнянні з деревом, що росте «далі»; ми змінюємо власну позицію – все це можна досвідно пережити навпаки, і, відповідно, отримати змінене розуміння «тутешнього» і «тамтешнього» [154, с. 130]. Отже, для пізнавальних процедур характерною є ситуація, коли зі зміною обставин ми формулюємо тезу, яка змістовно суперечить тій, що склалася у попередніх умовах. У цей момент наше мислення покладає себе як суперечливе, проте все ж процесуально гармонізоване: «мислячи конкретно» (Гегелів вислів на позначення цілісного, всебічно сформованого образу дійсності), ми дійдемо висновку, що суперечність аж ніяк не є нездоланною. Навпаки, засобом порівняння суперечливих тез ми здобудемо достовірнішу, динамічно узгоджену картину дійсності (фаза опозиції долається в синтезі тези й антитези). Далі «рух думки» Г. Гегеля розгортається в напрямку від максимально абстрактних пар (теза-антитеза) – до послідовних і все більш конкретних синтезів. Таке сходження думки презентовано як «логіку» [154, с. 132]. Синтетична єдність живого та поняттєвого пізнавального досвіду завжди супроводжується подоланням суперечності тверджень про його етапи.

Запропонована Г. Гегелем концепція руху до істини, на думку Дж. Г. Міда, частково може бути узгодженою із науково-експериментальною практикою, однак діалектика тези і антитези представлена в сучасних американському мислителю дослідженнях (на що він звертає увагу) не конкуруючими теоріями чи світоглядними настановами, а суперечностями існуючих теорій та виняткових щодо них дослідно встановлених фактів. Ілюстративна ситуація взята з біології (епідеміології): концепція поширення певного типу вірусного чи бактеріального захворювання була такою, що воно передавалося лише через прямий контакт. З іншого боку, наявним був факт зараження людини, що прямо із хворими не

контактувала. Наслідком порівняння теорії (тези) і факту (атомарної пропозиції як антитези) стало доповнення теорії: людина, що захворіла, жила на території, де розповсюджувалися заражені бактерією продукти харчування: отже, зараження може відбуватися не лише через прямий контакт, а й через споживання зараженої їжі. Як і у випадку з Г. Гегелем, тут можна говорити про специфічний рух від тези до антитези задля їх синтезу [154, с. 133]. Однак конфлікт, який є типовим і характерним для науки, полягає у подоланні суперечності не між поняттями (чи універсаліями), а у протиставленні виняткового факту – теорії, яка претендує на опис даного спектру ситуацій і тому повинна врахувати подібні непередбачені раніше випадки.

В чому ж полягає сенс практики дослідження, згідно з Дж. Г. Мідом? Науковець спроможний створити нову ідею про світ і, перевіривши її на відповідність фактам досвіду (у разі успішної перевірки), ствердити власну ідею як новітню картину світу [154, с. 137]. Тобто світ – це думка, гіпотеза є конструктором духу (розуму науковця). Цей погляд Г. Гегеля є принципово важливим і влучним, стверджує Дж. Г. Мід. Світ нашого досвіду є світом, що ми його постійно модифікуємо у мисленні. Зокрема, в часи наукової революції Ренесансу картина дійсності перетворилася з птолемеєвої на коперніканську: небесна сфера перестала бути лімітом динамічного всесвіту і перетворилася на перспективу просторової безмежності. Як філософ-прагматист Дж. Г. Мід переконаний, що когерентна сукупність ідей про дійсність (яка становить собою наукову гіпотезу) задля своєї перевірки і утвердження як продуктивної моделі для дослідження й інтерпретації природи існуючого мусить бути «оброблена» пробним каменем фактів досвіду. Гіпотеза (як ідеальний синтез) легітимно модифікує досвід саме після ряду таких перевірок. Інтенсифікація теоретизування стається «під тиском» присутніх у досвіді фактів, що суперечать попередньому концептуальному підґрунтя. Наука, про яку говорить Дж. Г. Мід, базується на дослідницькій процедурі та практиці: реальність здатна промовляти до нас попри наші очікування.

Щодо теорії держави Г. Гегеля, то Дж. Г. Мід оцінює її критично. Близькою до позиції абсолюту є спільнота, а не індивід, адже розум, об'єктивований в державі, значно перевершує той, що має окрема особа. Дж. Г. Мід контекстуалізує такий погляд: він надзвичайно вдало вписується в дійсність організації Пруської монархії – вишколеної ієрархії бюрократичного апарату. Запропоновано промовисте Гегелеве формулювання: монарх настільки ж необхідний як крапка над «і». Попри сумнівну провладну заангажованість Гегелевої теорії держави її вплив важко заперечити, твердить Дж. Г. Мід.

На думку Дж. Г. Міда, історико-філософська доктрина німецького абсолютиста є успішною. Цей успіх коріниться в *романтичному* інтересі – дійсний стан справ повинен бути інтерпретованим у термінах минулих змін. Результатом стає концепція умовно «необхідної логіки» розгортання подій: дійсне, в такому разі, є результатом впливу минулого; ці модифікації існують як взаємозалежні – отже, маємо справу з корелятивною інтерпретацією [154, с. 145]. Така двостороння, інтерактивна логіка причин-наслідків є близькою погляду на природу темпоральності Дж. Г. Міда, де не тільки минуле є формотворчим щодо теперішнього, а й сьогодення щораз по-новому витлумачує те, що йому передувало.

В цьому сенсі Гегелева діалектика є еволюційною теорією, оскільки вона зосереджена на презентації специфіки буття новітніх форм як наслідків конфліктів у межах попередніх. Пояснити і прояснити структуру дійсної форми означає розпізнати функціональні потреби її попередниць і вказати на момент еволюційного переходу до новоутворень як на ситуацію зламу і неможливості реалізувати необхідні аспекти функціональності. І. Кант розумів категорії як апріорні форми розуму надані перед досвідом. Проте вже для Г. Гегеля категорії стають формами, що неunikно виникають у процесі інтелектуально-буттєвого становлення; їх виникнення зумовлене внутрішньою необхідністю, вони імпліцитно послідовно присутні одна в одній [154, с. 147].

Є підстави стверджувати, що презентація історії становлення думки у філософії Г. Гегеля деякою мірою «силує» факти, вштовхуючи їх у «логіку»

процесу. Однак, згідно з Дж. Г. Мідом, концепцію німецького мислителя варто вважати успішною, адже йому вдалося поєднати розвиток ідей, притаманних давньогрецькій філософії і давньогрецькій спільноті із концептами вже суто християнськими й обґрунтувати цілісність такої динаміки в межах «еволюційної логіки» історії ідей.

Припущення Г. Гегеля наступне: розвиток людського суспільства проходить крізь синтези в межах тих самих категорій, що трапляються в логіці. Тому реальність розвивається крізь: буття, якість, кількість, міру, фізичну річ, і так далі – аж до «ідеї». Іншими словами, згідно з інтерпретацією Дж. Г. Міда, категорії розвивають самі себе крізь внутрішньо притаманну логіку сходження від частковості до повноти в осягненні реального [154, с. 146]. У результаті запропоновано наступне філософське бачення схематизму динаміки історії думки: крізь подолання внутрішньо притаманного конфлікту одна ідея із необхідністю переходить в іншу, один культурний рух – в інший.

Філософська позиція Г. Гегеля, наголошує Дж. Г. Мід, є еволюційно-соціальною, оскільки важлива лінія функціональної спадкоємності представлена в розвитку суспільних інституцій [154, с. 148]. Відтак, змінилося розуміння історії. Вона не могла більше існувати як хронологія політичних подій, де акторами були видатні історичні постаті, адже всі аспекти історичного становлення були поєднані та стимульовані «об'єктивним рухом самоусвідомлення» цілісного суспільно-історичного процесу. За цих обставин інституції розумілися як виразники специфіки періоду; у відповідь на запит епохи – відбувалася їхня еволюція.

Отже, сповненість структур суперечностями є закономірною як закономірною є і їх подальша раціональна реконструкція. Дж. Г. Мід стверджує, що Гегелева філософія може посприяти трансформації радикального революційного запалу і перетворити його на еволюційний раціональний заклик: замість різкого і руйнівного зміщення застарілих форм запропоновано усвідомлення усієї історії інституцій як процесу пристосування до нагальних викликів. Його пришвидшенню має сприяти не насильство, а розуміння та

раціональна організація динаміки змін: залучившись до руху структури з середини, через усвідомлення тенденцій загального процесу – можна стати впливовим учасником цієї динаміки. Тут чиказький філософ виявляє специфічно прагматичну рису, що полягає у виокремленні корисного аспекту філософії свого попередника, попри те, що її загальна орієнтація могла бути кардинально відмінною від його власної. Характерним у цьому контексті є розуміння Дж. Г. Мідом політичної філософії Г. Гегеля, де йшлося як про підкорення індивідуального державі як загальному, так і про важливу для прагматизму ідею ідентифікації індивідуальності зі спільнотою як джерелом натхнення задля звитяг, спрямованих на загальний добробут [154, с. 151]. Негативний на перший погляд аспект упокорення особистості обертається її спроможністю активно сприяти соціальному реформуванню, виступити провідником у реконструкції неадекватної і конфліктної дійсності на користь вищого раціонально-практичного синтезу.

В підсумку В. Джеймс постулює: Гегелева настанова у широкому філософському сенсі – жива, діалектична логіка – мертва. Дж. Г. Мід чітко вказав на ті аспекти академічних гуманітарних дослідницьких практик, де діалектика «працює», отже живе. Він посилається на ряд сучасних йому дослідників, які повністю чи на певних етапах інтелектуально ідентифіковані як гегельянці (неогегельянці). Серед них – Дж. Ройс та Дж. Дьюї на ранньому етапі творчості. Як фундаментальну складову думки XIX ст. роль німецьких ідеалістів, і особливо Г. Гегеля, важко переоцінити, адже фізичні вчення відповідного періоду не пропонували еволюційних концепцій дійсності, тобто філософи тут були першовідкривачами, стверджує Дж. Г. Мід [154, с. 160]. Загалом, увесь романтичний рух надав потужного і живого стимулу історичному інтересу і відповідному дослідницькому зацікавленню, адже відкрив шляхи інтерпретації дійсності в термінах наслідків попередніх змін, а також зворотній шлях – тлумачення минулих процесів із позиції сучасності. Такий підхід сприяв можливостям становлення еволюційних поглядів на природу буття.

2. 3. Значення еволюційних поглядів Ж.-Б. Ламарка та Ч. Дарвіна в аналізі Дж. Г. Мідом «Рухів думки у ХІХ ст.».

За Дж. Г. Мідом, наука доби Ренесансу переймалася проблемою презентації буття як поєднання та відокремлення простих фізичних часточок: постульованим, спостережуваним та досліджуваним був факт руху. Однак, акцентує Дж. Г. Мід, угруповання крізь комбінування часточок утворюють виокремлювані серед інших об'єкти у відповідності до певних форм так, що їхня видима сталість органічно не синтезована з поняттям становлення, зміни, динаміки. Яскравим прикладом *ренесансного* наукового підходу є механістичне формулювання погляду на всесвіт, запропоноване І. Ньютоном. Дж. Г. Мід вказує, що система поглядів Ньютона є концепцією світоустрою, в якій присутні часточки та їхні взаємодії, пояснені незначною кількістю достатньо простих та ясних законів [154, с. 291]. Закономірно, стверджує філософ-прагматист, що в такому механістично-фізикалістському тлумаченні спостерігається тенденція динаміки взаємодій до стану ентропії, коли розподіл впливів буде уніфіковано-усередненим: не існуватиме світу об'єктів, малоструктуроване середовище буде змертвілим простором найнезначніших коливань. Фінальна стадія механістичного розуміння універсуму, згідно з Дж. Г. Мідом, презентує його знерухомлену («енергетично збалансовану») картину.

Натомість науковий світогляд еволюційних теорій осягає досвід як сповнений формами, об'єктами, видами, що повсякчас видозмінюються, розвиваються, стають інакшими: «Кожного ранку ми відкриваємо очі та споглядаємо дещо інший всесвіт» і як розумні істоти ми переймаємось постійно актуальною потребою пристосовуватися до цих видозмін. Отже, механістично-наукова концепція жодним чином не пояснює форм речей, стверджує Дж. Г. Мід [154, с. 156]. Зокрема, йдеться про історично-генетичне пояснення, що не було у фокусі механістичної науки. Еволюційна ж наука має на меті якраз «демонстрацію» історії становлення форм у відповідності до впливів вагомих факторів середовища. Всесвіт це не тільки світ часточок, це (вірогідно,

насамперед) світ форм. Питання про походження цих форм є принципово важливим. Саме поняття еволюційності теорії вказує на те, що в ній продемонстровано концепцію походження форм чи видів [154, с. 159]. Механістична настанова не сприяє здійсненню історичного дослідницького проекту в його найзагальнішому космологічному значенні, адже вона тяжіє до аналітичної презентації існуючого як скупчення елементів. Варто пам'ятати, що існує наукова альтернатива математично-механістичним концептуалізаціям буття: для біології, астрономії та геології принциповим є дослідження фактору наявності певної конфігурації об'єктів.

Цікаво, що перші наукові кроки в проясненні дійсності в означеному напрямку зробив І. Кант, закладаючи підвалини теорії походження небесних тіл. Дж. Г. Мід відзначає, що І. Кант був надзвичайно відданим прихильником передової в його епоху механістичної науки, однак сила уяви дозволила йому здійснити наступний крок у напрямку дослідження того як дійсні форми небесних тіл могли виникнути. Повноцінне формулювання погляду аналогічного Кантовому запропонував П'єр-Сімон Лаплас у своїй теорії про походження Сонячної системи з величезної розпеченої зорі, яка інтенсивно оберталася і поступово охолоджувалася, в наслідок чого виникла структура планетарної взаємодії, що ми в ній існуємо. Тобто ранній космологічний філософсько-дослідницький проект І. Канта вийшов за межі чітко структурованого світогляду критичної філософії, що її суть Дж. Г. Мід окреслює через інтелектуальну паралель з аристотелізмом: форми існують як перед-умови того, що ми інтелектуально споглядаємо. Відмінність полягає в локалізації: форми є внутрішніми сутностями індивідуальних об'єктів, їх здатний схоплювати інтелект (це аристотелізм), форми наперед-дані самим інтелектом (це кантіанство).

Крім механістичної парадигми важливою світоглядною попередницею еволюціонізму була також і парадигма релігійна. Теологія кінця XVIII ст. утверджує форми (разом з видовим багатоманіттям рослинного і тваринного світу, об'єктами космічного масштабу, предметами споглядань астрономії) як

наслідки божественного творчого провидіння. Відштовхуючись від цих припущень, наголошує Дж. Г. Мід, розпочала свій шлях еволюційна наука.

Принципово, що ідею розвитку (на рівні самоусвідомлення духу) в західний інтелектуальний контекст привнесли німецькі ідеалісти. Дж. Г. Мід, у власній історії думки, саме про філософію Г. Гегеля говорить як про *філософію еволюції* [154, с. 160]. Тобто у випадку з концептуалізацією Дж. Г. Міда йдеться про загальну тенденцію до еволюційного пояснення у пізнавальних практиках початку та середини ХІХ ст. Відзначено, що фізична наука спершу стояла дещо осторонь цього процесу.

З іншого боку, у біології Ч. Дарвін виявився спроможним у раціональний спосіб продемонструвати як деякі з видів тварин виникли, існували та змінювалися в межах природного процесу. Напрямок органічного розвитку від первісного, неоформленого до сформованого супроводжувався специфікацією видових ознак у відповідності до умов середовища.

Еволюціонізм Ж. -Б. Ламарка розвинув гіпотезу про те, що тип активності, до якого залучений певний вид, впливає на його особливості в подальшому; видозміни передаються наступним поколінням. Внесок Ламарка в теорію походження форм – наголос на успадкуванні набутих характеристик, – таку стислу формулу пропонує Дж. Г. Мід. Загалом, американський філософ стверджує, що не можливо провести жорстке розмежування і впевнено сказати кому саме належить оригінальна еволюційна ідея: Ламарк і Дарвін висловили фактично суголосні погляди та дослідили трансформації та спосіб існування видів у залежності від особливостей впливів життєвого процесу. Однак суто з погляду хронології, вказує Дж. Г. Мід, спершу еволюційна концепція в біології з'явилася у Ж. -Б. Ламарка, згодом – у Ч. Дарвіна [154, с. 91].

Варто відзначити, що більшу увагу філософ-прагматист приділяє все ж Ч. Дарвіну. Засновки для власної гіпотези Ч. Дарвін віднайшов у доктрині популяції Томаса Роберта Мальтуса [154, с. 161], де визначальним визнано показник співвідношення представників популяції певного виду та існуючої кількості їжі. Цікавою, на думку Дж. Г. Міда, є класична відтепер спроба

презентації тенденцій майбутнього цілого виду у відношенні до певного критерію. Ч. Дарвін запозичив цю ефективну пояснювальну стратегію для власного проекту з відтворення впливу вказаного співвідношення на модифікацію видових особливостей у межах популяції. Отже, в природі завжди народжується більше особин, аніж може вижити. Фактор тиску надмірної народжуваності зумовлює відбір найбільш пристосованих особин.

Фундаментальність життєвого процесу однаково стосується одноклітинних організмів, рослин, тварин, людей. Найбільша відмінність полягає у розвитку та функціональній диференціації тканин та органів (угруповань клітин), що між ними розподілено функціональні елементи життєвого процесу. Ч. Дарвін продемонстрував як життєвий процес впливово відображається на різних видах. Відмінності в конституції організмів існують як вираження (об'єктивація) впливів різноманітних середовищ [154, с. 127]. Окрім того, він запропонував переконливу модель раціоналізації становлення нових форм через варіативність мутацій. Зберігаються ті трансформації, що не тільки пасують дійсним умовам довкілля, а й набувають від цієї адаптації життєвого потенціалу для подальшого утвердження.

Принципова відмінність аналізованого еволюційного світогляду у порівнянні з попередніми полягає у визнанні статусу фундаментального чинника за певним процесом і розгляді на його тлі динаміки видозмін [154, с. 163]. Стосується це як філософських, так і наукових еволюційних концепцій: вони повинні продемонструвати як порядок речей, видовий склад всесвіту виник у межах впливу постульованого основоположного процесу. У світлі запропонованого формулювання Ч. Дарвін, згідно з Дж. Г. Мідом, зробив наголос на факторі селекції у ході боротьби за існування. Цей чинник обумовлює виникнення, розвиток та функціональну специфікацію органів, необхідних для виживання. Тобто структурні компоненти, що є характерними для видів, зумовлені умовами життєвого процесу [154, с. 165].

Найістотнішим аспектом еволюції виду людини розумної є розвиток спроможності творчо впливати на середовище [154, с. 168]. Увагу зосереджено

на тому, що цієї еволюційної вершини досяг не людський індивід, а спільнота. Цей пункт акцентований останнім й найвидатнішим з романтичних ідеалістів – Г. Гегелем. Можливість формотворчого впливу забезпечена існуванням соціальної організації. Адаптаційними інструментами, які виникають на основі первісних, найпростіших форм групової взаємодії і у власному розвитку та ускладненні створюють передумови для становлення соціальності є мова та мислення. Порозуміння у взаємодії (за посередництва вказаних пристосувальних механізмів) відбувається за рахунок спроможності сприймати власну позицію та роль у межах суспільного цілого. Це найяскравіша, на нашу думку, філософсько-еволюційна теза власне Дж. Г. Міда. Характерно, що, згідно з Дж. Г. Мідом, найбільш яскраво «принцип соціальності» виражений у практиці наукових досліджень та інтелектуальній комунікації на її ґрунті. Наука – це універсальна раціональна дисципліна зі специфічною мовою, що принципово долає усілякі індивідуальні та національні бар'єри. Фактори універсальності та необхідності висновків вбудовані у наукову практику як її фундаментальні вимоги.

Важливий етап розробки цієї проблематики відбувався, за Дж. Г. Мідом, у теоретизуванні представників німецького діалектичного ідеалізму. Зокрема, Г. Гегель, згідно з Дж. Г. Мідом, концептуалізував цілісність буття як суб'єкт-об'єктне відношення, виражене у формулі: світ є самоосягненням думки. Мислення абсолюту має особистісний характер і реалізує проект діалектичного самоосягнення в синтезі протиставлень власних проєкцій у напрямку до більшої повноти та відповідності джерелу мислення. Природничо-наукове формулювання концепції еволюції, на думку Дж. Г. Міда, є суголосним цій теософській доктрині. Процеси еволюції думки можуть бути розглянуті як паралельні органічному розвитку. У біологічній теорії еволюції науковець нашої епохи стоїть на опозицію між ідентичністю життєвого процесу як константою для всіх живих істот та видовим розмаїттям життєвих форм, що є предметом дослідження та основою для формування теоретичних узагальнень [154, с. 129].

Ще одним аспектом біологічного розуміння особливостей становлення видів, яке стало частиною Мідового прагматизму, є визнання того, що живі істоти (тварини і рослини) існують у певний спосіб і в конкретних, специфічно інтерпретованих умовах. Спосіб існування є впливовим фактором щодо образу світу з яким взаємодіє той чи той вид. Для усіх форм життя картина світу постає як результат специфічної з ним взаємодії. Наприклад, виокремлення певним видом тварин деякої множини об'єктів як їстівних може бути підваженою драматичними кліматичними чи геологічними трансформаціями [154, с. 140]. Тому форма взаємодії зі світом є визначальною для його конститутивних характеристик. Отже, є підстави вважати, що Дж. Г. Мід обґрунтовує фундаментальність прагматичного розуміння дійсності, залучаючи елементи біологічної теорії еволюції.

Послідовність адаптивних мутацій у межах декількох поколінь може призвести до появи нового виду живої істоти, що по-новому бачитиме світ. Фізіологія чуттєвості, згідно з Дж. Г. Мідом, обумовлює цілком певні компоненти буттєвих просторів: істота з очима є потенційно спроможною розрізняти кольори, апарат слуху дозволяє чути звуки, поява ніздрів доповнює образ середовища типом інформації, який ми класифікуємо як запах. Зміни в організмах зумовлюють модифікації сприйняття ними світу, з яким вони взаємодіють. Трансформації форм інтеракції зі всесвітом є вагомими і справжніми підставами для його новітніх тлумачень.

Окрім щойно згаданого розуміння, важливо врахувати також фактор індивідуальності перспективи існування: картина світу є залежною від фізіології та інтелектуальної конституції як передумов особистісності перцепції [154, с. 142]. Однак не варто забувати про спосіб присутності світу як явища інтерсуб'єктивного, такого що в ньому існують підстави для спільності перспектив.

У дусі філософії прагматизму Дж. Г. Мід наголошує, що еволюція є результатом наштовхування на проблеми та їх вирішення [154, с. 143]. Представники романтичного ідеалізму зробили цю ідею основоположною в

площині абстрактного мислення. Людська раціональність крізь подолання проблематизованих розумінь світу постійно орієнтована на відтворення його гармонізованого усвідомлення. У цьому річищі рухається Дарвінова теорія. Вона є чудовою гіпотезою, що презентує процес адаптації старих форм до новітніх умов через функціональне прилаштування органічних компонентів до дійсності [154, с. 145]. Головна, фундаментальна тенденція життєвого процесу – його відтворення, може, на нашу думку, вважатися різновидом ґрунтового телеологічного мотиву.

Принцип трансформації розуміння минулого виражений Дж. Г. Мідом наступним чином: кожне покоління цілком закономірно має дещо відмінну історію. Зміни в способі взаємодії людини з середовищем та людським оточенням є передумовою переінтерпретації минулого [154, с. 116]. Отже, еволюційна реконструкція способу існування зумовлює потребу перегляду історії з огляду на постійний фактор виникнення нового. Важливо врахувати, що у такому випадку новітність притаманна не тільки майбутньому, а й тому, що відбулося.

Картина світу та поняття про її становлення (відтак, й історична перспектива) повсякчас змінюються і ми не спроможні усеосяжно передбачати усі зміни. Фактично, згідно з Дж. Г. Мідом, із упевненістю можна говорити лише про те, що зміни відбудуться. Однак дійсне майбуття світу завжди зберігатиме ознаку новизни. Дж. Г. Мід у праці 1930-их рр. висловив аргумент суголосний, на нашу думку, погляду Карла Поппера: на основі міркувань запозичених із Ньютонової теорії не можливо передбачити виникнення доктрини релятивності Альберта Ейнштейна; відповідним чином і Дарвінова гіпотеза не може вважатися наслідком попередньої традиції в біології; погляд Миколи Коперніка на структуру всесвіту не є виведеним із Птолемеєвої системи [154, с. 117] і т. ін.

Як науковець Дж. Г. Мід висловлює задоволення від споглядання трансформаційних етапів раціоналізації дійсності. Оптимістична налаштованість має підстави, адже крах попередніх розумінь реальності завжди супроводжується народженням їх новітніх бачень. Ідеться про природність

еволюційної динаміки в інтелектуальній історії людства. Зокрема, з огляду на існування запиту на розвиток перспективи дійсності, стверджує Дж. Г. Мід, високорозвинуті суспільства створюють університет як соціальний інститут, де постійно відбувається трансформація культурної оптики через інтелектуальну критику, доповнення та видозміну попередніх концепцій.

Спробуємо слідом за Дж. Г. Мідом сформулювати філософські висновки з природничо-наукового еволюціонізму: людина, її значення, її самосвідомість та цінності залежать від специфіки попереднього фізичного становлення всесвіту. Науковий погляд на дійсність є найчіткішим та найдостовірнішим знанням людства і свідчить про те, що актуальний спосіб існування людини є акцидентальним, а не сутнісним наслідком перебігу природних процесів у всесвіті; людства могло б і не бути [154, с. 91].

Інший цікавий та характерний момент в історії думки, що на ньому наголошує Дж. Г. Мід: економічний мотив, що лежить в основі досліджень фізично-механістичного напрямку, також виявився спонукою для виникнення біологічних еволюційних теорій [154, с. 244]. Теорія енергії стала наслідком досліджень у сфері економічних розрахунків продуктивності машинного виробництва. Аналогічним чином економічні концепції Давида Рікардо та Т. Мальтуса надали ідейний ґрунт теорії природного відбору Ч. Дарвіна. Дж. Г. Мід акцентує, що джерела основоположних для способу розуміння природи та порядку перебігів дійсності є спільними. Прагматично-економічний чинник потреби інтелектуального контролю за потенціалами виробництва та ринкової взаємодії стимулював виникнення широкого кола наукових концепцій.

Дж. Г. Мід докладно зосереджується на відношенні механістичного світогляду і теренів біологічних досліджень. Попри те, що принцип механістичного пояснення складніше застосовувати до живих організмів, це, однак, можливо. Детермінізм є частиною справжньої структури пошуку пояснень у біології [154, с. 249]. Тобто спосіб існування рослин, тварин, фізіології розуму людини – закономірно трактуються з позицій того, що Аристотель називав причиною руху чи впливу (*efficient cause*). Натомість

відкинутим є цільове пояснення через концепцію внутрішнього призначення. Аристотель, на думку Дж. Г. Міда, не був спроможним усвідомити наскільки великим є потенціал розумного контролю за процесами дійсності, що фактично є здобутим засобом «підкорення» механістично концептуалізованим законам природи.

Згідно з Дж. Г. Мідом, Ч. Дарвін запропонував погляд, що дозволив синтезувати структури впливу-взаємодії механістичних, досвідно засвідчених (апостеріорних) чинників середовища та організмів [154, с. 252]. На тлі тези про те, що зміни в органічному світі корелюють із мінливістю середовища, фізично інтерпретовані кліматичні та геологічні закономірності стали одним із ключових компонентів еволюційної біології: еволюційний відгук на впливи відповідає їх характеру та спрямований на утвердження потенціалів видового збереження.

Механістичні пояснення у фізиці та хімії відкрили нові перспективи тлумачення природи життєвої динаміки [154, с. 260]. Дж. Г. Мід принципово відзначає, що механістична наука не зробила пояснення людської поведінки механістичним. Якраз навпаки: наслідки механістичних міркувань надали небачений досі потенціал впливу на середовище, потенційно «звільнили» людство через розширення повноважності у взаємодії із власним світом. Згідно з Ч. Дарвіном, зазначає Дж. Г. Мід, види переважно «контрольовані» умовами дійсності. Натомість люди досягли рівня, коли вони виявилися спроможними впливати на чинники середовища: все більш ефективно вирощувати їжу, створювати штучні зрошувальні системи і т. ін. Акцентовано можливості раціонального контролю за способом існування людської популяції з огляду на засвоєння та використання потенціалів наукового методу дослідження.

Математичні та фізичні концепції виявилися ефективними в біологічному дослідженні [154, с. 253]. Найбільш важливі фази розвитку життя отримали механістичне пояснення. Тому принцип механістичного розуміння процесів з огляду на його успішність цілком закономірно вважається актуальною пояснювальною стратегією. Однак Дж. Г. Мід зазначає, що динаміка біологічного існування (особливо в загально-еволюційному масштабі) є

надзвичайно складною й сучасні йому механістичні її тлумачення не надають повноцінно деталізованого розуміння.

Дослідник, на думку Дж. Г. Міда, завжди повинен бути готовим віднайти ускладнення та проблеми на будь-якому з теоретичних рівнів. Понад те, науковець навіть орієнтується на пошук проблем і вважає за мету відшукання досі не описаних випадків. Хоч науковий пошук розпочинається з постулатів, проте їх статус аж ніяк не є фіксованим. Тобто у практиці теоретизування та дослідження присутнє не лише прагнення сформулювати систематичний погляд на природу буття в термінах дійсного концептуального апарату. Більший інтерес, на переконання Дж. Г. Міда, становить розробка неохоплених актуальними теоріями сфер та робота з ускладненнями, проблемами й винятками. Науковий закон не є остаточним формулюванням про дійсність [154, с. 266]. Слід очікувати, що він буде змінюватися та переглядатися. Кожне покоління дослідників, згідно з Дж. Г. Мідом, інтерпретує природу буттєвих процесів дещо інакше, однак модифікації розумінь можуть бути як незначними, так і фундаментальними.

Концептуальний принцип роботи науковця є наступним: слід припускати, що засобом механістично-фізичного пояснення можливо сформулювати адекватне розуміння усіх процесів – аж до того моменту поки ці формулювання є переконливими й експериментально підтвердженими [154, с. 271]. Механістичне пояснення не варто ідеалізувати (перетворювати на догмат), однак важливо усвідомлювати, що це надзвичайно вдала й ефективна пояснювальна стратегія.

Зрештою, згідно з Дж. Г. Мідом, наука є вільною інтелектуальною практикою [154, с. 273]. В світлі цієї тези переконливо виглядають наступні приклади: Г. Галілей запропонував погляд, згідно з яким швидкість та прискорення об'єктів варіюються з часом; Ч. Дарвін припустив, що види постають в умовах процесів природнього відбору і виживає серед них найбільш пристосований. Обидва твердження, на думку Дж. Г. Міда, є питома науковими, адже мають гіпотетичний, досвідно обумовлений та спрямований на

підтвердження, трансформацію чи спростування майбутнім досвідом характер [154, с. 309].

У річищі філософсько-прагматичного антидогматизму Дж. Г. Мід також звертається до аналітики системи культурної опозиції релігійного та науково-еволюційного світоглядів. Домінантна та загальноприйнятна на європейських теренах ХІХ ст. християнська доктрина спиралася на погляд про те, що різноманітні форми рослин, тварин, фізичних об'єктів були створені як вони є через акт божественного впливу на світ і, що вони зберігають надану Богом структуру: види є сталими та одвічним [154, с. 288]. Натомість наука досліджує *походження* видів.

Наукове розуміння стану справ Дж. Г. Мід відтворює надзвичайно помірковано: є сильні аргументи на користь того, аби говорити про те, що форми та видове різноманіття виникали та розвивалися впродовж тривалих періодів. Бог, звичайно, може бути причетним до творення життя, але (у випадку коли еволюційна теорія є правильною) не у традиційно-догматичному сенсі, адже дійсні форми є результатом становлення та мають історію власного походження. Тобто доказова дослідницька наука конфліктує з догматикою церкви у сфері інтелектуального осягнення природи буття. Сучасній людині у виборі своїх поведінкових стратегій, згідно з Дж. Г. Мідом, все ж варто орієнтуватися на обґрунтовані дослідженнями погляди.

Наукові тлумачення мають перевагу, оскільки не знерухомлюють реальність і відкидають тенденції до щільної фіксації розумінь. Дослідницька процедура базується на теоретично-практичному ґрунті: активність здійснюється на основі постулатів-гіпотез, що конструюють активність доти, доки спрацьовують; накопичення виняткових ситуацій щодо прикладних теорій стає підставою їхньої реконструкції. Загалом, уявлення про динаміку змін ґрунтується на присутності новизни в досвіді й еволюційні погляди сприяють формуванню адекватних теоретичних узагальнень про мінливу дійсність.

2. 4. Філософсько-прагматична рефлексія ідей утилітаризму та теоретичного соціалізму з урахуванням соціально-економічного розвитку суспільства.

Дж. Г. Мід розглядає утилітаризм і теоретичний соціалізм як спроби інтелектуального осмислення практичних шляхів та напрямів реалізації «соціального відродження». На це одразу ж вказують відповідні назви розділів праці «Руси думки у ХІХ ст.»: «Соціальний ренесанс. Карл Маркс та соціалізм», «Соціальний ренесанс. Утилітаризм». Завдання цілісної презентації думки Дж. Г. Міда з приводу означених філософських течій потребує також звернення до розділу, присвяченого проблематиці індустріальної революції.

Ортодоксальні економічні доктрини манчестерської школи пропонують тлумачення закономірностей, що лежать в основі (насправді ж, як пізніше зауважить Дж. Г. Мід, простежуються на тлі перебігу) новітніх виробничих процесів, які почалися наприкінці ХVІІІ ст. і мають назву індустріальної революції [154, с. 193]. Згідно з Дж. Г. Мідом, на перший погляд суто економічні теорії А. Сміта, Д. Рікардо і Т. Р. Мальтуса зумовили формування також і специфічних учень, що визначали принципи та підходи до розуміння напрямів соціальної динаміки.

Дж. Г. Мід відтворює загальну структуру ортодоксальної економічної доктрини:

- пояснення надане «з погляду ринку» – інституту вільного обміну надлишками виробництва;
- ціна на товар є приблизно усталеною і спільною для усього світового ринку. Приваблива ціна є передумовою, стимулом для продукування певного товару чи блага;
- тенденція до інтенсифікації обміну стимулювала машинне виробництво, появу фабрик і заводів;
- попит і пропозиція визначають ситуацію на ринку. Попит зумовлює пропозицію;

- збільшення попиту зумовлює вдосконалення засобів виробництва;
- машини та фабрики уможливають відповідність виробництва потребам попиту.

Така економічна доктрина пропонує розуміння визначальних чинників, що впливають на соціальний процес:

- потреби спільнот стимулюють виробництво, цінова політика відображає ці потреби;
- власники виробництв прагнуть здешевшання собівартості товару, адже мають на меті максималізацію прибутку;
- різниця між ціною товару на ринку та його собівартістю є визначальною для потенціалу накопичення статків.

Значну частину собівартості становлять виплати робітникам. Утім, будь-який власник виробництва прагне знизити собівартість. У результаті виникають підстави для парадоксальної несправедливості притаманної «вільному ринковому обміну»: явною стає тенденція до зменшення собівартості виробництва за рахунок оплати праці [154, с. 194]. Крім того, надлишок робітничої сили на ринку (підвищена пропозиція), згідно з класичною економічною доктриною манчестерської школи, закономірно зумовлює її здешевшання. Конкретніше, зазначає Дж. Г. Мід, тут спрацьовує теорія Т. Мальтуса. Останній стверджує, що віднайшов (відкрив) закон, згідно з яким тенденція зростання кількості населення завжди перевищуватиме тенденцію збільшення обсягу засобів для підтримання життєдіяльності. Населення завжди буде більше, ніж необхідної йому їжі – і це, мовляв, стосується усіх спільнот і в усі часи. Дж. Г. Мід вказує на те, що справді приблизно з середини XVIII ст. у Європі та Англії спостерігалось збільшення кількості населення (ймовірно через зменшення рівня смертності). Т. Мальтус не брав до уваги співвідношення рівнів народжуваності та смертності, стверджує чиказький прагматист. Тобто цей економіст зважав на ті емпіричні факти, що сприяли можливості для універсалізації запропонованої ним тези. Отже, суть зауваження Дж. Г. Міда

полягає в тому, що йшлося про відповідність цієї гіпотези лише конкретній історичній епосі в межах певного регіону.

Мальтусів погляд є «зручним» для власників капіталів, адже постулює неодмінну сталість тенденції, що відповідає їхнім запитам. Згідно з Т. Мальтусом, постійно існує, існував та існуватиме надлишок робітників на ринку [154, с. 195]. Властивою, отже, є ситуація коли рівень зарплатні постійно тяжітиме до «рівня майже голодної смерті». Фактично, зауважує Дж. Г. Мід, ця економічна доктрина визнавала закономірність нестерпних умов існування значної частини суспільств.

Ортодоксальна економіка стала підґрунтям теорії суспільства, яка є «об'єктивною», оскільки перебуває в залежності від осмислення позасуб'єктивних закономірностей процесів виробництва як підпорядкованих і стимульованих попитом. Вільний обмін визначає порядки на ринку. Згідно з А. Смітом, нерегульованість відносин на ринку дозволить процесам обміну бути найбільш ефективними та продуктивними. Матеріальні ресурси використовуватимуться найбільш раціонально, ціна одиниці товару буде найменшою. Здешевшання виробництва і накопичення позитивного залишку сприятиме зростанню статків. Капітал в умовах «вільного ринкового обміну» зрештою буде сконцентрованим у руках тих, хто ним найбільш раціонально послуговується. До того ж, Т. Мальтус переконував, що робітнича сила – ресурс практично невичерпний і перейматися з цього приводу не варто.

У цьому контексті важливою є аксіоматика теорії «вільного ринкового обміну» А. Сміта. У викладі Дж. Г. Міда вона виглядає наступним чином:

- вартість робітничого зусилля стабільно зменшується;
- ринок існує як простір вільного обміну. Ринок – це світовий ринок. Ціни чітко та справедливо детерміновані справжнім світовим попитом;
- ціна на товар також може постійно знижуватись. Тобто така тенденція є раціонально очікуваною;

- успіх на ринку залежить від найбільш розумного використання капіталу (знання закономірностей процесів, що регулюють обмін; знання ситуації на ринку) в справедливих, раціональних та конкурентних умовах.

Вразливим місцем ортодоксальної економічної доктрини, на нашу думку, є твердження про те, що ціна може бути постійно зменшуваною. Хіба не постульованим є прагнення отримувати найбільший з можливих прибуток? Відтак, навіщо зменшувати ціну? Відповідь: бо умови конкурентні. Проте найбільш раціональний гравець на ринку, зрештою, закономірно і відповідно його чеснотам – здобуде принаймні близьке до монопольного становище. Отже, необхідні такі інструменти як штучні обмеження монополій (відповідно, й «надкорпоративні» інститути регулювання). Згідно конкурентно-орієнтованою логікою А. Сміта, аби умови обміну відбувалися на ґрунті позитивної змагальності впродовж тривалих періодів ніякого «вільного» ринку бути не може.

Зрештою, «залізні закони» природи ринкових процесів обумовляють те, що спільнота складатиметься з все більш заможних капіталістів і все більш зубожілих робітників. Однак, знову ж таки, повинен спрацьовувати антигуманний оптимізм концепції Т. Мальтуса: тенденція суспільства до репродукції попри все буде стійкою та позитивною. Дж. Г. Мід акцентує суголосність у поглядах Ч. Дарвіна та Т. Мальтуса з приводу закономірностей видової репродукції. Людські істоти та суспільства демонструють спільність із переважною кількістю видів [154, с. 196]. Тут ми маємо справу з однією з найпродуктивніших, на думку Дж. Г. Міда, ідей, що їх винайшло людство у ХІХ ст. – ідеєю виживання найпристосованішого. Ч. Дарвін сформулював її, читаючи Т. Мальтуса. Зазначимо принциповий етичний момент: для декого це справді справа виживання, для інших – це стимул, що лежить в основі конкурентної економічної взаємодії.

На думку Дж. Г. Міда, А. Сміт є носієм надзвичайно оптимістичного уявлення про природу людської істоти та критеріїв її активності, адже він безумовно переконаний у тому, що необмежена урядовим втручанням

інтелектуально регульована взаємодія на ринку завжди створить найкращу дійсність. Для цього були певні підстави. Міжнародна торгівля переважно була зацікавлені у припиненні ворожнечі, яка перешкоджала свободі обміну та збагаченню. А. Сміт наполягав на усуненні обмежень у регулюванні. В таких умовах кожна спільнота буде виробляти те, що їй вдається виробляти найбільш продуктивно та краще за інших [154, с. 199]. Якщо ж спільнота візьметься за те, що краще вдається іншим – вона, зрештою, знищить власну індустрію. Однак, наголошує Дж. Г. Мід, історична дійсність функціонування виробничих процесів різноманітних країн та суспільств була значно більш ускладненою. Зіштовхнувшись з грубою та суперечливою реальністю матеріально-історичних обставин, класична економічна доктрина стала сумнівною. Основою її переконливості була простота й гадана влучність, що було спростовано практикою.

Переконливість класичної економічної доктрини була підважена, але її місце не зайняла жодна інша. Нагальним виявилось провадження економічної діяльності та відповідної їй соціальної реорганізації «навпомацки» (*feeling their way*). Опортуністичні риси простежуються, на думку Дж. Г. Міда, навіть у найбільш строгих утилітаристських та соціалістичних теоріях та практиках тієї доби. Той факт, що фіксовані законоподібні узагальнення щодо динаміки економічного та соціального процесу були відкинуті через їхню невідповідність дійсності не міг означати припинення раціональної діяльності у цій сфері життя суспільства. Цілком закономірно, що орієнтуватися доводилося на таку короткострокову перспективу модифікацій практик та їх осмислення, що сприяла відчутним позитивним трансформаціям переважно гуманістично-етичного характеру. Зокрема, очевидною та відчутною була потреба облаштування нормального існування робітників. Утилітаризм та соціалізм презентовані Дж. Г. Мідом як інтелектуальні рухи, суголосні процесам робітничої самоорганізації.

У власній аналітиці історико-філософського осмислення напрямів соціальних реформ задля надання їм об'єктивної оцінки Дж. Г. Мід спирається

на статистику [154, с. 200]. Оцінка соціальної динаміки здійснена з огляду на прагматичний критерій результативності. Статистика щодо рівня заробітних плат у ХІХ ст. свідчить про їхнє стійке зростання, яке теоретично жодним чином не було обґрунтоване ортодоксальною економічною класикою. Можна припустити, що тенденції до солідарності (як з боку інтелектуалів, так і спільноти загалом) були результативними та мали позитивні наслідки.

Дж. Г. Мід нагадує про цікавий історичний факт: концепція пріоритетності вільної торгівлі, запропонована манчестерською школою економіки, була практично прийнята єдиною (проте надзвичайно вагомою) країною – Англією. Дж. Г. Мід переконує, що ця концепція пасувала Англії, адже саме цій державі була вигідною відсутність податкових та регулятивних обмежень для торгових операцій на міжнародному рівні; саме тут було налагоджено потужний виробничий процес, що був підкріплений достатніми внутрішніми ресурсами. Англія отримувала зиск від масштабного експорту та імпорту. Крім того, ця країна експортувала не тільки товари, а й уже накопичений капітал: свобода каналів для торгових операцій була національним економічним пріоритетом, відповідно, вчення манчестерців виявилось стратегічно вдалим.

Натомість у США, акцентує Дж. Г. Мід, була впроваджена альтернативна соціалізму вдала система тарифного регулювання, що захищала робітничий прошарок населення (а він становив значну частину суспільства) від непридатного для забезпечення пристойного життя європейського зарплатного мінімуму [154, с. 201].

Згідно з Дж. Г. Мідом, розвиток утилітаризму мав на меті інтелектуальний контроль та сприяння якісній трансформації способу існування величезної кількості робітників, обумовленого переважно новітніми індустріальними процесами. Започаткував цей напрямок Дж. Бентам. Перш за все, наголошує Дж. Г. Мід, він запропонував розуміння потреб англійського суспільства з позиції можливостей адміністративної та законодавчо-кримінальної реформи.

На думку чиказького прагматиста, Дж. Бентам намагався філософськими засобами відшукати такі формулювання людських прагнень та мотивів, що були б придатними до застосування урядами стосовно тих сфер, що могли регулюватися адміністративно [154, с. 202]. Дж. Г. Мід переконаний, що Дж. Бентам звертається до концептуальної традиції вже присутньої в тогочасній філософії та реактуалізує практично актуальні ідеї: утилітаристські погляди на тлумачення мотивів людської діяльності були запропоновані Д. Г'юмом та єпископом Батлером (вони розглядали природу бажань, що лежали в основі людської поведінки як зумовлену прагненнями насолоди та уникнення болю). Характерно, що Дж. Г. Мід не згадує в цьому контексті про етику Дж. Лока, яка, згідно з Берtrandом Расселом, також була цілком утилітаристською.

Новаторством Дж. Бентама є те, як він пристосовує утилітаристський критерій пояснення поведінки до потреб реформ адміністративної практики кримінального законодавства та судочинства. Санкція закону – це покарання, наслідком застосування санкції до порушника закону є певна кількість страждань. Непідлеглисть санкціям стає підставою емоційного полегшення від того, що законна активність дозволяє уникати страждань, що повинні бути наслідками застосування кримінального законодавства. Важливим для Дж. Бентама є принцип пропорційності: кількість страждань, завданих покаранням, мусить відповідати важкості злочинного діяння. Принциповою також є функція упередження злочинів: пропорційна суворість санкцій повинна сприяти запобіганню правопорушень.

Прикметно, що аргумент утилітаризму, згідно з Дж. Г. Мідом, претендував на універсалізм у тлумаченні людської поведінки. Мотиваційна структура особистості в її утилітаристському розумінні видається Дж. Г. Міду спрощеною та навантаженою ідеологічними передсудами. Тут, очевидно, не йдеться про «величність» чи «самозреченість» людських істот. Однак попри таку упередженість утилітаристський підхід Дж. Бентама надзвичайно вдало узгоджувався з практичною та нагальною потребою впровадження адміністративної та правової кримінальної реформи у відповідності до

визначеного раціонального критерію, наголошує Дж. Г. Мід. На тогочасних англійських теренах суспільна дійсність зумовила постановня питання про те, яким чином зберегти структурну та ціннісну конституцію «старого порядку» в нових умовах. Потрібно було визначитися з тим, які з цінностей мають перевагу над іншими: що варто зберегти, а що неunikно зазнає трансформації. Існував запит на створення системи оцінки та порівняння практик. Кількісна система є, на думку утилітаристів та Дж. Г. Міда, найпростішою з погляду встановлення співвідношень.

Складність у реалізації такого проекту з інтелектуальної схематизації полягає, на думку Дж. Г. Міда, в наступному: відображення якісних характеристик кількісними – це досить неоднозначна і сумнівна річ (принаймні в претензіях на строгую відповідність). Дж. Г. Мід ілюструє власне критичне ставлення прикладом із спробою створити таблицю порівняння кольорів: єдиним універсальним кількісним критерієм може слугувати показник довжини хвиль, однак він не тематизує кольори життєво (показник довжини хвиль не дозволяє відтворити суб'єктивні відчуття щодо спостережуваних кольорів; з цією характеристикою важко врахувати такі тлумачення як приємність, теплота чи спокійність кольору).

Зрештою, Дж. Бентам запропонував деіндивідуалізований принцип визначення пріоритетності цінності чи практики: найбільше благо для найзначнішої кількості осіб має перевагу над будь-яким партикулярним інтересом [154, с. 205]. Благо це те, що передбачає найбільш позитивне співвідношення насолоди та дискомфорту. Аристократ чи земельний магнат у такій системі не отримує жодних преференцій. Тобто, на думку Дж. Г. Міда, у випадку з утилітаризмом Дж. Бентама ми маємо справу з послідовною практично-революційною концепцією.

Протилежним інтелектуальним полюсом до бентамівської теорії, зауважує Дж. Г. Мід, є спроба раціоналізації напрямів суспільних трансформацій, яка була запропонована Томасом Карлайлем. Останній прагнув зберегти систему

феодальних привілеїв у нових умовах, за яких головну роль відігравали передовики індустрії.

Фактор винайдення і впровадження машинного та фабричного виробництва настільки швидко та драматично видозмінив буттєвий ландшафт, що необхідний елемент людяності та етичності перебігу супровідних процесів просто не встигав суголосно розвиватися. Тобто забезпечення власниками капіталу дітей та жінок нестерпно важкою роботою на певному етапі навіть не вважалося чимось морально сумнівним [154, с. 207]. Надолуження руху в цьому напрямку становило осердя для теорій Дж. Бентама та Т. Карлайля, наголошує Дж. Г. Мід. Т. Карлайль акцентував у своїх творах неадекватність оплати праці, неприпустимість умов існування робітників та помітив зародження робітничого руху, що прагнув чинити спротив засиллю антигуманних тенденцій. Однак Т. Карлайль хотів на чолі цього руху поставити когось на кшталт свідомого «капітана індустрії». У праці «Герої та вшанування героїв» Т. Карлайль закликає людей слідувати за лідерами (очевидно, він передбачав їх наявність). Дж. Г. Мід характеризує тональність таких закликів через їх порівняння з проповідуванням одкровення [154, с. 209]. Серед представників тогочасної індустріальної еліти повинні були відшукатись люди, які усвідомили б власну відповідальність як носіїв суспільної ініціативи: магнат індустрії мав перейнятись інтересами робітників його підприємств так само, як феодал переймався добробутом населення, що обслуговувало його володіння. Важливо враховувати, наголошує Дж. Г. Мід, що підпорядкований і несамотійний статус широких прошарків населення (у контексті поглядів Т. Карлайля) вважався вартим збереження. У той час в Англії феодал виконував функції та мав повноваження адміністратора-розпорядника земельних угідь, полісмена, судді та «дбайливого батька» населення на його землях. У ідеалі (в цьому, на думку Дж. Г. Міда, був упевнений Т. Карлайль) лідер індустрії спроможний успадкувати таке «батьківське» налаштування.

Протестний робітничий рух не шукав «батьківського покровительства». Сприяння привілейованих та більш освічених представників суспільства

підхопило вже наявну ініціативу – це є принциповим фактом, акцентує Дж. Г. Мід. Отже, утилітаризм – це позиція небайдужих до неприпустимої дійсності інтелектуалів. Літературні твори Арнолда Бенета, стверджує Дж. Г. Мід, є переконливим свідченням того, що «маса жакіть та страждань» у той час були явним, спостережуваним феноменом [154, с. 208].

Назрілою також була потреба в політичному реформуванні, адже фактор репрезентативності парламенту, переконує Дж. Г. Мід, у Англії тієї епохи був нульовим (до потреб населення представникам обох палат не було діла, монарх та міністерства усіяко прагнули та успішно досягали спільної й тісної взаємодії з парламентарями через засилля страху перед можливими впливами революційного руху у Франції). Існувала жахлива соціальна ситуація і їй знайшли розв'язання. Як вирішення соціальної проблеми утилітаризм це надзвичайно гідна теорія, зауважує Дж. Г. Мід. З іншого боку, універсалістські зазіхання цієї концепції на пояснення усієї множини визначальних життєвих досвідів та орієнтирів, на думку Дж. Г. Міда, не обґрунтовані [154, с. 209].

Утилітаризм Дж. Бентама (котрий, як зазначає Дж. Г. Мід, був великим землевласником) також вибудований на основі спроможності перейнятися інтересом інших осіб, результатом чого виявилось усвідомлення неприпустимості наявної кількості несправедливості й болю, що їх, очевидно, слід було позбутися. Специфічні, умовно «виточені» насолоди привілейованих індивідів, згідно з Дж. Бентамом, за даної ситуації аж ніяк не переважували нестерпності умов більшості як вагомого негативного фактору для впровадження проєктів суспільної реконструкції в напрямі гуманізації.

Утилітаристи запропонували найпотужнішу інтелектуальну та практичну альтернативу консервативним проєктам трансформації суспільної динаміки. Дж. Г. Мід вважає Дж. С. Міла людиною, що демонструє протилежну до Карлайлевої позицію. Саме він є автором праці з програмною назвою «Утилітаризм». На думку Дж. Г. Міда, Дж. С. Міл виявився спроможним у цьому творі висловитися досить стисло і надзвичайно влучно. Крім того,

запропонований підхід був не лише переконливим, а й таким, що викликав неабиякий ентузіазм та завзяття.

Підґрунтям для ефективної діяльності в утилітаризмі Дж. С. Міла є два принципових пункти: послідовний, простий та зрозумілий демократизм (кожен є рівноцінним, незалежним і непідпорядкованим учасником соціального процесу); чіткою є мета суспільної трансформації – уникнення страждань в спільноті, що стане запорукою зростання рівня щастя [154, с. 213]. Дж. Г. Мід зауважує, що оскільки йдеться про розрахунковий підхід, то критерієм ефективності діяльності в означеному напрямку повинне бути щось помітне та важливе для загалу. Потреба універсалізації робить сумнівним застосування принципів утилітаризму для збільшення «кількості» насолод у суспільстві, адже їх різноманітність та суб'єктивності вподобань унеможливають адекватність теоретичного відтворення. Однак рух у напрямку до того аби позбутися страждань є цілком реальним критерієм для концептуалізації та провадження раціонально-етичної активності.

Попри це Дж. Г. Мід все ж коротко відтворює перелік ключових для Дж. С. Міла форм задоволення. Найвищими є ті з них, що є передумовами або різновидами якісного та суспільно визнаного дозвілля: дружні взаємини, родинний добробут, задоволення від читання літературних творів, наукових праць, від найрізноманітнішої пізнавальної активності. Також позитивну тенденцію Дж. С. Міл пов'язував із становленням та розвитком загального освітнього руху в Англії, що, на думку утилітариста, міг виявитися передумовою для можливості еволюції становища та буттєвого налаштування людини.

Творчість К. Маркса та теоретичний соціалізм також є реакцією на виклики, зумовлені перебігом індустріальної революції. Про доктрину К. Маркса Дж. Г. Мід висловлюється наступним чином: «...це злиття політичної економії ортодоксальної манчестерської школи...з діалектикою Гегелевої філософії – дивний союз умів» [154, с. 215]. Відповідно, згідно з Дж. Г. Мідом, шляхом до розуміння особливості Марксового погляду на спрямування реформ в соціально-

економічному житті є розгляд питань, з одного боку, суто політ-економічних, з іншого, філософсько-діалектичних.

Концептуалізуючи процеси індустріальної революції, політична економія враховує тенденцію до денаціоналізації економік. Національний характер регулювання процесів обміну, оподаткування та накопичення статків був основою попередніх поглядів – меркантилізму та фізіократії (національні уряди були ключовими гравцями на просторах міжнаціональної й аж ніяк не міжнародної торгівлі). Поняття про світовий ринок та визначальні фактори його функціонування повинні були сприяти розмиванню перешкод у формі «нееластичних» національних кордонів та обмежень. У цьому контексті, стверджує Дж. Г. Мід, виникли міжнаціональні елементи спільності в інтересах, з одного боку, індустрій, а з іншого – робітничих рухів.

Учасники ринку на рівні представників індустрії та капіталу були об'єднані прагненням до безперешкодної економічної взаємодії; робітники ж існували в умовах, що були наслідком типовості фабричного процесу виробництва [154, с. 217]. Ціна оплати зусиль робітників (як і усе інше) була підпорядкована співвідношенню попиту та пропозиції. Відповідно, якщо попит на робітників в якомусь місці є вищим – туди мігруватиме населення, що, в свою чергу, призведе до зниження рівня платні. Тобто закономірності економічно-виробничого процесу ставлять робітничий клас у парадоксальні та (за умов відсутності організованого спротиву) неunikно складні умови: в постійному й цілком зрозумілому прагненні забезпечити краще існування собі та своїй родині працівники виробництв (у статистичному масштабі) неодмінно підважують перспективи одне одного.

Саме ця ситуація, наголошує Дж. Г. Мід, була провідним мотивом творчості К. Маркса. У власному аналізі Маркс в певних моментах спирається на спадок Дж. С. Міла, котрий був автором праці «Принципи політичної економії» (“Principles of Political Economy”), присвяченої висвітленню наслідків застосування ортодоксальної економічної доктрини до сучасних йому умов. Змістовно найбільший вплив на К. Маркса справили коментарі й нотатки до цієї

роботи, у яких Дж. С. Міл відзначив необхідність контролю за розподілом благ в суспільстві, сформованому новітніми економічними процесами. К. Маркс, на думку Дж. Г. Міда, запропонував більш радикальний шлях впливу на ситуацію у порівнянні з його попередниками: виробничий процес, згідно з доктриною К. Маркса, повинен належати спільноті та слугувати задоволенню її потреб [154, с. 218]. Виробництво покликане сприяти гармонізації суспільної дійсності, а не обслуговувати обмежені класові інтереси. Кризові тенденції дійсності були цілком достатніми та яскравими свідченнями хибності спрямування виробничого потенціалу на невпинне збагачення малочисельних привілейованих каст за рахунок жахливого зубожіння мас.

Тобто, якщо у випадку з утилітаризмом йшлося про намагання впровадити практики перерозподілу статків, отриманих за рахунок виробництв, на користь робітників-учасників індустріальних процесів та спільнот, де виробництво розташоване, через встановлення лімітів на обсяги капіталу в руках окремих осіб, то марксизм наголосив на потребі зміни форми власності продуктивних ресурсів з індивідуальної на спільнотну (комунальну) [154, с. 219]. Реалізація цього проекту повинна була відбуватися за участі уряду як посередника, що забезпечує механізми справедливого перерозподілу. Підґрунтям урядової активності, на думку К. Маркса, принципово мусив бути інтерес пролетаріату як джерела сукупних робітничих зусиль. Характерно, наголошує Дж. Г. Мід, що К. Маркс вважав таку тенденцію всезагальною, необхідною та неunikною: вона мислилася як закономірний наслідок «матеріалістичного розуміння» всесвітньоісторичної динаміки. Фактор усвідомленого долучення спільноти до такого процесу слугував свідомством її інтелектуальності [154, с. 220]. «Комуністичний маніфест» 1847 р., наголошує Дж. Г. Мід, мав ключовим пунктом заклик до спільноти усвідомити той факт, що назріли революційні перетворення, які «виправлять лиха сьогодення». Сформульована таким чином соціалістична теорія мала назву «діалектичного матеріалізму», оскільки спиралася на політичну економію та змістовно трансформовану Гегелеву діалектику.

Накопичені та критичні матеріально-історичні протиріччя мали з необхідністю призвести до нового порядку речей [154, с. 221]. К. Маркс, згідно з Дж. Г. Мідом, успадкував від Г. Гегеля тезу про безумовний пріоритет загальної раціональності над індивідуальною, поняття «дух людства» було заміщеним поняттям про закономірність економічного процесу, етапи якого послідовно простежуються в людській історії: ці закони існували, функціонували та впливали на буттєвий процес завжди, однак лише від моменту їх усвідомлення марксизмом – стало можливим свідоме і помірковане підкорення їм та, у певних межах, їх використання. Філософія історії західного світу, сформульована Г. Гегелем як логіка революційної динаміки видозмін провідних способів інтелектуального самоусвідомлення думки, замінена логікою революційних трансформацій матеріальної дійсності виробничих процесів. Розуміння і передбачення їх закономірного майбутнього дозволяє синхронізувати саморозуміння спільноти й ці «об'єктивні» процеси. В 1850-их рр. марксизм, стверджує Дж. Г. Мід, практично долучився до концептуалізації практик робітничого руху, що його базові переконання також від початку були сформовані під впливом манчестерської теорії (цей фактор сприяв можливості їхньої сумісності).

Негаразди та спільні труднощі робітників були дієвішим об'єднавчим фактором, аніж спільність інтересу представників індустрії, адже солідаризм соціалістичного руху набув статусу реального міжнародного чинника, відносини ж між індустріями різних країн слід визнати (принаймні для ХІХ ст.) переважно конкурентними – наголошує Дж. Г. Мід [154, с. 225]. Характерно, що в Німеччині другої половини ХІХ ст. століття популярність марксизму як практично-соціалістичної програми зростала не тільки через привабливість її поглядів, але й через тиск з боку уряду, що намагався протидіяти її поширенню. Крім того, спільність марксизму як теорії робітничого руху в різних країнах сприяла, згідно з Дж. Г. Мідом, інтенсифікації взаємодій між соціалістичними об'єднаннями на європейських теренах. Не існувало конкуренції між робітниками різних країн. Цього не відбувалося і для цього не існувало

економічний передумов [154, с. 229]. Однак не варто переоцінювати потенціал тенденції до солідаризації, зауважує Дж. Г. Мід, адже війна 1914 р. показала, що національний союз соціалістичної партії в Німеччині з її урядом уможливив військовий конфлікт з пролетарями інших країн (що майже на рівні загального консенсусу теоретично заперечувалося) [154, с. 226].

Соціалістична теоретична програма, згідно з Дж. Г. Мідом, за своєю суттю є ідеалістичною, навіть релігійною. Учасники цих рухів переважно усвідомлювали недосяжність їхніх ідеалів у перспективі принаймні найближчих ста років: люди виявилися здатними жертвувати власними зусиллями та безпосереднім життєвим інтересом на користь облаштування віддаленого майбутнього. Отже, Дж. Г. Мід вважає соціалістичний рух ідеалістичним, оскільки він керується уявним образом майбутнього реорганізованого суспільства [154, с. 228].

Робітничий рух того часу був результативним, адже він спромігся чітко артикулювати проблемні чинники суспільного буття та змусив уряди європейських держав з ними рахуватися (зазначене стосується і США, проте це особливий випадок – тут, згідно з Дж. Г. Мідом, уряд спрацював «на випередження», запропонувавши більшу заробітну платню та специфічне оподаткування для «чутливих до потреб працівників» роботодавців). Робітничі партія Англії також дотримувалася альтернативних європейському соціалізму поглядів. Фабіанство (англійський соціалізм) було, згідно з термінологією Дж. Г. Міда, опортуністичним: революції тут не передбачалося, покрокової програми дій не було. Суть діяльності полягала в постійному узгодженні ринкових та виробничих процесів з робітничими інтересами. Таким чином, стверджує Дж. Г. Мід, соціалістичний революційний принцип був практично заміщеним еволюційним [154, с. 230]. Такий підхід американський прагматист вважав виправданим.

Мотивом ринкової активності капіталістів є індивідуальний прибуток. Натомість, підкреслює Дж. Г. Мід, марксизм наполягав на підпорядкуванні виробничого процесу бюрократичному апарату, що вважався спроможним

адекватно репрезентувати інтерес усієї спільноти. Однак бюрократичний метод управління є консервативним, виказує тенденцію до спротиву змінам, є негнучким та загалом не є спроможним ефективно регулювати ринкові та виробничі взаємодії, бо вони потребують постійного впровадження новітніх методів та підходів. Прямий інтерес у збільшенні прибутків не властивий урядам, адже не вони з того збагачуються. «Справедливий перерозподіл благ» є не надто сильним стимулом для творчої й натхненної роботи, зауважує Дж. Г. Мід. Опосередкованість державним контролем та ідеалізм, що становлять основу марксизму, перешкоджають соціально-економічній ефективності. На нашу думку, ці характеристики, увиразнені американським філософом ще у 30-ті роки минулого століття, живлять і сучасну потребу в такій суспільній трансформації, яка зорієнтована на покрокові, прагматичні та ефективні соціально-економічні зміни.

«Державницька релігійність марксизму» полягає в усвідомленому й необхідному підпорядкуванні індивідуального суспільному. Це, зауважує Дж. Г. Мід, формула стосунку до ієрархізованого бюрократичного апарату, успадкована К. Марксом від Г. Гегеля. У цій ієрархії держава вважається найпотужнішим виразником духу, тому елемент упокорення їй (як загальному) неунікний. Погляд Дж. Г. Міда є альтернативним марксизму: уряд може бути використаний спільнотою задля узгодження її запитів й економічної дійсності, однак припущення про те, що економічний процес є виявом вищої суспільної «інтелігібельності» не має підстав.

Характерно, що чиказький прагматист глибоко скептично ставився до майбутнього марксизму на теренах колишньої Російської Імперії, зазначаючи, що сільське населення виказує закономірний (з огляду на спроможність безпосередньо забезпечити власні життєві потреби) спротив комунізації. Нагадаймо, що ці спостереження були висловлені у праці, яка з'явилася на початку 1930-х рр., а покладені в її основу лекції були прочитані ще раніше. Є підстави стверджувати про «трагічну влучність» прогнозу Дж. Г. Міда.

Висновки до другого розділу

Дж. Г. Мід визначив кілька важливих тем, що утворили внутрішній стрижень розгортання історико-філософського процесу, починаючи з другої половини XVII ст. Концепція раціонального порядку світу була постулатом середньовічної теології і у трансформованому вигляді стала складником новочасного наукового дискурсу. Тенденція до секуляризації посилювалася за рахунок конфлікту між раціональним авторитетом продуктивної наукової практики та самочинним авторитетом церкви [177, с. xiv]. Її наслідками стали філософські пошуки та обґрунтування раціональних основ держави та міжлюдських інститутів як вкорінених у розумній природі людини (над цим працювали Т. Гобс, Дж. Лок, Ж.-Ж. Руссо).

Однак універсальний характер вольових та інтелектуальних зазіхань виявився, згідно з Д. Г'юмом, слабо обґрунтованим. Британський філософ поставив під загрозу можливість адекватного застосування теоретичної бази сучасної йому науки. У відповідь на ці закиди І. Кант звернувся до концептуалізації специфічного способу інтелектуальної активності людини як суб'єкта, носія досвіду [177, с. xiii] і дійшов висновку, що загальність і необхідність форм досвіду уможливлені тим, що вони покладаються суб'єктом. Отже, критичний трансценденталізм І. Канта посприяв утвердженню пізнавального та революційного раціоналізму [177, с. xv].

Ґрунт для становлення діалектичного німецького ідеалізму Дж. Г. Мід знаходить у соціально-політичному контексті епохи. Поразка Французької революції обернулася *романтичним* рухом – спробою повернути особі спроможність творити, об'єктивувати світ [177, с. xvi]. Й. Фіхте, Г. Гегель, Ф. Шеллінг, за Дж. Г. Мідом, є спадкоємцями І. Канта: людина та природа ідентичні, всесвіт це домівка людини, оскільки його раціональність – людська. Загалом, Дж. Г. Мід наголошує, що послідовники І. Канта творчо сприйняли його філософію: наголос на самості, її ролі – «змістив із постаменту» теорію сталих форм і поставив на її місце активність, процесуальність, еволюцію та розвиток. Німецькі ідеалісти помітили приховані імплікації трансценденталізму:

якщо об'єктивність вкорінена в самоті, то можливість певного знання не виходить за межі самої структури, яка задає його об'єктивний характер. Відповідно, об'єкт знання дорівнює самоті або (принаймні) перебуває з нею у відношенні взаємної залежності. Ця взаємна кореляція концептуалізується з позицій морального, естетичного та логічного досвідів. Однак у випадку з поглядом Й. Фіхте Дж. Г. Мід акцентує суперечність цієї теорії найдостовірнішому (з наявних) еволюційному знанню [154, с. 91–102]. Американський філософ стверджує, що світ є не лише результатом вибору активної творчої особистості, а переважно присутній як дещо змістовне і формотворче щодо неї самої.

З'ясування особливостей відтворення істотного для філософії Дж. Г. Міда впливу абсолютного ідеалізму Г. Гегеля допомогло розкрити специфіку його історико-філософського бачення джерел прагматизму у порівнянні з їх розумінням, що його запропонував класик напряму – В. Джеймс. За В. Джеймсом, філософія Г. Гегеля – це насамперед геніальна візія дійсної динаміки життєвих процесів, концептуальна реконструкція якої має значні недоліки: засновки приховано вкорінені у враженнях споглядання, висновки ж постають результатом своєрідних передсудів (пріоритету умоглядного над досвідним, логічного над емпіричним). Натомість Дж. Г. Мід убачає в абсолютному ідеалізмі апогей *романтичної* філософії, де центром смислопокладання визнана особа. «Рух думки» від І. Канта до Г. Гегеля, згідно з Дж. Г. Мідом, є зсувом від прояснення світу у термінах сталих форм до його бачення крізь процес розвитку. Спроможність охоплювати парадоксальну з погляду попередньої традиції дійсність не лише попри, а й завдяки внутрішньо присутнім у ній суперечностям – визначна риса Гегелевої теорії і для В. Джеймса, і для Дж. Г. Міда. Ще одним вдалим формулюванням Гегелевої філософії, проте вже для прагматизму Дж. Дьюї (в інтерпретації Дж. Г. Міда), є відсутність потреби зводити «сумнівні містки» зі світу думки – у світ, де реалізується активність цієї думки [166, с. 68].

Г. Гегель, стверджує Дж. Г. Мід, незаперечно має рацію, коли вбачає розвиток людського знання у динаміці подолання конфліктів. Інтелект пробуджується до рефлексивного стану, наштовхнувшись на виняткову ситуацію, яка суперечить усталеному (звичному) переконанню.

Наголос на еволюції думки є найважливішим для Дж. Г. Міда складником Гегелевого ідеалізму, що наближує його погляди до наукових практик. Однак, відзначає Дж. Г. Мід, філософії прагматизму притаманні якраз протилежні до абсолютистських тенденції еволюціонізму, адже самість існує поза «абсолютною» перспективою. Тому логічним є принциповий наголос В. Джеймса на відносності індивідуального досвіду. Наближення, «рух» у напрямку до «абсолютної раціональності», на нашу думку (на це наштовхують міркування Дж. Г. Міда), можливий як суспільно-комунікативний процес подолання суперечностей. Тут радше можна проводити паралелі з комунікативним досвідом наукових спільнот.

Дж. Г. Мід пропонує таку загальну структуру пояснення для еволюційних науки та філософії: визнання базовим певного чинника, демонстрація у відповідності до його впливу способів виникнення форм наявних речей [154, с. 165]. У еволюційному контексті людський вид вирізняється тим, що він досяг ситуації, у якій здобув контроль над власним середовищем. Характерно, що подолав цю «еволюційну вершину» не індивід, а спільнота. Мова, мислення та інші ефективні механізми раціональної адаптації людини є наслідками перебування у суспільній взаємодії.

Прагматизм американського філософа також інтерпретаційно «використовує» біологічно-еволюційні ідеї, притаманні теоріям Ч. Дарвіна та Ж.-Б. Ламарка. На думку Дж. Г. Міда, ці вчення пропонують відмінну від фізично-механістичної концепцію походження форм, у якій увиразнюється внутрішня процесуальна динаміка набуття, видозміни і трансформації об'єктів та організмів. Загальна ідея біологічного еволюціонізму наступна: форми постають у світі в наслідок мінливого життєвого процесу, що є передумовою потреби адаптації.

Дж. Г. Мід, визнаючи те, що суспільне буття значною мірою визначається матеріально-виробничими процесами епохи, звернувся до аналітики класичних соціально-економічних доктрин. Це питання знайшло у його працях достатньо об'ємне обґрунтування, побудоване на застосуванні характерного для прагматизму принципу реконтекстуалізації ідей (Т. Мальтуса, А. Сміта, Дж. Бентама, Дж. С. Міла, К. Маркса). Зокрема, у викладі Дж. Г. Міда, утилітаризм стверджує, що у спрямованій на реформи активності варто зважати на співвідношення здобутків і втрат від збереження чи руйнування інституту або практики для визначеної кількості конкретних індивідів. Цей аспект є вираженням, на думку Дж. Г. Міда, радикального та ґрунтовного демократизму утилітаристської філософії [154, с. 203]. Отже, ця філософська концепція сфокусована на проблемі обопільних стосунків індивідуальності та спільноти, взаємоузгодження індивідуально окремішнього та спільного чинників з метою досягнення чи наближення до «загального блага».

У ставленні до марксистського варіанту теоретичного соціалізму Дж. Г. Мід підставово звертає увагу на його візіонерський характер, зокрема на елемент «ідеалістично-релігійного» споглядання перебігу реальних процесів дійсності та на пов'язаний із цим образ «необхідно детермінованого майбутнього». Дедуктивно виведена з такого погляду соціалістична програма переважно виявилася невідповідною сучасній Дж. Г. Міду індустріальній практиці.

РОЗДІЛ 3. АВТЕНТИКА ПРАГМАТИЗМУ ДЖ. Г. МІДА ТА СПОРІДНЕНІ АЛЬТЕРНАТИВИ

Порівняльний історико-філософський аналіз філософських підходів Дж. Г. Міда та В. Джеймса у ставленні до проблеми плюралізму дає змогу розкрити характерну особливість формування американського прагматизму у його рефлексивних зв'язках з європейською філософією. Увагу зосереджено на тому як мислителі презентують концепцію віталізму А. Бергсона. Розглянуто вплив ідей французького філософа на особливості теорії плюралізму В. Джеймса, а також критичне осмислення цих ідей Дж. Г. Мідом. Підґрунтям такого спрямування дослідження стала спільна специфіка праць «Плюралістичний всесвіт» В. Джеймса та «Рухи думки у ХІХ ст.» Дж. Г. Міда: вони базувалися на лекційних курсах, які орієнтували слухачів на розуміння та реконтекстуалізацію актуальних із погляду прагматизму філософських концепцій початку ХХст. Одне з чільних місць серед цих концепцій належить поглядам А. Бергсона.

Для увиразнення розуміння ролі Дж. Г. Міда в історико-філософському процесі становлення філософського прагматизму здійснено порівняльний аналіз філософсько-прагматичних концепцій Дж. Дьюї та Дж. Г. Міда. Відзначено спільний для обох філософів погляд, згідно з яким соціальний досвід є водночас і комунікативним, і освітнім. Тобто йдеться про те, що суспільство не лише застосовує засоби комунікації, а й існує та розвивається як комунікація. Орієнтоване на перспективу спілкування має результативний і, отже, впливовий характер – сприяє творчій модифікації поведінки та її моральній налаштованості. В світлі такого спрямування залучення до вітчизняного філософського дискурсу теоретичної спадщини Дж. Г. Міда є практично актуальним завданням.

Окрім того, проаналізовано теорії особистості та погляди на природу моралі у Яна Паточки та Елеседа Макінтайра – сучасних філософів, коло дослідницьких зацікавлень яких перетинається з аналізованою Дж. Г. Мідом проблематикою. Продемонстровано, що соціальний прагматизм Дж. Г. Міда дає

відповіді на питання, які виникають у другій половині ХХ ст. у зв'язку з теорією «негативної» або «невкоріненої» ідентичності. Зокрема, наведено аргументи на користь того, що запропоноване Дж. Г. Мідом розуміння соціальної особистості є більш цілісним, аніж концепція Ервіна Гофмана (пізнішого за Дж. Г. Міда представника Чиказької школи соціології), до якої апелює Е. Макінтайр.

3. 1. Вплив філософії творчої еволюції А. Бергсона на погляди В. Джеймса і Дж. Г. Міда: порівняльний аналіз.

«Плюралістичний всесвіт» В. Джеймса закликає до відходу від абстрактного абсолютизму і пропонує зануритись у живий досвід буття. Адекватне розуміння життєвого процесу, на думку Джеймса, презентує французький філософ А. Бергсон. Розділ «Рух думки у ХІХ ст.» Дж. Г. Міда, який стосується прагматизму та реалізму, слідує за розділом, присвяченим А. Бергсону. Специфіка викладу матеріалу у ньому вказує на ідейну відкритість для проблематики «життєвого досвіду» і «творчої еволюції». Варто зазначити, що в загальній оцінці процесуального віталізму обидва філософи-прагматисти мають певну спільність. Згідно з В. Джеймсом, філософія А. Бергсона відкрила «затмарені логікою тотожності» перспективи – горизонти і «товщу» автентичного, живого досвіду. Йдеться про віталізм як «ліки від логіцизму і тиску вимоги необхідної системності». Подолання логіки тотожності важливе і для Дж. Г. Міда: поняттєва декомпозиція реальності була перешкодою на шляху осмислення «живої когерентності» її елементів, що ускладнювало можливості тлумачення досвіду як інтерактивної взаємодії процесів.

Важливим завданням сучасної йому філософії В. Джеймс називає налагодження шляхів подолання догматичних обмежень, що їх накидає *логіка тотожності*. Її переконливою альтернативою виступає радикальний зсув дослідницького інтересу до тлумачення реальності з огляду на повноту досвіду, а не тільки на його поняттєво-логічний сегмент [121, с. 49]. Внеском А. Бергсона у філософію, згідно з В. Джеймсом, є послідовна критика «надмірного

інтелектуалізму» [121, с. 50]. Ця «надмірність» полягає у тому, що інтелект у випадку з традиційним ідеалістичним поглядом працює не з перцептами, а лише з концептами. У свою чергу, В. Джеймс схильний вважати концепти абстракціями-«витяжками» з потоку процесуальності, які не збагачують можливості для взаємодії з досвідом, а збіднюють їх: традиційна логіка працює з поняттями і утверджує взаємодію між ними лише через тотожність. Поняття про елементи досвіду переважно не тотожні, тому між ними не виникає відношення взаємодії. Йдеться про закритість зв'язків процесу становлення, адже доступ до них відкриває лише сумнівна, на думку прагматистів, інстанція абсолюту.

В. Джеймс вважає філософськими опонентами позиції, яку він поділяє з А. Бергсоном, представників сучасного йому британського ідеалізму: Томаса Гріна, Джона Мактаггарта, Френсіса Бредлі та ін. Основна принада абсолютного ідеалізму (*хибного інтелектуалізму* в термінах В. Джеймса і А. Бергсона) полягає у його спроможності наділити людський розум надмірними і зверхніми повноваженнями по відношенню до «грубого» потоку фактичності. Безпосередньо відчутне в досвіді тлумачиться як дещо неоформлене, таке, що обов'язково потребує перекладу-трансформації в концептуалізований порядок. Мовляв, лише коли річ класифікована, поняттєво оформлена, то у людини як раціональної істоти з'являється можливість практично з нею працювати, враховуючи особливості понять її класу.

Деякі мислителі-сучасники В. Джеймса (прихильники такого стибу інтелектуалізму) забули про той факт, що будь-який концепт є лише людським ментальним актом. Відповідно, не варто вбачати «вищість» у буттєвому статусі концептів, оскільки вони є моделями, які враховують тільки частину з множини аспектів досвіду. Також не є одвічною істиною теза про перевагу яскравості, незмінності, «божественності» над невпинністю і бурхливістю «нижчого» світу. Тут, на думку В. Джеймса, йдеться про глибоко вкорінений у західній традиції елемент платонізму, що надає пріоритету естетиці незмінного. Згідно з традицією «раціоналістично потрактованого сократизму» (чергова прикметна назва ідеалізму, запропонована В. Джеймсом), реальність складається з

сутностей, а не з явленості. Сутності ж знані тоді, коли знані їх дефініції. На думку В. Джеймса, в такий спосіб вибудовується надмірно ускладнена пізнавальна модель, де знати річ означає мати про неї чітку дефініцію. Отже, лише виражене в дефініції стає критерієм взаємодії із реальністю. Таким чином речі і їх «бачення» поставлені в залежність від концептів [121, с. 51]. Своєрідна і «екстремальна» форма цього явища – філософське спрямування, для якого характерним є відкидання можливості змін як мислимого, так і дійсного буття. Наслідком такого раціонального упередження виявляється таврування мінливого світу як нереального.

На нашу думку, варто виокремити ту специфічно концептуальну перешкоду, що тривалий час становила проблему для В. Джеймса: якщо визначення речей суперечливі – то їх не можна поєднати. В такому разі неможливо зрозуміти як «твій» досвід і «мій» досвід (що поняттєво відокремлені одне від одного, адже вони не є свідомостями одне одного) виявляються спроможними перетинатись, бути спів-усвідомлюваними. Зауважимо, що тематика інтерактивності життєвого досвіду також становить осердя філософії Дж. Г. Міда, де і структура особистості, і природа об'єктивного виступають як інтерактивні динамічні утворення. Можна припустити, що Дж. Г. Мід у цьому питанні спирається на філософію В. Джеймса. Останній вважає, що наданий нам безпосередньо потік чуттєвого досвіду свідчить про постійний процес змін, динаміку вичерпання і постання нового. В той самий час, поняттєва декомпозиція цього «плину наданості» стає підставою визнання немислимості перебігу мінливого як такого: Зенонові апорії, визнає Джеймс, є неспростовними з логічно-концептуалістичних позицій [121, с. 53].

Математичне розуміння світу, згідно з В. Джеймсом, є яскравим прикладом панування «знеособленого», ідеалістично-серійного образу дійсності. На підтвердження того, що переживання ключового буттєвого виміру часовості не є сталим, В. Джеймс наводить простий приклад: коли ми розміщуємо у чашці цукор, час відчутно триває, коли насолоджуємося напоєм, то минає непомітно. Отже, вважає В. Джеймс, послідовна універсальна серійність часово-просторової

моделі дійсності у своїй суті є виявом змертвілого, штучно механізованого образу буття. Теза про пріоритетний статус інтелектуалізму в осягненні світу перетворює досвід на щось несправжнє, неавтентичне; шкодить, а не сприяє його розумінню.

Абстрактні моделі презентують природу континууму у формі сукупності знімків або кадрів. Динаміка мінливого представлена послідовністю статичних образів, інтервал поміж якими залишається поза раціональною потугою [121, с. 54]. В. Джеймс виокремлює вдалу метафору, запропоновану А. Бергсоном щодо наведеної ситуації: математики оперують світом, який помирає та народжується щомиті. Це нагадує філософу-прагматисту тезу про «тривале творіння», запропоновану Р. Декартом.

У свою чергу, Дж. Г. Мід звернув увагу на те, що з ім'ям основоположника новочасного раціоналізму пов'язана традиція покладання строгої межі між природничими науками та філософією, до якої американський прагматист ставиться критично. Однозначний і безкомпромісний розподіл між річчю протяжною (фізичним світом, предметом дослідження фізико-математичних дисциплін) та річчю мислячою (думкою, принципово позбавленою протяжності) – став стійким фундаментом для дисциплінарного протиставлення [162, с. 252]. Згідно з Р. Декартом, інстанцією узгодження взаємодій тіла та розуму (світу об'єктів та його сприйняття в мисленні) визнано специфічний метафізичний образ божества (*deus ex machine*). Введення в пізнавальний процес цього вищого метафізичного шаблю мало наслідком ряд фундаментальних утруднень, насамперед логіко-епістемологічного характеру. Дж. Г. Мід констатує відчутність таких утруднень для психології як науки, що виявилася неспроможною прояснити для себе дуалізм речі і свідомості й стала на шлях ігнорування цього складного проблемного моменту. Оскільки, згідно з Дж. Г. Мідом, психологія тяжіла до статусу емпіричної науки, предметною сферою якої виступає свідомість індивідів, вона була схильною тлумачити психологічні явища як об'єкти емпіричних споглядань. Тобто свідомість певним чином перетворювалася на еквівалент речі [162, с. 253].

Акцент на пізнаваності «абсолютної» реальності і суцільна нівеляція реальності чуттєвої (де спостерігається взаємне зумовлення процесів) – парадокс, із яким завзято бореться А. Бергсон. До цієї позиції приєднується В. Джеймс. Обидва філософи вважають, що у пізнанні варто брати до уваги увесь дійсний обсяг та специфіку досвіду. Потреба в додатковому зосередженні на внутрішньому переживанні зумовлена тим, що воно є принципово активним. Врахування цього є запорукою можливості компенсувати зсув філософської традиції до знерухомлених концептуалізацій. Безпосередня ознайомленість, досвід бачення і перебування – доповнюють суто поняттєвий образ знання. І А. Бергсон, і В. Джеймс пропонують революційно модифікувати філософську сучасність, переспрямувавши її у відповідності до тенденцій протилежних платонізму [121, с. 57]. На думку засновника прагматизму, А. Бергсон є першим, хто здійснив радикальну критику самих підвалин цього налаштування в мисленні. Альтернативною фігурою тут могла б слугувати постать І. Канта, проте щодо цього В. Джеймс зауважує: погляд, сформульований автором «Критики чистого розуму» орієнтує нас на те, що концепти по суті і не претендують на роботу із виміром реальності як такої, а спрямовані на структурування явленого в нашій чуттєвості, про джерело якого взагалі не йдеться (взята до уваги лише феноменальна дійсність). Відповідно, наслідки концептуалізації досвіду надані у своїй фактичності. Однак питання про їх походження апелюють до чогось, що перебуває за межами самого розуму – тому знаходяться поза сферою філософської компетенції [121, с. 55]. Отже, логіка світогляду тут так само радикально ідеалістична: уся «товща» потоку дійсності постулюється як недоступна для філософського розгляду.

В. Джеймс наполягає, що кожна, навіть найдрібніша порція досвіду має свою якість, протяжність, тривалість, інтенсивність, частоту – і явлені вони у неперевершеності дійсного буттєвого синтезу достатньо ясно. Розділяє ці елементи єдності лише формальна логіка вербалізації [121, с. 58]. «Інтелектуалістська раціональність» не спроможна відтворити сповнене взаємопроникненням тотожного з відмінним розуміння дійсності, яке пропонує

А. Бергсон. Жива послідовність змін не потребує суцільного руйнування попереднього задля звільнення місця для нового. Становлення нового є плинним, відмінне виникає на тлі того, що йому передувало. Переклад-трансформація досвіду в концептуальну схему усуває з поля зору наданість взаємовпливів. Безпосередність людського досвіду спроможна усунути масштабні нагромадження проблем пізнання, що постали результатом відгородження епістемології від життєвого процесу.

Підхід, запропонований А. Бергсоном, є надзвичайно оригінальним, стверджує В. Джеймс. Принадною рисою його філософії є те, що вона не потребує «довершеної системності» [121, с. 60], а переорієнтовує вістря інтелекту на такий близький, проте чомусь досі непомічений простір для раціоналізації – живий людський досвід. В. Джеймс віддає перевагу погляду, що наповнений внутрішнім відчуттям плинності; саме до нього апелюють усі форми живої мови [121, с. 61]. Безпосередньо досягнуті факти не так означають, як просто є; суперечності в структурах узгодженості є результатом недоліків їх мовно оформленої версії. А. Бергсон вказує на те, що концептуальна форма є нав'язаною із суто практичних міркувань. Тим самим він започатковує традицію тлумачення ідей та понять як речей практичних.

Суголосним погляду А. Бергсона є розуміння Дж. Г. Мідом природи спрямування психологічних досліджень, що зацікавлені не свідомістю «самою по собі», а її станами у відношенні до поведінки [162, с. 254]. В цьому контексті А. Бергсон робить значний крок вперед порівняно із попередньою філософсько-психологічною теорією перцепції: додавання-копіювання множини об'єктів свідомості паралельних об'єктам світу не відбувається. Свідомість виокремлює цікаві з позиції поведінки аспекти реальності, елементи яких формують перцепт.

У інтерпретації Дж. Г. Мідом ідей А. Бергсона важливе місце посідає ідея життєвого пориву [154, с. 293]. Він пов'язує її з осмисленням руху без наперед заданої цілі. Згідно з його наративом, життєвий порив як сила природи примушує нас продовжувати існувати, закликає до цього, існує як потяг до продовження власного буття – і ми намагаємося, обумовлені поривом і

оточенням, розумно і якнайкраще пристосовуватися. Антиінтелектуалізм у світогляді А. Бергсона презентований Дж. Г. Мідом інакше, аніж у В. Джеймса: довіра прагненням і природним силам є альтернативою надмірно строгій раціональності.

Для А. Бергсона адекватна сфера раціоналізації індивідуального існування дуже безпосередня, обмежена дійсністю конкретного моменту; далекоглядна ж раціоналізація є непевною фікцією. Прогрес як рух людства вперед здійснюється на основі сукупного імпульсу «життєвих устремлінь», а не покрокової раціональної програми. В цьому пункті Дж. Г. Між не погоджується з А. Бергсоном. Прогрес людського виду здійснюється на основі раціонального, саморефлексивного наукового методу у його застосуванні до умов дійсності. Науковий метод і наукова раціональна традиція зробили потужний внесок у потенціал розумного облаштування середовища. Існують прагнення до поступального руху без конкретно визначеної цілі, проте людство навчилося формулювати практичні узагальнення з попереднього *досвіду*, що зорієнтовані на провадження максимально ефективного і збалансованого буття в конкретиці мінливого. Структура досвіду як потоку є полем для постійного вдосконалення поведінкових моделей через розв'язання проблем, що надходять.

Хибою у позиції А. Бергсона, на думку Дж. Г. Міда, є те, що він, відтворюючи дуалістичне тлумачення реальності, відокремлює світ речей «у внутрішньому переживанні» від природи «речей як таких». За Дж. Г. Мідом, немає підстав вважати дослідно досягнуті аспекти певної речі непртаманними їй самій, адже мислячи так – ми без практичної потреби подвоюємо дійсність [154, с. 296]. Дослідники навчилися застосовувати аспекти буття, які є непомітними в безпосередньому чуттєвому досвіді. Наприклад, безпосередній досвід не враховує ані руху часточок, ані космічних взаємодій, однак ці наслідки науково-технізованої «комунікації з реальністю» дозволяють нам поглиблювати її розуміння, усвідомлюючи те, що ми інтерпретуємо всесвіт, перебуваючи в ньому. Тобто прагматичний принцип взаємодії виявляється тим ідейним підґрунтям, на основі якого можливий вихід на фундаментальні рівні розуміння

(чи моделювання) реальності. Згідно з Дж. Г. Мідом, А. Бергсон зберігає у власній філософії ненадане у людському досвіді розуміння світу як послідовності «застиглих» миттєвостей: «калейдоскопічний ряд зовнішнього» протиставлений плинному світу внутрішнього. Дж. Г. Мід, спираючись на аргументи Альфреда Вайтгеда, відкидає тезу А. Бергсона про те, що тривалість як така сутнісно властива лише тому, що ми переживаємо як внутрішній вимір досвіду людини. Протяжність поширюється і може бути розподілена, а отже є формою континууму і прообразом тривалості [154, с. 312]. Продовжувана протяжність – основа, що із взаємодії з нею виникає ідея про час: повноцінна наукова картина зовнішнього світу не тривимірна статична, а чотиривимірна тривала (послідовність в розбудові об'єднує протяжний вимір матеріального та світ ментальних станів).

Натомість у презентації філософії А. Бергсона В. Джеймсом цей «дуалістичний надлишок» постулюється як відкинутий французьким філософом. Є підстави вважати, що Дж. Г. Мід убачає у філософії А. Бергсона хибну форму дуалізму часовості та просторовості, у якій більш значущим визнано внутрішній досвід; постульовано неможливість адекватного формулювання поняття про континуальність у термінах «зовнішніх», просторових.

Однак притаманне А. Бергсону прагнення повноцінно осмислити проблему тривалості Дж. Г. Мід вважає надзвичайно плідним спрямуванням для філософських досліджень [154, с. 299]. Згідно ж з Дж. Г. Мідом, ця серйозність розуміння «тепер» повинна враховувати не лише минуле, а й майбутнє. На думку Дж. Г. Міда, це положення вдало ілюструє еволюційна теорія Ч. Дарвіна: те, що стається в середовищі, позначається на формі і зумовлює її структуру. Селекція відбудеться на основі потенційно багатшої *приспосувальної реакції з погляду «передбачення» майбутнього потенціалу* адаптації. Отже, чим повніше і повноцінніше витлумачено дійсну природу стимулу в контексті перебігу подальшого процесу, тим якіснішою була модифікація [154, с. 302].

У деякому сенсі, Бергсонів підхід є організованим подібно до Кантового – пише Дж. Г. Мід (В. Джеймс, скоріше, протиставляє його Кантовому) [154, с.

304]. Специфіка полягає в тому, що якщо І. Кант вбачає взірць наукового твердження у математизованій механіці І. Ньютона, то А. Бергсон орієнтується на твердження біології, психології та імплікації з цих тверджень. Пріоритетом у розгляді біології та психології є фактор структурної єдності. Вже Дарвінова теорія, зазначає Дж. Г. Мід, вказує на те, що опис біологічних структур засобом Ньютонової термінології не є вдалим.

Загалом, у лекції «Наука виокремлює проблеми для філософії – віталізм; Анрі Бергсон» Дж. Г. Мід відтворює власні прагматично-філософські принципи, не лише спираючись на погляди французького колеги, а й відштовхуючись від них, протиставляючи своє бачення не достатньо обґрунтованим, на його думку, аргументам А. Бергсона. Помітно, що Дж. Г. Мід наполягає на прагматичному розумінні єдності досвіду. Попередницею такого бачення він називає філософську концепцію Д. Г'юма, згідно з якою світ – це враження та ідеї в межах станів свідомості, суб'єктивне та об'єктивне – імена, що стосуються цієї сфери. Психологія ХІХ століття, згідно з філософом-прагматистом, пропонує застосовувати ці терміни як функціональне відношення досвіду: розум не «тут», не «в»; враження не походять з якогось «з-поза». Внутрішнє-зовнішнє, суб'єктивне-об'єктивне – фази єдиного процесу, що вказують на відмінність перспективи, а не локалізації.

Дж. Г. Мід погоджується з А. Бергсоном у тому, що мисленню властиво аналізувати речі, класифікуючи їхні аспекти з позицій корисності, важливості, потенціалу використання. Однак А. Бергсон наполягає: концепції спрямовані *лише* на раціональне обґрунтування поведінки і аж ніяк не на аналітику реальності як такої – саме цю позицію французького філософа не поділяє Дж. Г. Мід, адже поняття у поєднанні з даними досвіду дозволяють постійно поглиблювати розуміння світобудови [154, с. 303].

Помилка фізикалізму і механіцизму (цю позицію А. Бергсона Дж. Г. Мід поділяє) – у їх універсалістських зазіханнях, у спробі цілісної інтерпретації універсуму лише крізь його кількісну презентацію. Реальність більшою мірою є якісною, а якість не може бути схоплена миттєво, вона проявляється протягом

певного періоду (стосується мелодії, кольору, типу атомної організації). Ті науки, які ми звикли називати точними, були схильними надавати статичні формулювання – неповноцінні та хибні з погляду А. Бергсона [154, с. 316]. Додатковий аргумент: у погляді на досвід з позиції живого організму завжди збережено елемент свободи у формі самодетермінації. Дж. Г. Мід пропонує два варіанти міркувань щодо походження свободи (що скоріше доповнюють одне одного, аніж є альтернативними): чи вона походить із накопиченого досвіду і є його результатом, чи вкорінена у невизначеності майбутніх умов. Відносно вільна природа мислення і поведінки, попри те, що вона складно піддається спробам чіткої рефлексивної аналітики, повинна бути врахована (не зважаючи на складності з її концептуалізацією). Згідно з Дж. Г. Мідом, акцентована А. Бергсоном співприсутність у переживанні взаємно визначальних гнучких компонентів минулого-майбутнього фундаментально зберігає для нас поняття свободи. Механістичні формулювання дозволяють схоплювати події лише в їх результативній наданості. Зміщення ж фокусу філософського і науково-природничого інтересу на процесуальні, динамічні репрезентації зумовлює потребу в проникненні, інтелектуальній інтерпретації перебігів зсередини, в їхній життєвій наданості.

Відзначимо, що до залучення філософського спадку А. Бергсона в свою світоглядну систему Дж. Г. Мід підходить більш вибірково, аніж В. Джеймс. Найвагоміший, на думку Дж. Г. Міда, аспект філософії французького автора – його наголос на процесуальності. Втім, процесуальність як характеристика способу буття не обмежується виміром «внутрішнього», а пронизує усе існування: і об'єкти світу, і свідомість особистості; атомарна взаємодія – процес, життя організму і його клітини також. Природнича наука (характерна назва, що охоплює і фізику, і біологію) перейнята реальністю структур із необхідністю причетних до процесу [154, с. 314]. В науково-практичній активності за допомогою концептів людина не замінює дійсність, а взаємодіє з нею. Справді, практики, що базуються на математизованій картині буття, виявляють схильність оперувати ідеалізованими концептами та ситуаціями, проте факт

ідеалізації переважно є усвідомлюваним. Такі поняття як ліміт, точка, момент – використовуються інструментально, адже допомагають виробити певніші твердження про спостережувані процеси, акцентує Дж. Г. Мід.

Критичний розгляд філософії А. Бергсона в історико-філософських студіях В. Джеймса та Дж. Г. Міда дозволяє висвітлити деякі специфічні моменти у прагматизмі останнього. Обидва філософи прихильні до тези автора теорії творчого динамізму щодо практичності концептуальних форм як утворень, що життєво специфікують елементи потоку досвіду. Когерентність і системність філософських доктрин таким чином спираються на емпіричний рівень існування. Дж. Г. Мід розглядає прагматизм у розділі, присвяченому також і реалізму: спільним для обох напрямів є погляд на відношення як вбудований елемент досвіду. Презентація Дж. Г. Мідом філософських доктрин на тлі контрасту чи взаємодії із науково-дослідницькими царинами в цьому випадку вказує на об'єднавчу для науки і філософії орієнтацію на осмислення процесуальної дійсності, що узгоджує обидві (відтак, методологічно наближені) раціональні практики зі світом живого досвіду.

3. 2. *Прагматична філософія освіти Дж. Г. Міда та Дж. Дьюї: порівняльний аналіз.*

Філософія класиків прагматизму є потужним джерелом для формування теоретичних передумов продуктивної, орієнтованої на творчу взаємодію та якісний інтелектуальний обмін освітньої практики. В цьому контексті ідейна спадщина Дж. Г. Міда та Дж. Дьюї має неабиякий потенціал, адже ці автори пропонують моделі раціоналізації особистісного та суспільного рівнів існування як такі, що існують у формі постійного взаємоузгодження та вдосконалення з огляду на ефективне розв'язання конкретних проблем та ускладнень.

Попри те, що теоретичні горизонти обох філософів є схожими, варто уникати оцінки, що ґрунтується на їх надто щільному зближенні або й заміщенні підходів Дж. Г. Міда суголосними їм концепціями Дж. Дьюї.

Налаштованість на історико-філософську презентацію, що зумовлює фактичне ототожнення теоретичних поглядів цих авторів (особливо у дослідженнях творчості Дж. Г. Міда), може мати наслідком нівеляцію інтересу до оригінальності філософсько-прагматичного теоретичного спадку Дж. Г. Міда. Наприклад, ускладнення може зумовити аргументація на кшталт такої: аби дізнатись про плідні елементи філософії Дж. Г. Міда варто побільше прочитати Дж. Дьюї, значно популярнішу постать в історико-філософському каноні як прагматизму, так і філософії загалом. Відтак, обґрунтованим є історико-філософський аналіз, що посприяє оприявленню елементів, що наближують погляди обох філософів або свідчать про їхню альтернативність.

Теоретична рефлексія Дж. Г. Міда та Дж. Дьюї з приводу проблем освіти формувалася на тлі конкретних соціально-історичних реалій. Ідеться насамперед про рух, спрямований на прогресивні зміни в освіті на теренах США, що бере початок у 1890-их рр. До нього активно долучилися обидва філософи. Цей рух включав протест проти звуженості та несправедливості наявних освітніх практик [93, с. 160]. Льюїс Кремін характеризує прогресистську течію як плюралістичну і навіть часто самосуперечливу. На університетських кафедрах протест був спрямований проти формалізму у філософії, психології та соціальних науках. Інший важливий аспект тогочасної ситуації: виник відчутний запит на соціально доступну освіту як з боку робітників, так і аграріїв. Бізнесові асоціації та робітничі спілки виявили зацікавлення в отриманні широкого спектру знань та навичок, проте не у формі шкільного чи університетського викладання, а у вигляді коротких та інформативних лекційних курсів і програм (наприклад, програми «вихідного дня»). Попит на просвітницьку діяльність постійно зростав. Зворотна реакція ринку надання навчальних послуг цілком відповідала запиту і являла собою широкий спектр різноманітних проєктів, що мали інколи досить умовну назву «шкіл».

Біографічним об'єднавчим фактором для обох філософів була спільна робота в закладах освіти. Конкретика продуктивних життєвих спрямувань зумовила той факт, що теоретичне обґрунтування освітньо-виховних стратегій

становить собою осердя філософського та життєвого спадку як Дж. Дьюї, так і Дж. Г. Міда. Ф. Да Сілва, зокрема, вказує на те, що саме Дж. Г. Мід і його дружина редагували та усіяко сприяли опублікуванню праці Дж. Дьюї (1900 р.) «Школа та суспільство» [96, с. 183]. Однак у 1905 р. відбувається знаменна подія, після якої Дж. Г. Мід дещо дистанціюється від надзвичайно тісної інтелектуально-практичної комунікації зі своїм колегою: Дж. Дьюї полишає роботу на кафедрі в Чикаго та від'їжджає до Колумбійського університету.

Цьому відчуженню передувала тривала співпраця філософів у рамках проекту «Експериментальної школи» (буквально – «школи-лабораторії») при факультеті філософії, психології та освіти Чиказького університету [166, с. 72]. У цій інституції реалізовувався «принцип зацікавлення» як цілі та фундаментальної засади в освітній роботі. Суть його полягала в тому, що дитина як особистість мала відчутти на власному досвіді цінність і життєву корисність предметних повідомлень для себе і свого оточення. Наприклад, арифметика чи мовна освіта – у разі коли вони надані учню без усвідомлення ним не лише їхнього практичного потенціалу, а й без перетворення їх на об'єкти, в здобутті навичок роботи з якими «ця конкретна дитина» зацікавлена – були для розуму реципієнтів порожньою авторитарно нав'язаною інформацією. Фактично за таких обставин виникала ситуація тренування з примусу. Дж. Г. Мід та Дж. Дьюї на етапі роботи в «школі-лабораторії» прагнули застосувати ряд робочих гіпотез, що походили із сучасної їм психології. Ф. Да Сілва зазначає, що Дж. Дьюї чітко виокремлює перелік положень – «психологічних тез, засвоєних у формі освітніх принципів»:

- розум індивіда є функцією його соціального існування;
- освіта – іманентна складова суспільного буття;
- слід відкинути дуалістичні тенденції у тлумаченні співвідношень тіла та розуму, психологічної теорії та освітньої практики;
- розумність є процесом становлення і вдосконалення, а не вмістилищем фіксованих об'єктів у фіксованих класифікаційних структурах [96, с. 183].

Наголошувалося, що в освітній діяльності варто орієнтуватися на розум дитини як особистості, а не на абстрактну розумність «суми інтелектуальних здобутків культури на цей момент». Панівна освітня традиція початку ХХ ст. у США полягала у визнанні можливості механічного «перенесення» знання із посібника у свідомість дитини, яка розглядалася як пасивний сприйнятливий матеріал. Всупереч цьому, на переконання обох філософів, зміст освітньої програми мусить бути прилаштованим до досвіду дитини, а не навпаки. Педагог більшою мірою має працювати з індивідуальними особливостями пізнання, аніж із суто довідниковим матеріалом. Уже в 1896 р. у своїй викладацькій практиці Дж. Г. Мід вдається до такого метафоричного порівняння: деякі освітяни розуміють розум і свідомість дитини як порожню країну, куди вони дозволяють собі втручатися свавільно; вони поводяться «мов ті менеджери телеграфних компаній, що планують прокладання ліній зв'язку, де їм заманеться» на цих «вільних» просторах. Ключовим поняттям і принципом освіти має слугувати не «принцип роботи чи виробництва», а «принцип гри» [96, с. 184]. Освіта й освітні інститути є інстанціями, засобами розумного і чутливого контролю за природним процесом розвитку дітей; вчительська раціональність за цих умов менше претендує на зовнішнє дисциплінарне втручання.

Варто відзначити, що для обох американських філософів багато в чому спільними є джерела, пов'язані з континентальною (зокрема, німецькою) філософією. Це – трансценденталізм І. Канта та діалектична філософія Г. Гегеля [166, с. 66], від яких вони радше відштовхуються, аніж послідовно дотримуються напрацьованої німецьким ідеалізмом аргументації. Йдеться про інструментальне залучення понять і тих аспектів філософствування німецьких ідеалістів, що спрацьовують у ситуаціях, аналітикою і тлумаченням яких займаються Дж. Дьюї та Дж. Г. Мід. У освітньому контексті безумовно важливим є те, що Гегелева логіка дозволяє поглянути на природу реальності як на процес. Але у фокусі уваги Дж. Дьюї знаходиться не «чиста» діалектика процесу, а те, що Дж. Г. Мід назвав безпосереднім «виміром моральної реальності», яка дорівнює «цілокупності вільної життєвої гри» (the full free play of human life). Тому аналіз

моральної активності у контексті раціональної поведінки здійснюється не засобом Гегелевої логіки, а через осягнення взаємодії та соціально ефективних спрямувань імпульсів, почуттів, ідей, звичок. Сукупність цих досвідно обумовлених і комунікативно проявлених характеристик становить основу динамічної структури особистісної єдності (самості). Важливим джерелом впливу на самість, згідно з Дж. Г. Мідом, є досвід соціальної взаємодії.

Ф. Да Сілва пропонує тезу про те, що починаючи із кінця 1910 р. у творчості Дж. Г. Міда відбувався «соціальний поворот» [96, с. 182]. Саме тоді тлумачення природи раціональності набуває еволюційних рис. Інтелект тлумачиться як механізм, що постає в історії людського виду завдяки і задля кооперації в соціальному житті. Отже, потреби соціальної взаємодії стали підставою еволюційного виникнення у людської істоти певного комунікативного функціоналу як важливого прояву розумності. Бути раціональним, згідно із прагматичною комунікативною теорією Дж. Г. Міда, означає бути здатним провадити соціальну активність на базі інтерактивного символічного обміну.

Вперше запропонована Г. Гегелем концепція діалектики понять і буттєвих процесів передбачала не лише динамічний, а й спрямований на перспективу еволюційний складник, що є важливим у тлумаченні досвіду в теоріях як Дж. Г. Міда, так і Дж. Дьюї. Істотним доповненням був розвинутий еволюційною біологією погляд на взаємовпливи організму та середовища. Натомість еволюціонізм Герберта Спенсера, де формотворчим чинником визнано лише середовище – предмет критики прагматичної філософії [166, с. 70]. У зв'язку з таким концептуальним підґрунтям освіту варто інтерпретувати як вдосконалювальну «організовану реакцію суспільства», спрямовану на те, аби навчити наступні покоління вирішувати ситуації ускладнення. За взірць тут править налаштована на експерименталізм дослідницько-теоретична процедура. Потрактована у такий спосіб експериментальна наука стає прикладом через те, що демонструє потужний потенціал контролю за середовищем у вигляді його соціально-ефективного («корисного») облаштування в інтересах спільноти.

З позиції науково-природничої класифікації філософію Дж. Г. Міда можна розглядати як теорією філогенезу [96, с. 182]. Згідно з Ф. Да Сілвою (цей погляд дослідник сформулював, опрацювавши матеріал курсу з філософії освіти, який Дж. Г. Мід читав у Чиказькому університеті впродовж 1910 – 1911 навчального року), Дж. Г. Мід ідентифікує три стадії формування особистості: емоційну («людина вчиться ефективно взаємодіяти з середовищем»), естетичну (людина набуває спроможності поцінювати об'єкти), аналітично-інтелектуальну (особа «здобуває когнітивну спроможність вирішувати поведінкові проблеми»). Зауважимо, що фаза виділена як емоційна значною мірою враховує функціональні елементи аналітично-інтелектуальної фази. Послідовність у часі цих «кроків» є, ймовірно, не слідуванням, а певним синтезом.

Спільним для себе і Дж. Дьюї Дж. Г. Мід вважає погляд на природу істини, що відштовхується від позицій неогегельянства: жоден людський погляд на світ не може бути істинним у абсолютному сенсі; міра істини будь-якого формулювання визначається «позитивним» значенням у діалектичному відношенні до того, що йому передувало – саме поступ у набутті такої істинності спроможний продукувати людський розум [166, с. 71].

Обидва філософи погоджуються з тим, що освітня доктрина повинна бути спрямованою на поступовість переходу від шкільного життя до «справжнього». Увесь пізнавальний процес має стосуватися поведінки чи перспектив поведінки [166, с. 74]. Йдеться про діяльний аспект як осердя прагматичної теорії освіти. Поняття знання за цих обставин не може бути статичним, фіксованим відношенням між розумом і його об'єктом. Концептуалізовано ситуацію пізнання, здобування знання, процес відкриття, ініційованого потребою вирішення якоїсь проблемної ситуації, коли попередні поведінкові моделі зіштовхнулися з винятковими щодо них обставинами [166, с. 75]. Концепція знання в такому випадку корелює з техніками перевірки поведінкової активності та з напрацюванням цих технік. Поведінкова вкоріненість явленої раціональності – об'єднавчий фактор для Дж. Г. Міда та Дж. Дьюї, але у Дж. Г. Міда цей акцент більш помітний (у зв'язку з чим його вчення отримало назву соціального

біхевіоризму). Науково-дослідницька практика цілком закономірно править за взірць раціональної активності для обох філософів. У перевірці структури знання як і в перевірці наукової гіпотези дієвим визнано критерій успішності в реалізації діяльності на її основі.

Згаданий раніше «принцип зацікавлення» походить із нагальної для Дж. Г. Міда потреби узгодити освітню теорію із психологічною. По-перше, слід взяти до уваги, що психологічна структура особистості значною мірою формується у соціальній взаємодії і оприявлено існує у суспільно-орієнтованій поведінці [162, с. 251]. По-друге, згідно з Дж. Г. Мідом, важливо врахувати теоретичні зауваги щодо способу функціонування свідомості з боку А. Бергсона: справжній зміст свідомості – це динаміка активності інтересу, узгоджена організація поведінкових зацікавлень. Свідомість не копіює об'єкти, а відтворює їхні практично придатні схеми.

Отже, ситуація пізнання виникає тоді, коли за наявних обставин постає проблема з узгодженістю поведінки та накопиченого «багажу знань і навичок». У той час як слово «awareness» вказує на співвідношення чутливого організму і середовища, слово «conduct» (поведінка) – як визначальне джерело перцептивної селекції – орієнтоване на співвідношення творчого й активного організму та середовища. Наслідком використання цієї теоретичної настанови філософським прагматизмом Дж. Г. Міда стало врахування тих моментів, що вказують не лише на реальність відношень, а й на неунікний для будь-якої пізнавальної ситуації фактор індивідуальності та (до певної міри) приватності пізнавального процесу: увесь цілісний зміст досвіду (образи, уявлення, схеми активності, порядок їх слідування, виникнення чи невиникнення, закономірності їх узгодження) не може бути ототожненим із досвідом жодного іншого організму.

Тобто досвід середовища, переживаний особистістю безумовно є унікальним. Селективна спроможність функції уваги обумовлена власними імпульсами та пошуками шляхів для експресії. Відтак, у спілкуванні (особливо в освітній сфері) варто враховувати особистісні імпульси й індивідуальні візії способів самореалізації: цікавитися емоційно-інтелектуальним тлом та життєвим

шляхом тих, з ким взаємодієш в освітньому процесі, адже спонуки до вдосконалення можуть корінитися в минулих досвідах. З іншого боку, майбутні цілі та прагнення потрібно брати до уваги як необхідну протизагу тенденціям в освітній діяльності, що можуть продукувати нагромадження неактуального для конкретної особи фактажу. Означені орієнтири разом із нормативними та ціннісними системами, особистісно-соціальними імпульсами та варіаціями способів самовираження – в сукупності становлять собою необхідну базу для реалізації ефективної освітньої взаємодії.

Що ж, на думку Дж. Г. Міда, продукує освіта? Інтелектуальна робота є роботою з уявленнями [162, с. 258]. Людській істоті властиво оперувати ідеями-уявленнями: добудовувати об'єкти, емоційно їх забарвлювати, змістовно насичувати, а тому потрібно розвивати схильності до творчої роботи. Проілюструймо висловлене: скажімо, предметом розгляду на уроках географії є поняття та образ країни; робота відбувається з виображенням в уяві. Отже, поняття про країну та її образ поступово розвивається, вдосконалюється. Сам предмет не є статичним, рівень зростання його інформаційно-образної насиченості є мірилом освітнього поступу. Те ж саме можна сказати і про літературознавчі студії, адже поняття про твір чи особистість письменника також є динамічними утвореннями. Однак врахувати варто і суто «матеріальний» аспект, основу потенції виображення-уявлення. Дж. Г. Мід вдається до ілюстрації з дружніми взаєминами: вгледівши краєм ока обличчя друга ми в уяві добудовуємо його цілісний і приязний образ; щодо країни, то тут можна орієнтуватись на мапи, людей і знайомих, що походять із певної місцевості, спогади про досвіди перебування, кінофільми та фото; письменники – це живий чи віртуальний досвід спілкування, досвід читання літературних творів і т. ін. Дж. Г. Мід звертає увагу на те, що ці образи формуються з огляду на можливість з ними взаємодіяти: спілкування із друзями, мандрівки країною, натхнення від літературних творів.

Провідна філософська ідея Дж. Г. Міда полягає у тому, що значення та життєві принципи напрацьовуються у досвіді соціальних взаємодій [166, с. 78].

Утім, потрібно наголосити на «поцейбічності» спільних цілей, дороговказів для людського розуму. Релігійні та позасвітові орієнтири мають перебувати поза сферою світських освітніх інституцій, адже це надто чутлива, особиста і традиційна сфера. Компетенцією освіти необхідно визнати спрямування на те благо, яке можна розглядати як функціонально спільне з огляду на практичну результативність. Закономірно, що теза про співвідношення соціального й індивідуального та їх розумний баланс зумовлює постановня питання про «ліміт пластичності» у пристосуванні індивідуального до загального: суто особистісні мотиви та моральні норми, очевидно, мають сформувати приватні простори, зазіхання на які (навіть певним чином суспільно вмотивоване) наштовхнеться на спротив. Отже, у момент, коли соціальний об'єкт (цінність освіти, патріотичні заклики і т. ін.) пропонується особі як орієнтир для індивідуальної активності, то таке стимулювання мусить бути обґрунтованим і підкріпленим позитивними відгуками з боку оточення на сприйняття подібних норм та поведінкових спрямувань. Вибір соціальної мотивації «як своєї» повинен відкривати перспективи неускладненої співпраці.

Крім того, згідно з Мідовою інтерактивною інтерпретацією особистості, індивід знаходить у собі можливість ставати на позицію інших осіб, причетних до взаємодії із ним – у такий спосіб він виявляється спроможним формувати про себе об'єктивне уявлення, бачити себе так, як його бачить оточення і окремі його представники. У випадку із відносно знеособленим поняттям «оточення» Дж. Г. Міду йдеться про *узагальненого іншого* [162, с. 268]. Сприйняття цієї концепції зумовлює погляд на навчання як інтерактивний процес із вимогами не лише до того, хто навчає, а й до учнів: поважати спільне зусилля своїх колег та колективу загалом, бути дисциплінованим. Повага до інших є значущим фундаментом вимоги поважати себе. В цьому ключі йдеться також і про можливість до внутрішнього діалогу [162, с. 272]. Комунікативною визнано структуру індивідуальної свідомості: особистість існує як діалог. Відповідно, якісна освітня взаємодія також мусить бути поліфонічною і тяжіти до гармонійно узгодження індивідуальних буттєвих динамік: у комунікації

бажаним є взаємне збагачення, ефективний обмін та критична підтримка на ідейному та емоційному рівнях.

Суспільно обумовлені утворення, функціональні елементи раціональності – як *узагальнений інший* та внутрішній діалог із цим умовним іншим – присутні як інстанція самоцензурування в індивідуальній свідомості. Наявність внутрішнього діалогу дозволяє провадити узгоджену з нормативної точки зору суспільну активність. Додатковим варіантом внутрішнього етичного заклику, що впливає з аналізованої теорії, може бути наступний: усвідомлюючи, що *інші* існують і задля мого добробуту («існують для мене») я не можу безвідповідально до них ставитися. Характерно, що спроможність ставати на позицію іншого вже є еволюційно напрацьованою [162, с. 274]: до неї треба не так привчати, як стимулювати її активізацію.

Деяка (приватна та неусувна) розмитість й індивідуальність бачення *узагальненого іншого* забезпечує також і гнучкість тієї рольової самості, що її *інший* нам накидає. Окрім того, постають питання про можливості трактування *узагальненого іншого*: людина може взаємодіяти (нехай і уявно) з такими *іншими* як природа чи всесвіт. На нашу думку, не лише абстракція із соціальної множини живих сучасників може функціонувати як джерело нормативності та цілепокладання: історична традиція, видатні культурні постаті чи, скажімо, власний майбутній проект теж можуть слугувати як джерела подібного утворення.

Наступною теоретичною позицією, притаманною власне Дж. Г. Міду і малоартикульованою у Дж. Дьюї, є лінія розгляду теми «освіта-гра» як складника ширшого тла неінституціоналізованої навчальної взаємодії. Гра є важливою фазою становлення та соціалізації особистості. Згідно з Дж. Г. Мідом, у дитячій грі відбувається напрацювання і розвиток здатності ставати на позицію *соціального іншого*, як-от «приміряти на себе» ролі полісмена, медсестри, пірата чи індіанця. Важлива мовна деталь у текстах Дж. Г. Міда: дитячій грі відповідає англійське слово «play», а організованій грі за правилами – «game» [162, с. 269]. Участь в організованій грі за правилами чітко навчає сприймати себе як частину

структурної єдності специфічної суто ігрової ситуації. Виконання ігрових функцій чітке, бо вимагає соціально обумовленої, контрольованої самою особистістю поведінки та розуміння, що організація якісного ігрового процесу забезпечується усвідомленням кожним із гравців системи правил, що чітко регулюють поведінку окремих гравців. Отже, у грі за правилами тільки узгоджена і свідома взаємодія усіх учасників забезпечує цілісність ігрового досвіду.

Варто зауважити, що тлумачення Дж. Г. Мідом дитячої гри дещо надмірно специфіковане у відповідності до орієнтації на ігровий рольовий розподіл. Гра може функціонувати не лише як форма соціалізації, а і як процес, спрямований на забезпечення потреб суто фізіологічного розвитку дитини. Ігрова реальність часто існує просто як спосіб досягнення стану фізичної втоми або психічного полегшення. Дитяча гра може, окрім того, бути досить хаотичною грою у «війну, ворожнечу» з утворенням союзів, базованих на емоційній прихильності чи антагонізмі. Тобто ускладнення прагматично-соціального характеру в межах ігрових ситуацій є можливим, але не обов'язковим. Метою гри іноді слід визнати лише приємне проведення часу. Отже, соціальна дійсність (особливо у випадку дитячої гри) не обов'язково має бути попередньо зрежисованою й уподібнюватися контрольованій театральній виставі. Аналогія суспільної реальності та контрольованого сценічного дійства є лише частково вдалою, адже приклади спонтанності та радикальної творчої модифікації поведінки та форм взаємодії є неодмінними складниками справжнього соціального життя.

До переліку основоположних ідей, властивих «духу західного світу», що їх виокремлює Дж. Г. Мід у Дж. Дьюї, належать такі: протестантизм і його церкви, інституція держава, експериментальна наука, громадська школа (common school) та сучасний університет [166, с. 67]. Щодо ситуації з громадськими школами (надзвичайно важливим практичним полем для впровадження демократично-прагматичних підходів Дж. Г. Міда та Дж. Дьюї), то варто зазначити, що для великих індустріальних міст у США початку ХХ ст. була характерною достатньо специфічна ситуація з «класовим» розподілом в

освіті: в той час як лідери індустрії забезпечували робітничий клас суто технічною, спеціалізованою освітою, «вільно-мистецькі» коледжі та університети орієнтувалися на ті прошарки суспільства, які прийнято називати «вищими» [96, с. 187]. Дж. Г. Мід був опонентом такого розподілу і наводив аргументи (що в подальшому були продуктивно реалізовані в громадських навчальних закладах) на користь ефективної альтернативи. Було запропоновано в рамках індустріально-технічної освіти здійснювати не лише спеціалізоване технічне тренування: правильно було б орієнтуватися і на формування у майбутніх робітників поняття про загальнокультурні здобутки. З огляду на те, що відсоток робітників у суспільстві був (і лишається) значним, у такий спосіб можна досягнути того, що «спільнота складатиметься з кращих чоловіків та жінок». Шлях реалізації цієї настанови полягав не у впровадженні загальноосвітніх курсів в індустріальних школах, а навпаки – технічних, спеціалізованих предметів у звичайних громадських освітніх інститутах.

Таким чином публічна освітня система сприяла подоланню бар'єрів, зумовлених попередньо наявним класовим розподілом. З'явився додатковий позитивний фактор: представники індустрії виявилися зацікавленими в устаткуванні суспільних освітніх закладів, з огляду на те, що ті не лише готували освічених громадян, але і кваліфікованих робітників. Йшлося про створення моделі, що об'єднувала елементи індустріального тренування та вільної освіченості [96, с. 188]. Відповідно, виникали передумови для «наскрізної обізнаності» громадян в істотних елементах поширених суспільних практик. Докладно аналізуючи продуктивність освітніх ідей Дж. Г. Міда в умовах демократії, Ф. Да Сілва наголошує на важливій думці про результативно-прагматичний чинник на усіх щаблях освітніх інституцій, включно з гуманітарними й адміністративно-управлінськими (зазначено, що майбутні інтелектуали, митці та бюрократи, ознайомившись практично з робітничими спеціальностями, були свідомі їхніх проблем та потреб).

Певну синхронність із проаналізованими вище ідеями Дж. Г. Міда знаходимо у працях Дж. Дьюї. З кінця 1890-их рр., завдяки наполегливим

дослідженням прогресивних освітніх рухів (та аналізу пізнавальних принципів, що становили їхню основу) і власній діяльній причетності до передової освіти, Дж. Дьюї став тим, хто в очах громадськості був здатним легітимно й переконливо висловлювати реформаторські ідеї в цій галузі. Свідомим зацікавлення і відповідним йому дослідницьким результатом є праця «Школи майбутнього» («The Schools of To-Morrow»), написана у цей час. Характерним для прагматизму, наголошує Л. Кремін, тут був виклад, базований на формулюванні теоретичних засад та цілей певної школи та супровідної практики, що була покликана реалізовувати теоретично задекларовані принципи – йдеться, отже, про діяльний підхід до пізнання істотних елементів суспільних трансформацій [93, с. 162]. Л. Кремін стверджує, що Дж. Дьюї вказав, окрім іншого, на те, що суспільні проблеми та специфічні ситуації безпосередньо впливали на зміни у навчальному процесі: виявилось, що експериментальні освітні підходи повсякчас зазнавали модифікацій у відповідності до викликів дійсності.

Дж. Дьюї з захватом говорить про виразні прояви демократизації в шкільній освіті: збільшення свободи для дітей, пильнішу увагу до індивідуального розвитку та зростання, єдність освіти і життя, змістовніші навчальні програми та загальну демократизацію освітнього процесу, що є необхідною для розбудови інституту вільного суспільства. Зближенню досліджуваних предметів та життєвих потреб, подоланню розриву між знанням реальним (дієвим) та вербальним сприяло гасло і практичний пріоритет: навчатися здійснюючи [93, с. 163]. Додатковим орієнтиром слугував принцип раціоналізації активності в тих напрямках, до яких конкретна особа була залучена чи планувала долучитися. Сукупна активність освічених (у відповідності до зазначених принципів) індивідів виявилася спроможною забезпечити злагоджену і розумну модифікацію загальносуспільних інститутів та практик. Тобто конструктивні соціальні зміни реалізувалися як прагматично-раціонально обґрунтовані та індивідуально інспіровані.

Л. Кремін підставово відзначає критичний аспект у підходах американського філософа до можливої «невгамовної» демократизації. Зокрема, він вказує на зміну його нарративного стилю. Якщо в працях «Школи майбутнього» та «Демократія і освіта» цей стиль є приязно-описовим та оптимістичним щодо прогресивних освітніх підходів, то вже з 1926 р. Дж. Дьюї налаштований більш критично. Насамперед, несприйняття викликала тенденція до майже цілковитої відсутності порад та контролю з боку викладача в межах «навчання» [93, с. 166]. Надто авангардний освітній підхід реалізовував настанову на позитивність нескерованої, культурно необумовленої індивідуальності. Тому зауважимо, що у випадку із соціальним прагматизмом як Дж. Дьюї, так і Дж. Г. Міда навіть таке явище як індивідуальна свобода існує тоді, коли є підстави для її соціально-корисного вияву (тому неодмінно потребує культурного, суспільного і традиційного впливу). Невимушена й адекватна поведінка – не готовий, вроджений продукт, а здобуток. Розумно систематизована освітня активність є необхідністю, що лише на її основі може сформуватися справжня, свідомо причетна до власного культурного простору індивідуальність.

Зміни, реалізовані добре освіченими та свідомими своїх прагнень громадянами, повинні відрізнятися якістю *узгодженої інтерактивності*, наголошує Дж. Дьюї. Навчальні заклади – забезпечують підґрунтя для того, аби невинна динаміка суспільного становлення відбувалася на засадах розуміння його перспективності для особи та спільноти. Дуже близьким до погляду Дж. Дьюї (у згаданому сенсі) є освітній підхід Дж. Г. Міда, який Ф. Да Сілва називає рухом до *обізнаної громадянськості*, що є вираженням прагматичного етосу вільної демократії, який полягає в інтелектуальній причетності, розумінні усіх аспектів і функцій суспільного цілого. Певним чином сформульовано регулятивний орієнтир «ідеального» суспільства, що базується на понятті про наскрізну, всеохопну кооперацію як організаційний принцип. Мета існування суспільства і його інститутів – не створювати бар'єри, а утверджувати простори неускладненої комунікації [96, с. 189]. Освіті належить формувати прикладний

конструктивний горизонт актуальних потреб, проблем і можливостей, цінність і значення котрих лежать у площині взаємодії. І тут, згідно з Л. Креміном, варто орієнтуватися на потреби і проблеми сімейного, економічного та політичного життя покоління, до якого належимо [93, с. 168].

Близький Дж. Г. Міду і соціальний прогресизм у версії, запропонованій Дж. Дьюї. Ця соціально-політична прагматична програма не передбачала *теорії* досконалого суспільства, проте була орієнтована на *покрокове* вдосконалення наявного соціального ладу та його інститутів. На думку Л. Креміна, Дж. Дьюї закликав не так до пристосування до умов як до зустрічного пристосування самих умов. Варто не тільки прилаштовувати свої поведінкові схеми, переживання, способи мислення до конкретно наявних інститутів, а й робити соціальні інститути проєкціями власних переживань, способів існування та ставлень. Такого виразу набуває у прагматичному погляді Дж. Дьюї поняття про особистісну причетність до демократії. Наприклад, долучитися до справи подолання ворогів демократії можна, увиразнивши гуманістичні, індивідуальні та рішучі аспекти свого буття. Демократія – це повсякденна і принципова справа кожного, це особиста приязна причетність до інтелектуальних і культурних практик суспільства. Бажаючи зробити суспільство кращим, треба працювати із завжди наявним ресурсом – собою, з близьким та віддаленим оточенням.

Для Дж. Дьюї як і для Дж. Г. Міда характерним був патріотизм, що, однак, не суперечив орієнтації на відкритість та демократію. В цьому сенсі промовистою є цитата Дж. Г. Міда: «Дьюї був не лише гегельянцем, але і американцем». «Бути американцем» означає принципово розпізнавати недоліки в діяльності інституцій, до яких залучений і (у власній інституційній активності) демонструвати приклад подолання небажаних елементів у способі їхнього побутування. Від початку кар'єри Дж. Дьюї була властива виважена поведінка, правильні вчинки й наполегливість у реалізації прагнення корегувати недоліки в структурах суспільних практик. Інтелігентність, розумність, раціональність – реалізуються у вимогливості до способу існування. Моральність як

фундаментальний вияв особистості – те, на чому концентрується Дж. Дьюї, і що підтримує Дж. Г. Мід.

Попередньо висловлені теоретичні настанови ілюструє позиція Дж. Дьюї щодо актуальної справи подолання нацизму як життєвої протидії будь-яким формам упередження. Дж. Дьюї пише ці слова в умовах американського суспільства, яке ще значною мірою було малотолерантним та сегрегованим (ця його ідея була вперше висловлена у тексті 1939 р). «Комунікативні перешкоди», що виникають на основі раси чи відтінку шкіри він називає класовими [99, с. 226] (у відповідності до поняття про класи як узагальнення з множини об'єктів певного виду в логічній термінології).

В контексті орієнтації на постійне вдосконалення наявного соціального ладу та його інститутів характерною видається теза: «Жодна освіта не є прогресивною, якщо вона не прогресує» [93, с. 171]. Відкрита творча демократія, на думку Дж. Дьюї, потребує освітньої системи, де відбувається динамічний процес морального та інтелектуального розвитку, взаємодії й обміну результатами досліджень. На передньому плані – ідеї вільних, незалежних осіб, що усвідомлюють інтелектуальні здобутки (додамо – і прорахунки) попередніх поколінь, а також свої власні, і відштовхуються від них задля подальшого прагматично-комунікативного поступу. Запропоновано наступний опис зразкової ситуації: «це вільна гра фактів та ідей, підкріплена гарантіями вільних досліджень, вільного формування спільноти, вільної, ненав'язливої комунікації» [99, с. 227].

Погляд на демократію сформульовано за допомогою поняття системної єдності особистих життєвих шляхів. Йдеться про принципове поцінування індивідуальності, яка усвідомлює співпричетність до загальносуспільного в інституті громадянства та підтверджує це конкретними діями. Демократичне переконання як світоглядна система базується на принципі автономності – кожен може керувати своїм способом існування. Демократія це віра (faith) у спроможність людських істот розумно мислити і діяти, це довіра до розумності *інших*, соціального оточення. Коли його звинувачують у наївному утопізмі,

Дж. Дьюї відповідає: моє коло спілкування цілком підтверджує і засади цієї настанови, і її ефективність. Очевидно, йдеться про свідчення якості тієї «сфери публічності», де обертався Дж. Дьюї. Цей спільний простір вирізнявся певним способом побутування, який і зумовлює його головні риси: консультативність, відкритість для обговорення, наявність приязних дискусій – тобто суспільна думка (public opinion) за цих умов відзначається спроможністю до самокорекції. Навіть у випадку, коли в середині демократичної спільноти відношення конкурентне, повага до індивідуальності способу існування має бути неусувною. Запропонуємо з цього приводу таке тлумачення: сильніший конкурент робить мої зусилля якісними, ефективнішими, відтак – робить сильнішим мене. Віра в рівність можливостей сприяє формуванню поля для конкуренції спроможностей та їхніх реалізацій. Досвід соціальної взаємодії, де представлено ширший спектр різноманітності – збагачує особистісний життєвий досвід. Демократія – не моральний ідеал чи зовні накинута інституційна структура, а жива динаміка невинного морального становлення і вдосконалення в спільнотах вільних особистостей; це творчо-продуктивна реальність усупільненого існування.

Політичний механізм демократії не є самохідним вічним двигуном, йому потрібні новітні імпульси для розвитку та ефективного існування [99, с. 226]. Є підстави для того, щоб сказати: демократична суспільна організація уподібнюється живій формі, що еволюціонує за рахунок впливів як зовнішніх, так і внутрішніх (переважно інтеграційних) факторів – таке твердження ми пропонуємо на основі модифікації тези Дж. Дьюї про те, що демократія є способом життя, а відтак (у якості метафори) – життєвою формою.

Запропоноване розуміння узгодженої свободи здатне сприяти подоланню суспільних бар'єрів. Вороги такої спільності: взаємна підозра, зловживання впливом, страх і ненависть, що загалом сприяють створенню інтелектуальної та дієвої «задухи» [99, с. 228]. Дж. Дьюї із глибоким занепокоєнням ставиться до сучасних йому тоталітарних суспільств, де щире, неускладнене загрозами спілкування виявляється неможливим.

Що ж до джерел філософського-прагматичних позицій Дж. Дьюї, то складається враження, що він вживає марксистський термінологічний апарат у зворотному щодо ортодоксального марксизму напрямку, адже індивідуально-психологічне визнає «базовим», соціальне – «надбудовою» [100, с. 77]. Натомість Дж. Г. Мід розглядає соціальність як інтегральну, генетичну складову особистості. Тобто у випадку із теоретичним дискурсом Дж. Г. Міда підстав для встановлення співвідношення «фундаментального та того, що вибудоване на його основі» не виникає. Однак те, що згаданий вислів мало придатний до опису філософського спрямування думок Дж. Г. Міда, не стає підставою для суперечності змістовних складових соціально-прагматичних освітніх концепцій цих авторів.

На тлі попередніх тез закономірно виникають передрозуміння можливих проблемних моментів. Справжня освіта покликана стимулювати ті спроможності особи, що на їх реалізацію існує соціальний запит. Насперед запит того оточення, до існування в якому буде причетна особа. Питання в наступному: цілі «соціального запиту» є орієнтованими на нагальне чи універсальне? Конкретизуймо: добре вихована, обізнана і в широкому сенсі освічена людина – це завжди благо для суспільства і для неї самої; або ж модель така: нам зараз вкрай потрібні слюсарі та юристи – тому і працюємо в цьому напрямку. Інший момент: зміна місця проживання або, наприклад, революційна динаміка суспільних процесів може до непізнаваності змінити соціально-культурне тло – що тоді? Відповідно, на нашу думку, освіті варто орієнтуватись на об'єднанчі та відносно усталені культурні цінності і навички: комунікацію, порядність, дослідницьку цікавість, вміння поважати і розуміти власне оточення (людей, традиції, культурне та природне середовище).

У контексті аналізу утруднень освітньої практики варто наголосити на важливості забезпечення інтелектуально-психологічного комфорту: не має бути штучного, нав'язливого освітнього процесу. Час перебування у школі чи університеті мусить визнаватися життєво цінним, прийнятним та корисним з погляду того, хто у ньому перебуває. Цей досвід має бути вартісним сам по собі

[100, с. 78]. Школа – локалізована і дещо спрощена модель суспільства, в якій представлені варіації різноманітного поля суспільних взаємин; навчальний процес дає підстави в них практично орієнтуватися. Шкільна чи університетська взаємодія – це вже життєвий шлях, реалізація спроможностей – а не постійна «підготовка до...» (різні варіації абстракцій). Теза про «підготовку до життя» має усі апріорні підстави бути сприйнятою як те, що до складнощів самого життя прямо не причетне.

Погляд Дж. Г. Міда, про який, спираючись на неопубліковані матеріали, говорить Ф. Да Сілва, прямо корелює із підходом та розумінням Дж. Дьюї: школа повинна існувати як модель суспільства вцілому, згідно з якою дитина вчиться розпізнавати суспільні ситуації, відповідно поводитися та рефлексивно ставитися до цих обставин і своєї в їхніх межах поведінки. Також Дж. Г. Мід пропонує сучасне та переконливе розуміння філософським прагматизмом освітніх засад та функціональної специфіки діяльності університету як фундаментального освітнього та соціального інституту [96, с. 190]. Згідно з зазначеними теоретичними настановами, університет повинен зосередитися на з'ясуванні того, чим є культура у практично-комунікативній площині та, спираючись на результати дослідження різноманіття аспектів цієї проблематики, усіляко стимулювати розвиток провідних культурних рухів, працювати над ефективністю й соціальною корисністю культурної та громадянської динаміки. Університет повинен також формувати й заохочувати знання про способи професійного навчання та впроваджувати їх. Вкрай важливим чинником успішного функціонування університету як соціального інституту є чинник моралі – на практичному й теоретичному рівні. Зрештою, як провідний осередок новітньої та ефективної дослідницької діяльності, університет функціонує «у режимі без наперед заданої цілі», проте як інститут саморефлексивний він чітко встановлює ознаки поступу чи стагнації. Орієнтована на результативність університетська освіта спирається на постійну самоперевірку і спрямована не на впровадження формалізованих критеріїв, а на конкретні відповіді на принципово

актуальне питання: чи знайдені адекватні та своєчасні формулювання і розв'язання нагальних утруднень.

Дж. Дьюї достатньо детально зосереджується на суто практичному питанні про презентацію змісту освіти. Досліджуваний предмет бажано представляти як вже присутній у здобутому досвіді, як життєвий фактор, з яким доцільно активно та ефективно взаємодіяти. Постає завдання досліджувати засоби регуляції і взаємодії з минулими й майбутніми «досвідними просторами». Як наслідок, можлива наступна теза: і гуманітарні, і природничо-наукові зацікавлення мають бути спрямовані на здобуття й розробку якісних і актуальних методів (таких, що враховують сучасний емпіричний матеріал і його новітнє теоретичне тлумачення) розумної організації досвіду. Засвоєння предметів, наданих в освітніх курсах, має бути обґрунтоване новими можливостями. Наприклад, запропонуємо наступне формулювання: засвоєння «такої-ось» позиції дозволяє зробити наше існування більш відкритим, людиномірним, гнучким, автентичніше витлумаченим; через врахування «таких-ось» характерних рис буття – відкриваються «такі-ось» перспективи.

У прагматично-освітньому контексті важливим є статус мови. У підходах Дж. Г. Міда та Дж. Дьюї він витлумачується функціонально: мова не тільки логічний, але і соціальний інструмент; це засіб комунікації, що сприяє можливостям ділитися знанням і його, відтак, колективно вдосконалювати. Освіта і виховання – джерела можливостей для постійної реконструкції досвіду в спілкуванні [100, с. 79]. У цьому сенсі інструктування в навчанні варто перевести у площину спілкування, приязної розмови-діалогу. Увага учня, його зосередженість є «процесом організації свідомості», орієнтованим на впізнавання і визнання свідомості *іншого (інших)*. Отже, навіть зосередження є, на думку Дж. Г. Міда, актом соціальним. Спілкування це мистецтво або високий рівень майстерності, що передбачає «свідомість залученості»; спілкування вирізняється розумінням того, що ми причетні до нього зсередини, а не як зверхньо авторитетні (часто авторитарні) спостерігачі [100, с. 10]. Адекватна комунікація реалізується на засадах інтелектуально-емоційної чутливості,

взаємної відповідальності та зацікавленості. Це мистецтво розумного усвідомлення особливостей свого досвіду та елементів значущості його для іншого.

Наступний важливий аспект прагматично-філософського освітнього підходу – погляд, згідно з яким дослідницька практика править за адекватний орієнтир. Це формулювання є основоположним як для Дж. Г. Міда, так і для Дж. Дьюї. Якщо звернутися до короткого екскурсу в історію формування освітніх програм у США періоду поч. ХХ ст., то знайдемо в ній свідчення, що саме Дж. Дьюї у 1910 р. рекомендував включити поняття дослідження у програму шкільної освіти в розділі природничих студій [76, с. 265]. Суть його позиції полягала, у викладі Лойда Барроу, в наступному: надто багато уваги зосереджено на насиченні виховного процесу фактами та «трансляції фактичного змісту в уми учнів». Натомість варто розбудовувати освіту як культуру наукового мислення, специфічного раціонального налаштування на прагматичні засади цього мислення.

Дж. Дьюї запропонував достатньо строгу структурну модель наукової методи у формі покрокової реалізації схеми: відчуття ситуації ускладнення (неясності); прояснення, конкретизація проблеми; формулювання попередньої, пробної гіпотези; її перевірка і (за потреби) перегляд; нова дослідницька активність на основі здобутого вирішення ситуації ускладнення. Очевидно, запропонована прагматична модель, стверджує Л. Барроу, передбачає діяльну залученість учня (студента) та спрямовальний і допоміжний супровід з боку викладача. Метою такого навчання було визнано розвиток в учнів поняття про науку та її практичні особливості. Сприяти цьому мала особиста прикладна цікавість до поля досліджуваних феноменів. Крім того, відомі і подальші, дещо модифіковані рекомендації Дж. Дьюї (1944 р.) стосовно використання потенціалу дослідницького методу задля розвитку рефлексивних здатностей. Виділено такі стадії: презентації проблеми, формулювання гіпотези, збирання даних у ході експерименту, формулювання вирішення. Вартим уваги моментом є те, що дослідник самостійно, у власному досвідному просторі, має виокремити

певні ускладнення, що потребують з'ясування задля продуктивної і якісної модифікації способу практично-раціональної із ними взаємодії (та раціональної реконструкції самої проблемної дійсності). Активнісний складник навчального процесу переорієнтовується на вироблення навичок пошуку розумного, опосередкованого дослідження ставлення до власної поведінки.

Порівняно з Дж. Г. Мідом, освітній підхід у прагматизмі Дж. Дьюї дещо більше зосереджений на політико-філософських елементах в описі та аргументації як самої освітньої теорії, так і відповідного типу суспільної організації. Зокрема, запропоновано ряд вагомих аргументів на користь повсякчасної уваги до актуальності освітніх процесів в умовах демократії. В основі соціально-політичного демократичного поступу лежить активність ініціативних угруповань (ці тези спираються на історію США), котрі виявляються спроможними до «переадаптації старих інститутів та ідей у такий спосіб, щоб вони відповідали новітнім фізичним умовам» [99, с. 225]. Ресурс, на який варто орієнтуватись, є людським (насамперед моральним), а не матеріальним. Особливо актуальним цей аргумент є в ситуації кризи. Складні, «кризові» часи закривають старі можливості, але їхня перспективність у тому, що виникає попит на креативність у відшуканні нових шляхів, варіантів нового потенціалу особистісної самореалізації та соціальної динаміки. Об'єднавчий інтерес усіх членів спільноти – у створенні умов для максимізації індивідуальних потенціалів та можливостей для їхньої реалізації усіма членами спільноти.

Дж. Дьюї пропонує «філософське формулювання власного демократичного вірування»: «це переконання у спроможності людського досвіду генерувати цілі, прагнення і методи, засобом яких подальший досвід зростатиме у своїй повноті та багатоманітті» [99, с. 225]. Акцентовано відсутність інстанції зовнішнього контролю чи нав'язаного авторитету. Увесь досвід суспільного існування розглядається як освітній (тенденція до зростання вільного усвідомлення особистісної та загальної активності є ключовою), а тому віра у демократію – це віра у результативний досвід навчання та дослідження. Вартою уваги є висока

оцінка наукової раціональності, що її надає Дж. Г. Мід. Характерною у цьому відношенні є теза: учні повинні долучитися до «високої моралі науки, з її декалогом незацікавленої точності, ідеалістичними гіпотезами та віруванням в загальнолюдську раціональність» [96, с. 186]. Помітно, що науково-дослідницька культура у випадку з Мідовим розумінням є культурою універсальних та абстрактно-демократичних чеснот. Отже, прагматична філософія Дж. Г. Міда передбачає спільне ціннісне підґрунтя у дослідницькій, експериментальній науці та суспільно-політичній практиці демократичного врядування.

Демократизм Дж. Г. Міда є достатньо радикальним та ліберальним у суто практичному сенсі. Розуміння ним освіти передбачає існування громадських шкіл, де діти незалежно від соціального чи економічного походження дізнавалися б про якнайширший спектр «інтелектуальних та практичних спроможностей, необхідних для повноцінної реалізації їхніх громадянських та людських потреб». Ще одне актуальне положення (для усіх часів та етосів): «Не існує нічого більш демократичного, аніж інтелект». Інтелект тут витлумачений як «постійна взаємодія теорії та практики». На питання «що таке розум, раціональність» Дж. Г. Мід відповідає чітко – це плідна інтеракція. З одного боку, інтеракція як спілкування, з іншого, як практичний діалог теорії та її застосування.

У підсумку є підстави стверджувати, що тлумачення раціональності у філософії прагматизму Дж. Дьюї та Дж. Г. Міда спирається на мінливість та множинність досвідів. Притаманна філософії орієнтація на тотальність в осягненні дійсності в контексті аналізованого прагматичного розуміння не стає підставою постулювати неунікність релятивізму, а є фундаментом для невпинних пошуків спільних і все більш основоположних засад як для теоретичного мислення, так і для раціональної індивідуальної та суспільної активності [100, с. 333]. Важливо, що філософія (і філософія освіти особливо) у власному існуванні не може бути нестримною інтелектуальною творчістю, адже покладання принципів в освітній теорії та практиці передбачає високий рівень відповідальності. Тобто філософія прагматизму з огляду на розглянуті аспекти

теорій Дж. Г. Міда та Дж. Дьюї є дисципліною усвідомлення меж творчих інтелектуальних потенціалів, що перевіряється ефективністю та результативністю соціальних практик.

Методологію навчання варто критично перевіряти з огляду на те, чи не має вона негативного, стримуючого впливу на пізнання та зацікавлення учнів. Структурування поведінки інших передбачає зустрічні компенсаційні пропозиції. Певна штучність освітніх ситуацій є неunikною, однак вона може бути як мало виправданою, так і цілком виправданою в спільній та індивідуальній перспективі.

3. 3. Дискусія про теорії самості й інтерсуб'єктивності Дж. Г. Міда: ідеї аристотелізму та платонізму.

Підтвердженням актуалізації історико-філософської та філософської спадщини Дж. Г. Міда в цілому є те, що її проблематика активно розробляється сучасними авторами. Не претендуючи на об'ємне дослідження даної теми, в цій частині роботи ми звернулися до огляду та аналітики кількох нещодавно залучених до вітчизняного культурного обігу філософських праць, присвячених проблемам та концепціям, дослідженням яких тією чи іншою мірою займався Дж. Г. Мід. Спроба порівняльного аналізу концепцій таких авторів як Я. Паточка та Е. Макінтайр дозволяє чіткіше відтворити генезу та горизонти історико-філософських підходів Дж. Г. Міда в контексті їхнього зв'язку з континентальною думкою, зокрема, її вкоріненістю в історії античної та модерної філософії Європи.

У центрі уваги чеського філософа Я. Паточки – проблема самості, якою ґрунтовно займався Дж. Г. Мід. Однією з концептуальних підстав можливості історичної динаміки до опредметнення самості, згідно з цим дослідником, є картезіанський розподіл реальності у формі дуалізму духовного і матеріального, що перетворює природу на предмет для опанування духом [41, с. 322]. В цьому

сенсі, на нашу думку, можна розглядати відокремлення «мене»-складника відчужено-предметного розуміння самості у Дж. Г. Міда як цілком картезіанське. Тобто антикартезіанський і традиційний для філософського прагматизму пріоритет єдності досвіду не став перешкодою для функціонального залучення елементів дуалізму там, де вони «спрацьовують», дозволяють ефективно інтерпретувати дійсність.

Згідно з Я. Паточкою, альтернативним картезіанству джерелом теорії особистості є філософія Д. Г'юма, що заперечує «Я», оскільки не може констатувати його як позитивний психічний зміст. І. Кант роз'яснив цю ситуацію: видатний шотландець шукав «Я» між внутрішніми фактами досвіду; натомість варто бачити в ньому головну умову усвідомлення синтезу взагалі: ««Я» це умова існування єдиного усвідомлення». Це уявлення, яке супроводжує усі наші уявлення та усвідомлювані значення [40, с. 177]. «Д. Г'юм хоче бачити в «Я» сукупність емпіричних значень, відчуттів та спогадів власного тіла і власних пригод. Оскільки точно існує (крім І. Канта в цьому переконує також Е. Гуссерль) згідно з цим емпіричним «Я» його основне підґрунтя, але не як заданість, а саме як трансценсус, заперечення та подолання будь-якої заданості, то цей трансценсус, згідно з І. Кантом, є умовою існування даних взагалі, того, аби здійснилось усвідомлення, аби, таким чином, з'явилася предметність» [40, с. 178]. Отже, усвідомлення вкоріненої в світі, проте сутнісно виокремлюваної власної природи, є передумовою можливості споглядати динаміку особистісних змін. Влучним у цьому концептуальному контексті є розуміння Я. Паточкою самозакоханості як хибної теорії, де свідомість сприймається як позитивний зміст, предметно, а не з погляду трансценденції [40, с. 176].

На нашу думку, термінологічне розрізнення «Я»-«мене», запропоноване Дж. Г. Мідом, – фіксує сукупний здобуток західної традиції в царині теорії особистості, оскільки воно залучає елементи концепцій Р. Декарта та І. Канта, чия критична позиція підставово претендує на врахування зауважень Д. Г'юма.

Я. Паточка стверджує, що спроможність розглядати історію західного суспільства як процес прогресивного сходження до промислової цивілізації

вказує на внутрішню притаманну джерелам активності динаміку силового оволодіння ресурсами природи та соціуму. Наслідком стає редуковане розуміння людського також як суто ресурсного. Характерною супровідною психологічною настановою є відчуження у формі «забуття себе, родової суті людини, трансцендентального Я» і збіднене ототожнення самості лише зі своєю роллю [41, с. 328]. В такий спосіб, на нашу думку, чеський філософ пропонує погляд на історико-філософські джерела самооб'єктивації, що дозволяють нам оприятити можливі паралелі між вченням про рольову особистість у Дж. Г. Міда та концепцією відчуження К. Маркса.

Буття людини є свідомим, проте форму та зміст екзистенції, переконаний Я. Паточка, становить глибша основа – суспільне буття людини, визначене впливами виробничих сил та відносин (традиційно для марксизму визначуваних як щось суто об'єктивне). Тобто суспільне буття людини є соціальним (інтерсуб'єктивним), але визначальним для наявної інтерсуб'єктивності визнано економічний вимір і підпорядковані йому функції. Аргумент на користь пріоритетного статусу економіки полягає в тому, що саме в економіці найбільшою мірою сконцентрована матеріальна обумовленість способу людського існування [41, с. 357]. Натомість джерелом неповноти економічної редукції, згідно з Я. Паточкою, виявляється те, що вона походить із фундаментального прихованого переконання німецької діалектичної традиції (представленої Г. Гегелем, Ф. Шеллінгом, К. Марксом) про перевагу універсального над індивідуальним. Яскрава ілюстрація з Ф. Шеллінга: «Суспільне відпрацьовує індивідуальний дух». Ідеться про опертя німецької філософії на принцип безсумнівного домінування універсалізму чи то у формі «неунікної об'єктивації духу», чи підкореності індивідуального «необхідності виробничих відносин».

На користь тези про «прихований німецький універсалізм», укорінений у поглядах інтелектуалів на європейських теренах кінця XIX – поч. XX ст., Я. Паточка наводить прикрий історичний феномен «капітуляції інтелігенції перед діалектично обґрунтованими ідеологіями» [41, с. 360]. Трагічним

наслідком колективного безсилля передових культурних діячів стала легітимація масових злочинів, ґрунтовно узгоджена з «необхідністю і неунікністю» розуміння, що вони є наслідком незалежних від волі обставин. Чеський філософ принципово протистоїть принципу домінування обставин: «Людина не може бути ототожнена ні з якою роллю, яку вона може грати в світі...індивідуалізм...від доби Ренесансу (згідно з Якобом Буркгардтом), був намаганням бути не поза чи в чужій ролі, а грати визначну роль». Ціннісний принцип буржуазної революції, що його поділяє Я. Паточка, полягає в тому, що рівність є рівністю ролей, свобода є можливістю обирати роль, яка пасує [41, с. 326].

Присутність тенденцій до відчуження, наголошує чеський філософ, можна тлумачити і в більш широкому сенсі – як динаміку до іншості себе [41, с. 307]. «Я» у проявленому існуванні супроводжується усвідомленням свого положення: в цій трансценденції ми переживаємо належність собі [41, с. 312]. Єдність, що супроводжує усе існування особи також є засадничою передумовою відповідальності. Я. Паточка, окрім іншого, пропонує погляд на «Я» як початок і кінець власної історії. Філософія в цьому контексті є осягненням, у якому наше «Я» обертається довкола себе і довкола осягнення свого суцього («охоплена подвійна онтологічна спіраль») [41, с. 315].

Необхідність інтелектуального осягнення діалектики антиномій є запозиченням з німецького ідеалізму, акцентованим у Дж. Г. Міда. Я. Паточка теж звертається до розуміння внутрішнього буття як такого, що опановує простір напруження серед антиномічних людських можливостей. У цьому сенсі оточення та соціальність є простором турботи і боротьби за душу («Я»); життя це історія такої боротьби-турботи [41, с. 313]. Ми вважаємо за можливе акцентувати суголосність окресленої Я. Паточкою і притаманної філософії Мартіна Гайдеггера зацікавленості у власному бутті (турботі про буття як, з одного боку, особисте, а з іншого, як сутнісно людське) з теорією, паралельно утверджуваною Дж. Г. Мідом, – етичною та поміркованою самопроектваністю у стосунку до узагальненого іншого.

Отже, обґрунтовується думка про те, що матеріалістична діалектика може бути доповнена феноменологією. «Визначним акцентом філософії ХХ ст. є принцип феноменологізму: філософувати слід не з приводу абстрактних гіпотетичних конструкцій, а на основі феноменів, «присутностей «тут в досвіді», виявлених саме так як вони виявляються» [41, с. 363]. «Свідомість базується на основах життя, вона включена до нього, найвищою мірою підлягає його взаємозв'язкам; людина перебуває в суспільстві, серед його традицій і вимог; все це не створює суб'єктивного життя, а серед цих залежностей стикається з ними, усвідомлює їх як ситуацію до якої належне». Суб'єкт, з одного боку, є фактом серед інших фактів, однак з іншого – він має призначення, здійснює «життя заради мети, чогось, що ще не стало актуальним» [40, с. 187]. Я. Паточка акцентує на радикально новому, для якого відсутні взірці.

Варто наголосити, що у працях Дж. Г. Міда йдеться про обрання зразків та їх розвиток як створення нового: є рольові моделі, можна їх не тільки запозичувати, а й розбудовувати і перевершувати обрані за зразок позитивні змісти. Ми «дотворюємо», пише чеський мислитель; проте коли «дотворюємо», то вже спираємось: «...на перехресті того, що вже є і що залежить від нас, тут виникає можливість говорити про самовизначення» [40, с. 189]. Самоствердження, що вибудовується завдяки або й всупереч життєвим ролям, із необхідністю вміщує в собі також і форму моральності. Тобто мораль є неусувним елементом способу власне людського існування. Соціально-моральний вимір активності унеможлиблює чисту довільність, бо має підстави.

Питання про присутню в сучасності концепцію морально некоріненої, довільної «емотивістичної» особистості та її волюнтаристської активності є джерелом філософських міркувань Е. Макінтайра в праці «Після чесноти». «Кожному індивіду, явно чи ні, доводиться приймати власні вихідні принципи на основі не обґрунтованого певними критеріями вибору» – так Е. Макінтайр формулює принцип емотивістичної культури [33, с. 36]. Підстави для можливості цього світогляду лежать в основоположних для емпіричної філософської традиції міркуваннях Д. Г'юма, де відкинуто емпіричні підстави

для виведення поняття про належне із суцього («повинен із є») [34, с. 425]. Загалом, у рамках емотивістичної концепції не можна порівняти аргументи, бо не має «доступу до» або «зацікавлення в» загальних почуттях та ставленнях. Спиратися доводиться тільки на власні погляди та переконання, адже (у випадку сприйняття, скажімо, концепції Дж. Берклі) лише вони є доступними.

Доцільно одразу ж сформулювати критичну відповідь на це переконання, вдавшись до концептуальної позиції Дж. Г. Міда як аргументу: критерії існують завжди, вибір не має радикально «емотивістичної» структури, адже з необхідністю здійснюється на основі відповідальності перед собою як тілесною (біологічною), сімейною, соціальною, моральною істотою. Орієнтується така вихідна система принципів на те, аби не втратити здатність до провадження життя (за висловом Ч. Пірса, «course of life») з урахуванням необхідності поведінкової модифікації у конкретиці обставин. Додатковий моральний чинник – прагнення «не втратити себе», зберегти почуття гідності як відповідальності перед собою, близькими, значущим оточенням. Така структура відповіді на «емотивістичну» загрозу є близькою до запропонованої Е. Макінтайром версії доповненого моральним аргументом І. Канта аристотелізму, де йдеться про необхідність орієнтації на чесноти як дієвий фактор суспільного існування.

Вагомим, на нашу думку, є розрізнення маніпулятивного та неманіпулятивного стосунку до інших, наголошене І. Кантом і залучене до розгляду Е. Макінтайром [33, с. 41]. Маніпулятивні соціальні відносини здійснюються через абсолютну довільність у аргументації з огляду на потреби й ефективність. Неманіпулятивні соціальні відносини реалізуються у ставленні до інших як до мети: «пропонувати те, що я вважаю вагомими підставами діяти так, а не інакше, але надати їм можливість оцінювати ці підстави». Тобто істотною є внутрішня налаштованість, бажання впливу лише за допомогою аргументів, які інший вважає вагомими: кожен (вільний) раціональний суб'єкт мусить бути сам собі суддею.

З цього приводу Е. Макінтайр висловлює влучне спостереження: «Кожного з нас навчають бачити себе автономним моральним суб'єктом, але

кожен з нас змушений брати участь у формах практики, естетичних чи бюрократичних, які залучають нас до маніпулятивних стосунків з іншими...прагнучи втілити наші принципи та життєву позицію у практичному світі, ми не знаходимо для цього іншого шляху, крім нав'язування іншим тих самих маніпулятивних моделей стосунків, яким кожен з нас намагається чинити опір у нашому власному випадку» [33, с. 100].

Суто механістичні пояснення способів функціонування особистості, які нехтують вольовою та творчою властивостями суб'єктів (що переконливо доводить І. Кант), відірвані від сфери моральних імперативів [33, с. 125]. Механістичні тлумачення не здатні пояснити виняткове, а тому є неадекватним засобом аналітики суто моральної активності. Е. Макінтайр підкріплює погляд, висловлений І. Кантом, залучаючи тезу Віллард Квайна: «Квайн довів, що коли існує наука про людську поведінку, то словник, використаний для цього має бути позбавленим посилань на прагнення, цілі і причини дії» [33, с. 126]. «Наука» у властивому значенні повинна використовувати строгий і точний термінологічний апарат, засобом якого можуть бути сформульовані незаперечні закони. Тобто варто визнати неможливість (або неважливість) впливу систем переконань суб'єктів як істот, здатних до реалізації власної імперативно сформульованої волі, що спроможна зумовлювати поведінку навіть всупереч обставинам.

Переконливими та далекоглядними є міркування, які Е. Макінтайр наводить щодо побутування терміну «поведінкові науки»: «він став посправжньому впливовим з моменту доповіді Фондації Форда від 1953 р., коли термін «поведінка» було визначено таким чином, що він охоплював «таку суб'єктивну поведінку як ставлення, переконання, мотивації та прагнення», так само як і «безпосередні дії»» [33, с. 308]. Отже, популяризація дослідницької течії відбулася саме завдяки тенденціям протилежним до сформульованих В. Квайном сцієнтистських вимог, котрі задовольняли б строгим, але спрощеним механістично-детреміністським тлумаченням у науках про людину. Інтроективно-біхевіористичний прагматизм Дж. Г. Міда варто вважати вдалим

і далекоглядним теоретичним проектом з огляду на формулювання, запропоноване Фундацією Форда. Нагадаймо, що посмертне видання творів дослідника здійснене в 1930-ті роки ХХ століття.

Е. Макінтайр пропонує тезу, про «винайдення» сучасного «Я» (*the distinctively modern self*), що вимагало нового соціального оточення, котре визначається розмаїттям не завжди послідовних переконань і уявлень [33, с. 95]. Індивід – це ім'я такого типу «Я», і він має, на наш погляд, одну потенційну перевагу: йдеться про можливість «вписатися» у будь-який контекст, учасники якого принаймні на ідеологічно-емоційному рівні поважають і визнають право на «невкорінену» індивідуальність. Емотивістичний індивідуалізм, попри можливі крайнощі етичної невизначеності та невмотивованого волюнтаризму, все ж спроможний виявити таку життєво корисну рису.

Отже, позитивним аспектом в аналізованому розумінні самості є «гнучкість» демократизованого «Я», спроможного сприймати будь-яку роль або погляд. Зумовлено це, на думку Е. Макінтайра, тим, що воно «у собі й для себе є нічим». Джерелами-ілюстраціями до цієї позиції визнано вчення Ж. -П. Сартра та представника чиказької школи соціології, що до її основоположників належить Дж. Г. Мід, Е. Гофмана. Однак змістовно теорії цих двох авторів теж радикально різняться між собою: згідно з Ж. -П. Сартром, «Я» принципово незвідне до ролі; Е. Гофман наголошує, що ««Я» це роль, «Я» це «гачок, на якому висять шати ролі».

Те, що під поняттям «Я» розуміє Ж. -П. Сартр, на нашу думку, є близьким до трансцендентального елемента «Я» у Дж. Г. Міда. Натомість Е. Гофману йдеться лише про «рольове Я» (тобто у випадку з Мідовою термінологією – «мене»). Хибно, згідно з цим автором, говорити про «Я» поза межами складної рольової гри. У Ж. -П. Сартра самовідкриття «Я» характеризується як усвідомлення того, що «Я» це ніщо, це не сутність, а набір постійно відкритих можливостей [33, с. 53]. Однак Е. Макінтайр вбачає спільне у відмінних поглядах Е. Гофмана та Ж. -П. Сартра, адже «Я-ніщо» Ж. -П. Сартра та «примарне Я» Е. Гофмана – існують у відношенні до соціального світу.

Переважна більшість людських практик є культурно та історично сформованими (із порівняно незначним спектром інституційно визначених меж свободи), а тому мають внутрішні стандарти оцінки і самооцінки: «в царині практик авторитет благ і стандартів поспіль усіває всі суб'єктивістські й емотивістські елементи суджень» [33, с. 282]. Е. Макінтайр наголошує: «Сучасність розриває кожне людське життя на різноманітні сегменти, кожен з яких з власними нормами і моделями поведінки». Цілісна структура особистості побутує в ускладнених умовах, адже нашттовхується на ряд дихотомій: приватне і публічне, колективне та особисте, робота і дозвілля, дитинство і старість – працездатна зрілість. На нашу думку, саме радикалізована розрізненість царин існування та життєвих практик зумовлюють сегментоване мислення, існування, відчуття спустошення. Таке переживання дійсності робить зрозумілими підстави заперечення трансцендентальної єдності «Я».

Е. Макінтайр пропонує розв'язання драматичного напруження, притаманного сучасності, через філософську реконструкцію саморозуміння особистості: «...ми є спадкоємці історичної трансформації «Я» – де вільна, емотивістична його модель мусить віднайти прив'язку до традиційної форми самотлумачення крізь етично-моральний дискурс, що і обумовить цілісні відношення до нових і новітніх своїх соціальних ролей» [33, с. 57].

Відповідь на зипит епохи, згідно з Е. Макінтайром, пропонує моральна теорія Аристотеля: діяльність, пошук, заняття – спрямовані на «благо», «конкретне благо», сформульоване у формі руху до особливого *telos*. Локалізований *telos* людини, за Аристотелем (той, що він його вважає за такий, і, виховуючи оточення достойних – приписує йому), це *eudaimonia*. Варіанти перекладу: блаженство, щастя, процвітання. По суті, це «стан коли людині добре й вона робить добрі вчинки, (саме) завдяки тому, що їй добре; коли людину супроводжує щасливий талан і сприяє божество» [33, с. 221]. Зміст поняття *eudaimonia* є відкритим. Чесноти – ті якості, наявність яких сприяє досягненню цього стану. Благом для людини є все її життя, прожите найкращим чином. Вияв у ньому чеснот – сутнісна складова частина такого життя, а не лише підготовка.

Прояв чеснот має наслідком вибір, що втілюється у правильній дії (крізь усвідомлення правильності мети вибору). Чеснота – це налаштованість не лише діяти у певний спосіб, а також і почуватися особливим чином [33, с. 223].

Суспільність є відчутною складовою структури самості у формі нарративної інтерпретації себе й інших, що є підґрунтям можливості порозуміння у взаємодії – стосується це як прагматичної теорії Дж. Г. Міда, так і аристотелізму Е. Макінтайра. В контексті теми оповіді про себе (розгляду досвіду існування як нарративу) «Я» постає суб'єктом власної історії та паралельно суб'єктом історії інших [33, с. 321]. Інтерактивна теорія особистості Дж. Г. Міда дозволяє усвідомити присутність «мого «Я» в історіях інших» та інших у «моїй власній історії». Співприсутність, перетини нарративних оповідей – уможливають взаємну відповідальність і створюють для неї контекст [33, с. 322]. Багатошарове полотно масштабного і драматичного соціального нарративу, співжиткане авторами-акторами, котрі одночасно виявляються персонажами оповідей, написаних іншими – таку метафору соціального існування, на нашу думку, пропонує Е. Макінтайр, і в цьому він близький Дж. Г. Міду.

«Я», самість побутує у традиції, практики якої переважно існують задля можливості реалізації особистісного спрямування на ті чи інші блага [33, с. 408–410]. Ми присутні в контекстах структур, інституцій, соціальних ролей, потенціал яких нам належить у процесі виховання і самовиховання прояснити для себе, врахувати ті з них, які ми вважаємо цікавими та продуктивними і відкинути ті, що їхня телеологія є для нас неприйнятною, а практика – малоприсадатною. Зокрема, із цього приводу Е. Макінтайр надає таке формулювання: «Адекватне відчуття традиції – це бачення тих майбутніх можливостей, які минуле створило для нашого теперішнього» [33, с. 329]. Відтак, неефективність виховного процесу й освітніх інституцій стають перешкодою на шляху усвідомлення ресурсного і можливісного потенціалу особистості через обмеження її розуміння дійсності. З іншого боку, залучення до традиції в умовах якості механізмів його реалізації може крізь вдало

налагоджену взаємодію особистості та спільноти сприяти їхньому взаємозбагаченню.

Узагальнюючи розгляд питання впливовості й ваги суспільно-моральних аргументів, зазначимо, що емотивізм не є прийнятним у філософії аристотелізму (Е. Макінтайр), феноменології (Е. Гуссерль, Я. Паточка), трансценденталізму (І. Кант) та прагматизму (Дж. Г. Мід, Дж. Дьюї). Сутність антиемотивістичного зауваження прагматизму та аристотелізму, на нашу думку, надзвичайно суголосна: видова ознака людського – соціальність. Особистість є активним джерелом, інстанцією орієнтації в комунікативному просторі, що її сформував та до існування в якому вона діяльно, інтелектуально та емоційно залучена. Феноменологічне бачення досвіду фактичності також угрунтовує неунікність впливової присутності суспільного. Трансценденталізм доповнює критику емотивізму з позицій розуміння людини як істоти, що у претензіях на свободу, відповідальність та самообумовленість спирається на принцип універсалізації як вбудований складник раціональності.

На наше переконання, такі джерела самоусвідомлення як приналежність до соціальної групи, територіальної громади, сім'ї – не можуть просто зникнути чи бути запереченими як значущі. Соціальна динаміка передбачає наявність точки опори. Якісний і правдивий поступ людського враховує власний зв'язок із конкретними етнічними та соціальними групами. Навіть та особистість, яка існує в рамках емотивістичної культурно-ідеологічної моделі, нашою вихідною є в процесі соціалізації принаймні на первинне засвоєння моралі та певний рівень усвідомлення взаємного впливу індивіда та спільноти як формотворчого рівня інтеракції.

Висновки до третього розділу

Прагматизм, згідно з Дж. Г. Мідом, спирається на діяльне розуміння перцепції: безпосередній досвід індивіда є не просто усвідомленням, а поведінковим утворенням (базове відношення – не пасивна сприйнятливність, а активна спрямованість) [162, с. 255]. Завдання розуму полягає не в пошуку

доступу до його об'єкта, а в тому як переформатувати структуру розуміння досвіду в такий спосіб, щоб індивідуальна та суспільна активність могла бути продовжена.

Прикладом вдалого аналізу *живого плину* становлення, згідно з В. Джеймсом та Дж. Г. Мідом, є філософія тривалості А. Бергсона. На відміну від В. Джеймса (котрий відтворює погляди А. Бергсона через порівняння з альтернативними філософськими позиціями), Дж. Г. Мід осмислює теоретичні здобутки французького філософа на тлі контрасту між його філософією і науковою практикою. У формулюванні, запропонованому Дж. Г. Мідом, науковий світогляд стоїть на позиції принципової свободи у можливості впровадження нових концепцій з огляду на їх практичну і теоретичну корисність [154, с. 278]. Інтелектуальна робота з ідеями є складником і прагматичної філософії, і дослідницької науки, але специфіка цієї роботи вимагає певних зауважень. Ідеї та поняття є функціональними засобами, що існують задля взаємодії з реальністю і походять із накопиченого досвіду – цього погляду на природу ідей дотримуються і А. Бергсон, і В. Джеймс, і Дж. Г. Мід. З іншого боку, в тих випадках, коли ідеї «зв'язують» досвід, формують змертвілий, позбавлений динаміки образ – ідеться про неправильне їх використання.

Дж. Г. Мід і Дж. Дьюї поділяють думку про те, що людське мислення тлумачить та перевіряє здобутий досвід із метою актуалізації або творчої видозміни набутих поведінкових схем за нових обставин [100, с. 332]. Обидва філософа погоджуються щодо пріоритетності сфери публічної взаємодії: що діяльніша освічена та свідома своїх прагнень комунікативна мережа, то краще для суспільства. Крім того, наявність налаштованої на результат освіченої суспільної активності сприяє демократизації соціально-політичного ладу. Виходячи із попередніх формулювань, мета прагматично-освітньої діяльності полягає у збагаченні пізнавального потенціалу особистості, розвитку досягнутого індивідом образу дійсності, збагаченого актуальним фактажем, і, зрештою, у формуванні та динамічному розвитку практично-комунікативних навичок – провідного інструменту втілення особистого та суспільного блага. Такий погляд

узгоджує запит на індивідуальність з позиціями соціально-еволюційної прагматики (основоположність індивідуалізму не суперечить потребам соціальної інтеграції та взаємодії).

Освіта, згідно з Дж. Дьюї, реалізується у долученні індивіда до інтелектуальних та моральних ресурсів, здобутих людством – «капіталу цивілізації». Безсумнівною перевагою тлумачення освіти з урахуванням властивого Дж. Г. Міду та Дж. Дьюї критерію основоположності соціалізації є налаштування на розширення пізнавальних горизонтів індивідів, що дозволяє здійснити вихід за межі «вихідної звуженості у типах активності та чуттєвості», адже у такий спосіб набуто спроможність мислити свої дії та можливості з позиції загального добробуту. Відтак, визначальною функцією освіти є залучення індивідів до інтелектуальної комунікації та розвиток навичок самовдосконалення. Створення суспільного консенсусу та його стале зростання передбачають обізнане та зацікавлене спілкування.

Тема присутності в досвіді особистості соціального впливу, відчутність виміру взаємодій з іншими є, на нашу думку, об'єднавчою для феноменологізованого платонізму Я. Паточки та комунікативної прагматичної філософії Дж. Г. Міда. Істотний аспект західної філософської традиції (від Платона до К. Маркса), згідно з Я. Паточкою, полягає в тому, що «реалізація людської суті, самовдосконалення не може ігнорувати первісно суспільний характер». Суспільність – не лише зовнішній вимір, а й внутрішнє визначення: від початку не лише «Я», а властиве «ми». За вірець тут слугує образ Сократа: він «довершується через роботу над «ми», до якого його «Я» органічно прив'язане» [40, с. 193]. Також Я. Паточка апелює до Е. Гуссерля, який ставить питання про суспільне буття людини у вигляді проблеми інтерсуб'єктивності. Ідейним підґрунтям інтерсуб'єктивності є картезіанська за походженням впевненість у власній свідомості та неусувна інтенційна налаштованість на взаємодію в спільноті подібних істот. У цьому контексті Я. Паточка пропонує використовувати відповідне світу спілкування поняття «живої реальності».

Е. Макінтайр близький Дж. Г. Міду у зверненні до тлумачення структури особистості сформованої елементом «Я», що існує як відмінне від власних соціальних ролей. Сучасна морально-довільна «емотивістична» концепція самості є продуктом довгого та складного розвитку, стверджує Е. Макінтайр [33, с. 50]. Згідно з емотивістичним поглядом, особа здатна виявляти ставлення, надавати переваги та здійснювати вибір без опертя на жоден принцип або цінність: «Бути моральним суб'єктом – претендувати на абстрактну універсальну позицію незалежну від будь-якої соціальної специфіки» [33, с. 52].

Залучення притаманного Платону розуміння індивідуальності душі як такої, що передує усілякому соціальному і навіть тілесному існуванню сприяє цілісності та сталості самотлумачення в стрімко змінюваній сучасності. З іншого боку, важливим є наголос Аристотеля на існуванні в конкретиці визначених, соціальних умов. Конкретніше ж йдеться про «Нікомахову етику», де рух від поняття про «людину як вона є» до «людини якою вона могла б бути, якби пізнала свою сутність» відповідає процесу динамічного сходження від ненавченої до навченої людської природи, що у такий спосіб узгоджується із божественно визначеним законом і телеологічними суспільними приписами (дотримання чеснот, утримання від слабкостей) [33, с. 81].

У світлі такого формулювання помітно, що наративний аристотелізм та інтерактивний прагматизм у проаналізованих аспектах суголосні. Дж. Г. Мід, на нашу думку, пропонує теорію самості, яка частково враховує ті продуктивні елементи філософських концепцій Платона та Аристотеля, що на їх актуальності наголошують Е. Макінтайр і Я. Паточка.

ВИСНОВКИ

1. *Проаналізовано* представлені у чільній історико-філософській праці Дж. Г. Міда «Рухи думки у ХІХ ст.» характерні для ХVІІІ – початку ХХ ст. філософські концепції та теорії, а також провідні напрями природознавства й економічної науки. Акцентовано, що творчі модифікації видатних досягнень

філософської і наукової думки американський філософ репрезентував на тлі значущих соціально-історичних подій у такий спосіб, що вони, з одного боку, були відповіддю на практично-інтелектуальні «виклики епохи», а з іншого – створили необхідний філософсько-прагматичний контекст для подальшого розвитку й урізноманітнення суспільних практик, що допомогло по-новому сформулювати ці «виклики» або відповісти на них.

2. *З'ясовано*, що історико-філософський підхід Дж. Г. Міда як представника філософського прагматизму радикально критичний до тези про пріоритетність замкненої догматики чи усталеної системи абстрактних принципів. Філософія, згідно з Дж. Г. Мідом, – це змінюваний процес дискурсу, зорієнтований на інтерпретаційне залучення («використання») ідей, які сприяють розширенню горизонтів гуманітарного та природничо-наукового мислення, відкритості до інноваційних підходів. Останні стосуються не тільки тенденції збагачення й оновлення філософсько-прагматичного напрямку, а й теорій, побудованих на альтернативній прагматизму аргументації. Ключові ідеї механіки І. Ньютона, еволюційної біології Ч. Дарвіна, класичні економічні доктрини манчестерської школи Дж. Г. Мід визнав такими ж істотними компонентами історії західної думки ХІХ–ХХ ст. (включно з прагматизмом), як і провідні теоретичні здобутки німецького ідеалізму, англійського утилітаризму та філософії творчої еволюції.

3. *Встановлено*, що власна теорія Дж. Г. Міда як форма філософського прагматизму наполягає на неподільності досвіду, що оприявнюється на рівні поведінки: фактор обопільного впливу ідеального і матеріального дає змогу «зняти» елементи суто поняттєвої протиставленості. За Дж. Г. Мідом, наданість значень мови та здатність їх поділяти є наслідками еволюційного становлення людини як соціальної істоти. Інтерсуб'єктивність значень виникла в процесі тривалого узгодження поведінкових схем: діяльно узгоджений відгук на мовні жести ставав підставою для фіксації їхніх значень. Отже, оформлені у вигляді понять компоненти свідомості – це спрямовані на поведінку практичні

утворення, які постали та продовжують розвиватися у контекстах взаємодії з природним і соціальним середовищем.

4. *Розкрито* філософську конструктивність сучасних інтерпретацій філософії Дж. Г. Міда, які активізують її роль у соціально-філософському дискурсі початку XXI ст. Зокрема, розвинуте американським прагматистом інтерактивне розуміння особистості є ідейним підґрунтям, на основі якого, згідно з Г. Блюмером, може бути розвинута соціальна теорія, базована на аналітиці багатоаспектних індивідуальних перспектив і схем активності. Німецький дослідник зазначає, що настанова на тлумачення особи як діяча, який творчо конструює власну активність (і, відповідно, соціальне середовище як систему динамічного узгодження поведінки різних індивідів та груп), протистоїть інтелектуальній авторитарності усталених соціально-теоретичних узагальнень. К. Льюшер, Ф. Да Сілва, Г. Йоас, В. Колап'єтро наголошують на ідеях комунікативного перспективізму та значенні Мідової теорії взаємодії самості й суспільства для обґрунтування шляхів впровадження сучасних демократичних практик, зокрема для результативного відтворення і трансформації соціальних інститутів.

5. *З'ясовано*, що в контексті формування прагматичної історії філософії підходи Дж. Г. Міда до теорії плюралістичного всесвіту В. Джеймса відіграли вагомий роль. Обидва філософи у своїх міркуваннях схвально оцінюють поняття «живого досвіду особистості» як одне з визначальних для розуміння емпіричних чинників функціонування соціуму. Прагматична рецепція В. Джеймса здебільшого є послідовно критичною щодо інструментарію та поняттєвого арсеналу істотного для філософії прагматизму вчення Г. Гегеля, проте запозичує його орієнтацію на охоплення процесуально-динамічних аспектів реальності. Дж. Г. Мід залучає теорію абсолюту як регулятивну ідею, що вказує напрям руху до побудови всеохопної системи відношень, яка вміщувала б увесь спектр фактів досвіду і спроможна була б їх процесуально (не догматично) інтерпретувати. На відміну від В. Джеймса, Дж. Г. Мід значну увагу приділяє обґрунтуванню ролі наукової дослідницької спільноти як критично налаштованого носія гіпотези про

картину світу, яка постійно модифікується й тому потребує активного і синхронного оновлення поняттєвого інструментарію.

6. *Акцентовано* думку В. Джеймса, яка переконливо доводить однобічність абсолютистського («хибного») інтелектуалізму і в цьому спирається на ідеї творчої еволюції А. Бергсона. Дж. Г. Мід, апелюючи до ширшого міждисциплінарного кола, вказує на дослідницько-наукову спонуку віталізму, вкоріненого у теорії еволюції Ч. Дарвіна та емпіричній психології початку ХХ ст. Усупереч ідеї А. Бергсона про життєвий порив як джерело неконтрольованої суспільної динаміки, Дж. Г. Мід наголошує на спроможності до соціального поступу через інтелектуально-теоретичне регулювання перебігу інституційних процесів.

Дж. Г. Мід і В. Джеймс поділяють притаманний А. Бергсону погляд на природу концептів як практично спрямованих актів думки. На противагу інтерпретації В. Джеймса, Дж. Г. Мід стверджує, що А. Бергсон, критикуючи математично-фізикалістське тлумачення «зовнішнього» світу, зберігає його у власній філософії, протиставляючи йому «плинне переживання внутрішнього».

7. *Доведено*, що представники німецького філософського ідеалізму, згідно з історико-філософським поглядом Дж. Г. Міда, реалізують близький біологічно-еволюційному інтелектуальний проект – утверджують розуміння дійсності як динаміки становлення. Така позиція була розвинута на основі подолання обмеженості Кантового трансценденталізму, що постулював напередпокладеність форм щодо об'єктів досвіду. Це перешкоджало наданню еволюційно-генетичних пояснень виникнення, урізноманітнення та вдосконалення форм буттєвого процесу. Трансформовані погляди І. Канта німецький ідеалізм переспрямував в еволюційному напрямі. Видатні представники цього напрямку (Й. Фіхте, Ф. Шеллінг, Г. Гегель) реалізували прообраз того проекту, який Ч. Дарвін і Ж.-Б. Ламарк здійснили, систематизуючи досвід розгляду органічних феноменів.

8. *Виявлено*, що для філософії прагматизму Дж. Г. Міда важливим аспектом біологічного розуміння життєдіяльності видів (рецепція теорії

Ч. Дарвіна) є визнання того, що усі організми існують у певний спосіб і в конкретних умовах. Спосіб існування – чинник, що визначає образ світу, з яким взаємодіє той чи той вид. Отже, згідно з Дж. Г. Мідом, коли йдеться про перспективи людства, життєві реалії та потреби соціальних практик варто вважати ключовими джерелами для формування філософських, соціальних і природничо-наукових узагальнень. Як історик філософії Дж. Г. Мід вважає природною поступальною динаміку в інтелектуальній історії людства, у межах якої відбувається трансформація культури та практики дослідження через критику, видозміну та доповнення попередніх теоретико-методологічних підходів.

9. *Висвітлено* особливості історико-філософського тлумачення Дж. Г. Мідом ідей утилітаризму і теоретичного соціалізму. Їхнє становлення він розглядає в контексті індустріалізації. Для утилітаристів, наголошує американський філософ, характерною була чутливість до потреб широких прошарків населення, на скрутному становищі яких позначилися негативні наслідки індустріалізації. Утилітаристська методологія діяла за прообразом економічного розрахунку. Теоретичний соціалізм К. Маркса увиразнив ідею споглядання «діалектичних перебігів дійсності», вказав на образ «необхідно детермінованого майбутнього» та запропонував дедуктивно виведену з такого погляду соціалістичну програму революційної трансформації держави і виробничих відносин.

Наслідком розгляду Дж. Г. Мідом утилітаризму та соціалізму є прагматичний погляд, згідно з яким позитивне спрямування активності в раціоналізації людських взаємин можливе й ефективно працює без опертя на строго визначені концепції досконалого порядку. Елементи утилітаризму та соціалізму були ефективними як спроби обмеженого конкретним історичним контекстом інтелектуального контролю динаміки соціальних процесів, як окремі теоретичні компоненти, а не засади системних світоглядів.

10. *Показано*, що ідея суспільної взаємодії як форми організації середовища є об'єднавчою для Дж. Г. Міда і Дж. Дьюї. Прагнення розумно

облаштувати соціальну дійсність та її практики – життєво важлива тенденція, що її здійснення підкріплюється еволюційною вимогою. У цьому контексті ключову роль відіграє освіта як соціально-культурна практика, зорієнтована на відтворення, розвиток (включно із заміною), а також удосконалення переконань та ефективних поведінкових моделей. Наведено аргументацію, відповідно до якої у становленні й утвердженні цієї практики одним із визначальних чинників є неінституційні джерела соціалізації. Дж. Г. Мід отримав важливі висновки з розгляду малоартикульованої у Дж. Дьюї теми співвідношення освіти та гри. Згідно з Дж. Г. Мідом, в іграх у необтяжливий спосіб розвивається здатність «ставати на позицію *соціального іншого*» та сприймати себе як учасника суспільної взаємодії. Практична результативність прагматично-освітніх настанов Дж. Г. Міда і Дж. Дьюї зумовлена тим, що вони спиралися не на розроблення умоглядних принципів належного, а на досвід діяльності, спрямованої на реформування системи громадської освіти. Внеском Дж. Дьюї у загальноосвітні навчальні програми було впровадження методологічних рекомендацій, які враховували особливості науково-дослідної роботи (ідея навчання як дослідження). Зі свого боку, Дж. Г. Мід долучився до трансформації системи громадської освіти в напрямі подолання різких відмінностей між спеціалізованою технічною підготовкою та широкою гуманітарною навчальною програмою.

11. *Проаналізовано* представлену в сучасних філософських інтерпретаціях теоретичну рефлексію поняття самості – одного з центральних для прагматизму Дж. Г. Міда. У результаті аналізу виявлено концептуальні перетини й розходження в поглядах на самість у річищі характерних для західної філософської традиції ідей платонізму (самість як незалежна від тілесності та суспільності сутність) й аристотелізму (біологічно-видове і суспільно-політичне розуміння самості). Спробу реалізувати це завдання здійснено на основі порівняльного аналізу теоретичних підходів відомих сучасних філософів Е. Макінтайра та Я. Паточки. Зроблено висновок, що дуалістичне розуміння структури самості й тенденція до опредметненого тлумачення однієї з її частин,

згідно з Я. Паточкою, відповідає картезіанському принципу розподілу реальності на духовну і матеріальну. Як на альтернативне картезіанству джерело теорії суто емпіричної індивідуальності підставово вказано на філософію Д. Г'юма. Трансценденталізм І. Канта відновив фундаментальність самості, вказавши, що вона є умовою усвідомлення синтезу внутрішніх фактів досвіду. Я. Паточка зазначає, що феноменологічна філософія Е. Гуссерля також акцентувала на трансцендентальному підґрунті фактичної присутності досвіду.

У результаті аналізу теоретичної позиції Е. Макінтайра, головно представленої у праці «Після чесноти» (“After Virtue”), встановлено, що концепція «емотивізму» (тобто довільної поведінки індивіда, який не успадковує цінностей суспільства) є предметом критики, яку шотландський філософ здійснює з позицій аристотелізму. З'ясовано, що аргументи, розвинуті Е. Макінтайром, суголосні поглядам на самість, запропонованим Дж. Г. Мідом: критерії для формування особистості та її поведінки існують завжди, оскільки її становлення відбулося в конкретних умовах освітнього, виховного та соціального впливу в його широкому значенні. Отже, залучення репрезентативних напрацювань сучасної західної філософії у царині осмислення теорії самості підтверджують актуальність філософських концепцій Дж. Г. Міда в аспекті реконтекстуалізації традиційних для західної філософії ідей платонізму й аристотелізму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Александрова О. В. История философии как философия, и философия как история философии (Заметки для начинающих изучение курса «Античная философия») / Александра Александрова // Вісник НАУ. Серія : Філософія. Культурологія. – К. : 2015. – № 2 (22). – С. 5– 10.
2. Баумейстер А. О. Тома Аквінський: вступ до мислення. Бог, буття і пізнання / Андрій Баумейстер. – К. : Дух і літера, 2012. – 408 с.
3. Білоус Т. М. Філософія науки у системі сучасної освіти : філософія конкретних наук та філософія експерименту / Тетяна Білоус // Філософська

- думка : Український науково-теоретичний часопис. – 2013. – №5. – С.113–123.
4. Богачов А. Л. Досвід і сенс. Монографія / Андрій Богачов. – К. : Дух і літера, 2011. – 336 с.
 5. Васильченко А. Моральні джерела та моральні труднощі. Післямова до перекладу / Андрій Васильченко // Тейлор Ч. Джерела себе ; [пер. з англ.]. – К. : Дух і літера, 2005. – С. 666–678.
 6. Габермас Ю. Залучення іншого : студії з політичної теорії / Юрген Габермас ; [пер. з нім. А. Дахній]. – Львів : Астролябія, 2006. – 415 с.
 7. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії, громадянське суспільство / Юрген Габермас ; [пер. з нім.]. – Львів : Літопис, 2000. – 317 с.
 8. Гаєр М. Світ Канта: Біографія / Манфред Гаєр ; [пер. з нім Л. Харченко]. – К. : Юніверс, 2007. – 336 с.
 9. Горський В. С. Біля джерел: нариси з історії філософської культури України / Вілен Горський. – К. : Києво-Могилянська академія, 2006. – 262 с.
 10. Горський В. С. Историко-философское истолкование текста / Вилен Горский. – К. : Наукова думка, 1981. – 205 с.
 11. Гусев В. І. Західна філософія Нового часу. XVII – XVIII ст. : Підручник / Валентин Гусев. – К. : Либідь, 2000. – 368 с.
 12. Дарвін Ч. Походження видів шляхом природного відбору або збереження порід у боротьбі за життя / Чарльз Дарвін ; [пер. з англ.] – Львів, 2009. – 539 с.
 13. Джулай Ю. В. «Постмодерна наука» : зміна уявлень у площині культурної антропології / Юрій Джулай // Магістеріум. – К. : НаУКМА, 2005. – № 19. – С. 15–21.
 14. Добронравова І. С. Ідеали і типи наукової раціональності [Електронний ресурс] / Ірина Добронравова // Режим доступу : <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/dobr-ideal.html> – Назва з екрана.

- 15.Добронравова І. С. Новітня західна філософія науки : підручник / Ірина Добронравова, Тетяна Білоус, Олена Комар // К. : Логос, 2009. – Режим доступу : <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/Dobr-bil-kom.htm>. – Назва з екрана.
- 16.Доманська Е. Куди прямує сучасна гуманітаристика? / Ева Доманська // Український гуманітарний огляд. – К. : Критика, 2012. – № 16–17. – С. 116–131.
- 17.Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія : підручник / Анатолій Єрмоленко. – К. : Лібра, 1999. – 487 с.
- 18.Ільїн В. В. Апологія ірраціонального. Філософія для тебе. Монографія / Володимир Ільїн. – К. : Видавництво Європейського університету. – 2005. – 232 с.
- 19.Йосипенко О. М. Інтерпретувати інтерпретатора або соціальна історія французьких рецепцій Ніцше / Оксана Йосипенко // Мультиверсум : Філософський альманах. – 2016. – № 1–2 (149–150). – С. 71–82.
- 20.Йосипенко О. М. «Той самий» проти «Іншого» : постмодерністська інтерпретація та історико-філософський коментар / Оксана Йосипенко // Sententiae. – 2016. – Том 34, № 1. – С. 111–123.
- 21.Кант І. Критика чистого розуму / Іммануїл Кант ; [переклад з нім. І. Бурковського]. – К. : Юніверс, 2000. – 504 с.
- 22.Кебуладзе В. І. Феноменологія досвіду. Монографія / Вахтанг Кебуладзе. – К. : Дух і літера, 2011. – 280 с.
- 23.Козловський В. П. Кантова антропологія : джерела, констеляції, моделі : монографія / Віктор Козловський. – К. : Києво-Могилянська академія, 2014. – ХХІХ, 595 с.
- 24.Колісник О. В. Американський філософський дискурс кінця ХІХ – першої пол. ХХ ст. (історико-філософський аспект) / Олександра Колісник // Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Серія : Філософія. Політологія. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2013. – № 111. – С. 17–20.
- 25.Колісник О. В. Ч. Тейлор : вплив понять радикального Просвітництва на ідентичності сучасності / Олександра Колісник // Гуманітарні студії: збірник наукових праць. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2015. – Вип. 26. – С. 3–11.

26. Кольцов М. О. Бог та «експериментальна філософія» у другому виданні «Математичних принципів натуральної філософії» Ісаака Ньютона / Михайло Кольцов // Філософська думка. Серія «Sententiarum». – 2010. – № 1. – С.39–49.
27. Кононенко Т. П. Історія філософії : словник / Тарас Кононенко (у співавт.) // За заг. ред. В. І. Ярошовця. – К. : Знання України, 2005. – 1200 с.
28. Кононенко Т. П. Освіта ХХІ ст. : філософія родинності / Тарас Кононенко (у співавт.) – К. : АртЕк, 2001. – 240 с.
29. Кравченко Е. И. Джордж Герберт Мид : філософ, психолог, соціолог / Елена Кравченко. – М. : Издательство: Московский государственный лингвистический университет, 2006. – 315 с.
30. Крічлі С. Вступ до континентальної філософії / Саймон Крічлі ; [пер. з англ. В. І. Менжуліна]. – К. : Стилос, 2008. – 152 с.
31. Кузьміна С. Л. Філософія освіти та виховання у київській академічній традиції ХІХ – початку ХХ ст. : монографія / Світлана Кузьміна. – Сімферополь : Н. Оріанда, 2010. – 552 с.
32. Лютий Т. В. Нігілізм : анатомія Ніщо / Тарас Лютий. – К. : ПАРАПАН, 2002. – 296 с.
33. Макінтайр Е. Після чесноти: Дослідження з теорії моралі / Елесдеа Макінтайр ; [пер. з англ.]. – К.: Дух і літера, 2002. – 436 с.
34. Малахов В. А. Що ж там, за чеснотою? / Віктор Малахов // Макінтайр Е. Після чесноти : Дослідження з теорії моралі ; [пер. з англ.] – К. : Дух і літера, 2002. – С. 414–429.
35. Менжулін В. І. Біографічний підхід в історико-філософському пізнанні : монографія / Вадим Менжулін. – К. : НаУКМА ; Аграр Медіа Груп, 2010. – 455 с.
36. Мід Дж. Г. Дух, самість і суспільство : з точки зору соціального біхеовіриста /Джордж Мід ; [пер. з англ. Т. Корпала]. – К. : Український центр духовної культури, 2000. – 416 с.
37. Мінаков М. А. Історія поняття досвіду / Михайло Мінаков. – К. : Парапан, 2007. – 380 с.

38. Мінаков М. А. Концепція неподільного досвіду Джона Д'юї та її імплікації в прагматичній філософії / Михайло Мінаков // Практична філософія. – Київ, 2006. – № 3. – С. 236–245.
39. Осипов Г. В. История социологии в Западной Европе и США / Геннадий Осипов. – М. : НОРМА, 2001. – С. 341–369. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : World Wide Web. – URL : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/Osipov/15.php. – Назва з екрана.
40. Паточка Я. Вічність та історичність / Ян Паточка ; [пер. з чес. О. Косенко] // Негативний платонізм ; Вічність та історичність ; Єретичні есе про філософію історії / Я. Паточка. – К. : Основи, 2001. – С. 53–202.
41. Паточка Я. Єретичні есе про філософію історії / Ян Паточка ; [пер. з чес. Г. Сиваченко, І. Мельниченка] // Негативний платонізм ; Вічність та історичність ; Єретичні есе про філософію історії / Я. Паточка. – К. : Основи, 2001. – С. 203–370.
42. Паточка Я. Негативний платонізм / Ян Паточка ; [пер. з чес. Б. Марусик] // Негативний платонізм ; Вічність та історичність ; Єретичні есе про філософію історії / Я. Паточка. – К. : Основи, 2001. – С. 5–52.
43. Петруньок Н. І. Після постпозитивізму : філософська спадщина Пола Феєрабенда у дзеркалі критики / Надія Петруньок // Наукові записки. – Т. 167 : Філософія та релігієзнавство. – К. : НаУКМА, 2015. – С. 70–75.
44. Поліщук Н. П. Актуальність філософії К'єркегора у прагматичному вимірі / Ніна Поліщук // Ідеї Сьорена К'єркегора у розвитку сучасної філософії і релігієзнавства. – К. : Нотрфілд, 2014. – С. 78–85.
45. Поліщук Н. П. Англо-Український філософський словник (у співавт.) / Ніна Поліщук. – К. : Либідь, 1996. – 269 с.
46. Поліщук Н. П. До питання про інтерпретацію в історії філософії (В. Петров і Д. Чижевський про творчість П. Куліша) / Ніна Поліщук // Мультиверсум : Філософський альманах. – 2015. – № 3–4 (141–142). – С. 68–81.
47. Поліщук Н. П. Історико-філософська традиція та інновація у контексті неопрагматичного історизму Ричарда Рорті / Ніна Поліщук // Україна ХУІ століття (суспільство, філософія, культура). – К. : Критика, 2005. – С. 163 – 189.

48. Поліщук Н. П. Прагматизм : деабсолютизація філософської методології (історико-філософський аспект) / Ніна Поліщук // Філософська думка : Український науково-теоретичний часопис. – 2008. – № 4. – С. 100–121.
49. Полищук Н. П. Проблема плюрализма : современные подходы / Нина Полищук // Новые идеи в философии. Ежегодник философского общества СССР. – М. : Наука, 1991. – С.51–64.
50. Поліщук Н. П. Філософія прагматизму / Ніна Поліщук. – К. : Український центр духовної культури, 2012. – 400 с.
51. Поліщук Н. П. Філософія прагматизму : «комерціалізм» чи інтелектуалізація соціальних наук? / Ніна Поліщук // Практична філософія. – 2011. – № 3. – С. 173–182.
52. Поліщук Н. П. Чинник філософії прагматизму у період демократичної модернізації/ Ніна Поліщук // Будуємо нову Україну. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська Академія», 2015. – С.337–348.
53. Пролеев С. В. История античной философии / Сергей Пролеев. – М.: Рефлбук, 2001. – 510 с.
54. Рассел Б. История западной философии / Бертран Рассел. – Санкт-Петербург : Азбука, 2001. – 960 с.
55. Рассел Б. Мистецтво філософствування. Лекція 1. Мистецтво раціонального припущення / Бертран Рассел ; [пер. з англ. О. Панафідіної та Я. Шрамка] // Актуальні проблеми духовності : зб. наук. праць КДПУ. – Вип. 18. – Кривий Ріг, 2017. – С. 81–97.
56. Руденко С. В. Філософські погляди В. П. Петрова / Сергій Руденко. – К. : Парапан, 2008. – 136 с.
57. Самчук В. А. До питання про філософсько-прагматичні інтерпретації абсолютизму Гегеля в історико-філософському контексті / Володимир Самчук // Наукові записки НаУКМА. – Т. 180. Філософія та релігієзнавство. – К. : ВПЦ НаУКМА, 2016. – С. 45–50.
58. Самчук В. А. Ідеї комунікативної природи освіти у філософському прагматизмі Джорджа Міда і Джона Дьюї / Володимир Самчук // Актуальні проблеми духовності: Збірник наукових праць КДПУ. – Вип. 17. – Кривий Ріг: ФОП Маринченко С. В., 2016. – С. 48–59.

59. Самчук В. А. Інтерактивна теорія самості у філософії Джорджа Міда / Володимир Самчук // Наукові записки НаУКМА. – Т. 141. Філософія та релігієзнавство. – К. : ВПЦ НаУКМА, 2013. – С. 65–70.
60. Самчук В. А. Прагматична спрямованість історико-філософської концепції Джорджа Міда / Володимир Самчук // «Магістеріум: історико-філософські студії». – К. : ВПЦ НаУКМА, 2014. – Вип. 55. – С. 43–47.
61. Самчук В. А. Філософія творчої еволюції Анрі Бергсона в історико-філософських студіях Вільяма Джеймса та Джорджа Міда / Володимир Самчук // «Магістеріум: історико-філософські студії». – К. : ВПЦ НаУКМА, 2016. – Вип. 65. – С. 30–35.
62. Сень А. О. Прагматизм і постпрагматизм у філософії Ричарда Рорті : дис. ... кандидата філософських наук : 09.00.05 / Анастасія Сень. – К., 2015. – 181 с.
63. Сіома М. О. Джеремі Бентам і явище «бентамізму» в англо-американській філософії права / Микола Сіома // Мультиверсум : Філософський альманах. – 2011. – № 10 (108). – С. 47–56.
64. Сіома М. О. Проблема природи права у філософії Джеремі Бентама : дис. ... кандидата філософських наук : 09.00.05 / Микола Сіома. – К., 2012. – 166 с.
65. Тейлор Ч. Джерела себе / Чарльз Тейлор ; [пер. з англ.]. – К. : Дух і літера, 2005. – 696 с.
66. Тихолаз А. Г. Утилітаризм Джеремі Бентама та витоки англійського правового позитивізму / Анатолій Тихолаз // Наукові записки НаУКМА. – Т. 19 : Спец. вип. : у 2 ч. – Ч. 1. – К. : КМ Academia, 2001. – С. 99–106.
67. Ткачук М. Л. Київська академічна філософія ХІХ – початку ХХ ст. : методологічні проблеми дослідження : монографія / Марина Ткачук. – К. : ЗАТ «Віпол», 2000. – 248 с.
68. Циба В. М. Кантове поняття правила і проблема мови / В'ячеслав Циба // Філософська думка. – 2015. – № 2. – С. 50–66.
69. Циба В. М. Концептуальність споглядання: Селарс добудовує Кантову епістемологію / В'ячеслав Циба // *Sententiae*. – 2016. – № 34 (1). – С. 42–60.

70. Aboulafia M. *Philosophy, Social Theory, and Thought of George Herbert Mead / Mitchel Aboulafia* // Albany : State University of New York Press, 1991. – 325 p.
71. Aboulafia M. *The Cosmopolitan Self : George Herbert Mead and Continental Philosophy / Mitchell Aboulafia* // Urbana and Chicago : University of Illinois Press, 2001. – 169 p.
72. Alcott L. *Reclaiming Truth Talk: Between the Absolute and the Arbitrary / Linda Martin Alcott* // *The Hedgehog Review*. – 2001. – Vol. 3, Issue 3. – P. 26–41.
73. Athens L. *Radical Interactionism : Going Beyond Mead / Lonnie Athens* // *Journal for the Theory of Social Behaviour*. – 2007. – Vol. 37, Issue 2. – P. 137–165.
74. Baldwin J. *George Herbert Mead. A Unifying Theory for Sociology / John D. Baldwin* // Beverly-Hills, Calif. : Sage Publications, 1986. – 168 p.
75. Barnes S. *The Contemporary Relevance of George Herbert Mead's Social Psychology and Pedagogy / Stephen Barnes* // *Philosophical Studies in Education*. – 2002. – Vol. 33. – P. 55–63.
76. Barrow L. *A Brief History of Inquiry : From Dewey to Standards / Lloyd Barrow* // *Journal of Science Teacher Education*. – 2006. – Vol. 17. – P. 265–278.
77. Bittner C. H. *G. H. Mead's Social Concept of the Self / Christopher Bittner* // *Sociology and Social Research*. – 1931. – Vol. 16. – P. 6–22.
78. Blumer H. *George Herbert Mead and Human Conduct / Herbert Blumer* // ed. by Thomas J. Morrione. – Walnut Creek : AltaMira Press, 2004. – 197 p.
79. Blumer H. *Mead and Blumer : The Convergent Methodological Perspectives of Social Behaviorism and Symbolic Interactionism / Herbert Blumer* // *American Sociological Review*. – 1980. – Vol. 45, Issue 3. – P. 409–419.
80. Blumer H. *Society as Symbolic Interaction / Herbert Blumer* // *Symbolic Interactionism. Perspective and Method*. – Berkeley, California : University of California Press, 1986. – P. 78–89.
81. Blumer H. *Sociological Implications of the Thought of George Herbert Mead / Herbert Blumer* // *American Journal of Sociology*. – 1966. – Vol. 71, Issue 5. – P. 535–544.

82. Blumer H. Suggestions for the Study of Mass-Media Effects / Herbert Blumer // Symbolic Interactionism. Perspective and Method. – Berkeley, California : University of California Press, 1986. – P. 183–194.
83. Blumer H. The Methodological Position of Symbolic Interactionism / Herbert Blumer // Symbolic Interactionism. Perspective and Method. – Berkeley, California : University of California Press, 1986. – P. 1–60.
84. Bode B. H. Consciousness as Behavior / B. H. Bode // The Journal of Philosophy, Psychology and Scientific Methods. – 1918. – Vol. 15. – P. 449–453.
85. Bode B. H. Intelligence and Behavior / B. H. Bode // The Journal of Philosophy. – 1921. – Vol. 18. – 1921 – P. 10–17.
86. Brewster J. M. A Behavioristic Account of the Logical Function of Universals : I. Physical Signs and Social Signs / John Brewster // Journal of Philosophy. – 1936. – Vol. 33. – P. 505–514.
87. Brewster J. M. A Behavioristic Account of the Logical Function of Universals : II. Common Signs and Universals / John Brewster // Journal of Philosophy. – 1936. – Vol. 33. – P. 533–547.
88. Burgess E. W. The Function of Socialization in Social Evolution / Ernest Burgess // Chicago : University of Chicago, 1916. – 237 p.
89. Burnham W. H. The Group as a Stimulus to Mental Activity / William Burnham // Science. – 1910. – Vol. 31. – P. 571–567.
90. Chow J. The Internet and the Democratic Imagination : Deweyan Communication in the 21st Century / Joel Chow Ken Q // Contemporary Pragmatism. – 2013. – Vol. 10, Issue 2. – P. 49–79.
91. Colapietro V. A Revised Portrait of Human Agency : A Critical Engagement with Hans Joas's Creative Appropriation of the Pragmatic Approach / Vincent Colapietro // European Journal of Pragmatism and American Philosophy. – 2009. – Vol. 1, Issue 1. – P. 1–24.
92. Cooley C. H. Social Consciousness / Charles Cooley // Publications of the American Sociological Society. – 1907. – Vol. 1. – P. 97–109.
93. Cremin L. John Dewey and Progressive-Education Movement, 1915-1952 / Lawrence Cremin // The School Review. – 1959. – Vol. 67, Issue 2. – P. 160–173.

94. Da Silva F. G. H. Mead in the History of Sociological Ideas / Filipe Da Silva // Journal of the History of the Behavioral Sciences. – 2006. – Vol. 42, Issue 1. – P. 19–39.
95. Da Silva F. Re-examining Mead. G. H. Mead on the «Material Reproduction of Society» / Filipe Da Silva // Journal of Classical Sociology. – 2007. – Vol. 7, Issue 3. – P. 291–313.
96. Da Silva F. School and Democracy : A Reassessment of G. H. Mead's Educational Ideas / Filipe Da Silva // Ethics & Politics. – 2010. – Vol. 12. – P. 181–194.
97. De Castro S. Richard Rorty : A Pragmatist with a Romantic Soul / Susana de Castro // Contemporary Pragmatism. – 2011. – Vol. 8, Issue 1. – P. 21–35.
98. Dewey J. A Critique of American Civilization / John Dewey // The Essential Dewey. Vol. 1. ; [ed. by Larry A. Hickman and Thomas M. Alexander]. – Bloomington and Indianapolis : Indiana University Press, 1998. – P.316–323.
99. Dewey J. Creative Democracy – The Task Before Us / John Dewey // John Dewey. The Later Works, 1925–1953. Vol. 14 : 1939–1941 ; [ed. by Jo Ann Boydston]. – Southern Illinois University Press, 1988. – P. 224–230.
100. Dewey J. Democracy and Education / John Dewey // A Penn State Electronic Classics Series Publication, 2001. – 368 p. [Electronic resource]. – Access mode : World Wide Web. – URL : <http://library.um.ac.id/images/stories/ebooks/Jun10/democracy%20and%20education%20-%20john%20dewey.pdf>. – Title from title screen.
101. Dewey J. Education as Engineering / John Dewey // The Essential Dewey. Vol. 1. ; [ed. by Larry A. Hickman and Thomas M. Alexander]. – Bloomington and Indianapolis : Indiana University Press, 1998. – P.270–274.
102. Dewey J. From Absolutism to Experimentalism / John Dewey // The Essential Dewey. Vol. 1. ; [ed. by Larry A. Hickman and Thomas M. Alexander]. – Bloomington and Indianapolis : Indiana University Press, 1998. – P.14–22.
103. Dewey J. George Herbert Mead / John Dewey // Journal of Philosophy. – 1931. – № 28. – P. 309–314.

104. Dewey J. John Dewey / John Dewey // *Living Philosophies*. – New York : Simon and Shuster, 1931. – P. 21–35.
105. Dewey J. My Pedagogical Creed / John Dewey // *The Essential Dewey*. Vol. 1. [ed. by Larry A. Hickman and Thomas M. Alexander]. – Bloomington and Indianapolis : Indiana University Press, 1998. – P.229–236.
106. Dewey J. Perception and Organic Action (on Henri Bergson) / John Dewey // *The Essential Dewey*. Vol. 2. ; [ed. by Larry A. Hickman and Thomas M. Alexander]. – Bloomington and Indianapolis : Indiana University Press, 1998. – P.393–398.
107. Dewey J. The Good of Activity / John Dewey // *The Essential Dewey*. Vol. 2. ; [ed. by Larry A. Hickman and Thomas M. Alexander]. – Bloomington and Indianapolis : Indiana University Press, 1998. – P.321–328.
108. Dewey J. The Influence of Darwinism on Philosophy / John Dewey // *The Essential Dewey*. Vol. 1. ; [ed. by Larry A. Hickman and Thomas M. Alexander]. – Bloomington and Indianapolis : Indiana University Press, 1998. – P.39–46.
109. Dewey J. The Need for a Recovery of Philosophy / John Dewey // *The Essential Dewey*. Vol. 1. ; [ed. by Larry A. Hickman and Thomas M. Alexander]. – Bloomington and Indianapolis : Indiana University Press, 1998. – P.46–71.
110. Dewey J. Time and Individuality / John Dewey // *The Essential Dewey*. Vol. 1. ; [ed. by Larry A. Hickman and Thomas M. Alexander]. – Bloomington and Indianapolis : Indiana University Press, 1998. – P.217–227.
111. Ellis K. Be who you want to be : The philosophy of Facebook and the construction of identity / Katie Ellis // *Screen Education*. – 2010. – Vol. 58. – P. 37–41.
112. Ellwood C. A. The Influence of Darwin on Sociology / Charles Ellwood // *Psychological Review*. – 1909. – Vol. 16. – P. 188–194.
113. Feyerabend P. K. Conquest of Abundance: a Tale of Abstraction versus the Richness of Being / Paul Feyerabend ; [ed. by Bert Terpstra]. – Chicago : University of Chicago Press, 1999. – 285 p.
114. Feyerabend P. K. On the Limited Validity of Methodological Rules / Paul Feyerabend // *Philosophical Papers*. – Vol. 3. : Knowledge, Science and

- Relativism ; [ed. by John Preston]. – Cambridge : Cambridge University Press, 1999. – P. 138–180.
115. Gillespie A. Games and the Development of Perspective Taking / Alex Gillespie // *Human Development*. – 2006. – Vol. 49. – P. 87–92.
116. Gillespie A. G. H. Mead : Theorist of the Social Act / Alex Gillespie // *Journal for the Theory of Social Behaviour*. – 2005. – Vol. 35, Issue 1. – P. 19–39.
117. Habermas J. *The Theory of Communicative Action*. Vol. 1 : Reason and The Rationalization of Society ; [trans. by Thomas McCarthy] / Jürgen Habermas // Boston : Beacon Press. – 1984. – 562 p.
118. Habermas J. *The Theory of Communicative Action*. Vol. 2 : Lifeworld and System : A Critique of Functionalist Reason ; [trans. by Thomas McCarthy] / Jürgen Habermas // Boston : Beacon Press. – 1984. – 463 p.
119. Harnisch S. «Dialogue and Emergence» : George Herbert Mead’s Contribution to Role Theory and his Reconstruction of International Politics / Sebastian Harnisch // *On World Stage. Role Research in International Relations Theory* ; [ed. by Hanns W. Maull, Sebastian Harnisch, Cornelia Frank]. – 2010. – P. 1–26.
120. Holmes S. How Can the Pragmatic Philosophy of John Dewey Make a Contribution to the Theory and Practice of Intercultural Communication? / Stephen Holmes // *Contemporary Pragmatism*. – 2016. – Vol. 13, Issue 3. – P. 242–263.
121. James W. A Pluralistic Universe / William James // 2004. – 99 p. – [Electronic resource]. – Access mode : World Wide Web. – URL : <http://hudsoncress.net/hudsoncress.org/html/library/western-philosophy/James,William-A-Pluralistic-Universe.pdf>. – Title from title screen.
122. James W. *Pragmatism* / William James. – New York : Dover Publications, 1995. – 116 p.
123. James W. *The Will to Believe and Other Essays in Popular Philosophy* / William James. – New York : Dover Publications, 1956. – 402 p.
124. Jarva V. An Invigorating Dialogue on Consciousness / Vuokko Jarva // *Journal of Future Studies*. – 2011. – Vol. 16, Issue 1. – P. 177–188.

125. Joas H. G. H. Mead. A Contemporary Re-examination of his Thought / Hans Joas // Cambridge, Massachusetts : The MIT Press, 1985. – 266 p.
126. Joas H. Pragmatism and Social Theory / Hans Joas // Chicago and London : The University of Chicago Press. – 1993. – 272 p.
127. Joas H. Values versus Norms: A Pragmatist Account of Moral Objectivity / Hans Joas // The Hedgehog Review. – 2001. – Vol. 3, Issue 3. – P. 42–56.
128. Kantor J. R. Language as Behavior and as Symbolism / Jacob Kantor // Journal of Philosophy. – 1929. – Vol. 26. – P. 150–158.
129. Kantor J. R. Review of Mind Self and Society from the Standpoint of a Social Behaviorist / Jacob Kantor // International Journal of Ethics. – 1935. – Vol. 45. – P. 459–461.
130. Keith H. Transforming Ren : The De of George Herbert Mead's Social Self / Heather Keith // Journal of Chinese Philosophy. – 2009. – Vol. 36, Issue 1. – P. 69–84.
131. Kenneth A. The Postmodern Self : A Theoretical Consideration / Allan Kenneth // Quarterly Journal of Ideology. – 1997. – Vol. 20, Issue 1&2. – P. 3–24.
132. Kloppenberg J. Pragmatism and The Practice of History : from Turner and Du Bois to Today / James Kloppenberg // Metaphilosophy. – 2004. – Vol. 35, Issue ½. – P. 202–225.
133. Koopman C. Rorty's Linguistic Turn : Why (More Than) Language Matters to Philosophy / Colin Koopman // Contemporary Pragmatism. – 2011. – Vol. 8, Issue 1. – P. 61–85.
134. Krueger J. James on Experience and the Extended Mind / Joel W. Krueger // Contemporary Pragmatism. – 2006. – Vol. 3, Issue 1. – P. 165–177.
135. Lichtman R. George Herbert Mead's Theory of the Self / Raymond Lichtman // McMaster University, Hamilton, Ontario, 1970. – 134 p.
136. Lowe B. George Herbert Mead's Theory of the Self : Applied Film and Literature Analysis with Implications for a Right to Self and a Right to Place / Barbara Lowe // The New York Sociologist. – 2007. – Vol. 2. – P. 27–44.

137. Lüscher K. The Social Reality of Perspectives : on G. H. Mead's Potential Relevance for the Analysis of Contemporary Societies / Kurt Lüscher // *Symbolic Interaction*. – 1990. – Vol. 13, Issue 1. – P. 1-18.
138. Lutters W. An Introduction to the Chicago School of Sociology / Wayne Lutters, Mark Ackerman // 1996. – 25 p. – [Electronic resource]. – Access mode : World Wide Web. – URL : [http : // userpages.umbc.edu/~lutters/pubs/1996_SWLNote96-1_Lutters,Ackerman.pdf](http://userpages.umbc.edu/~lutters/pubs/1996_SWLNote96-1_Lutters,Ackerman.pdf). – Title from title screen.
139. MacDougall R. The Social Basis of Individuality / Robert MacDougall // *American Journal of Sociology*. – 1912. – Vol. 18. – P. 1–20.
140. Margolis J. Hilary Putnam and the Promise of Pluralism / Joseph Margolis // *Contemporary Pragmatism*. – 2006, – Vol. 10, Issue 2. – P.15–27.
141. Mark J. The Influence of Darwin on Theory of Knowledge and Philosophy / James Mark // *Psychological Review*. – 1909. – Vol. 16. – P. 207–218.
142. Martin J. Perspectival Selves in Interaction with Others : Re-reading G. H. Mead's Social Psychology / Jack Martin // *Journal for the Theory of Social Behaviour*. – 2005. – Vol. 35, Issue 3. – P. 231–253.
143. Matsueda R. Criminological Implications of the Thought of George Herbert Mead / Ross Matsueda // *Sociological Theory and Criminological Research : Views from Europe and the United States Sociology of Crime, Law and Deviance*. – 2006. – Vol. 7. – P. 77–108.
144. McBride L. Collectivistic Individualism : Dewey and MacIntyre / Lee McBride III // *Contemporary Pragmatism*. – 2006. – Vol. 3, Issue 1. – P. 69–85.
145. McDonald H. Creative Actualization : A Pluralist Theory of Value / Hugh McDonald // *Contemporary Pragmatism*. – 2006. – Vol. 10, Issue 2. – P.117–151.
146. McGilvary E. B. Review of *The Philosophy of the Present* by G. H. Mead / Evander McGilvary // *International Journal of Ethics*. – 1933. – Vol. 43. – P. 345–349.
147. Mead G. H. A Behavioristic Account of the Significant Symbol / George Mead // *Journal of Philosophy*. – 1922. – Vol. 19. – P. 157–163. –

- [Electronic resource]. – Access mode : World Wide Web. – URL : https://brocku.ca/MeadProject/Mead/pubs/Mead_1922.html. – Title from title screen.
148. Mead G. H. A New Criticism of Hegelianism : Is It Valid? / George Mead // American Journal of Theology. – 1901. – Vol. 5. – P. 87–96. – [Electronic resource]. – Access mode : World Wide Web. – URL : https://brocku.ca/MeadProject/Mead/pubs/Mead_1901.html. – Title from title screen.
149. Mead G. H. A Theory of Emotions from the Physiological Standpoint / George Mead // Psychological Review. – 1895. – Vol. 2. – P. 162–164. – [Electronic resource]. – Access mode : World Wide Web. – URL : https://brocku.ca/MeadProject/Mead/pubs/Mead_1895b.html. – Title from title screen.
150. Mead G. H. A Translation of Wundt's Folk Psychology / George Mead // American Journal of Theology. – 1919. – Vol. 23. – P. 533–536. – [Electronic resource]. – Access mode : World Wide Web. – URL : https://brocku.ca/MeadProject/Mead/pubs/Mead_1919c.html. – Title from title screen.
151. Mead G. H. Josiah Royce – A Personal Impression / George Mead // International Journal of Ethics. – 1917. – Vol. 27. – P. 168–170. – [Electronic resource]. – Access mode : World Wide Web. – URL : https://brocku.ca/MeadProject/Mead/pubs/Mead_1917f.html. – Title from title screen.
152. Mead G. H. French Philosophy in the Nineteenth Century / George Mead // Movements of Thought in the Nineteenth Century. – Chicago : University of Chicago, 1936. – P. 418–510.
153. Mead G. H. Mind, Self, and Society from the Standpoint of a Social Behaviorist / George Mead // ed. by Charles W. Morris. – Chicago : University of Chicago, 1972. – 401 p.
154. Mead G. H. Movements of Thought in the Nineteenth Century / George Mead // ed. by Merritt H. Moore. – Chicago : The University of Chicago Press, 1950. – 417 p.
155. Mead G. H. Scientific Method & the Individual Thinker / George Mead // Creative Intelligence, ed. by J. Dewey. – New York : Holt, 1917. – P. 176–227.

- [Electronic resource]. – Access mode : World Wide Web. – URL : https://brocku.ca/MeadProject/Mead/pubs/Mead_1917g.html. – Title from title screen.
156. Mead G. H. Scientific Method and the Moral Sciences / George Mead // International Journal of Ethics. – 1923. – Vol. 33. – P. 229–247. – [Electronic resource]. – Access mode : World Wide Web. – URL : https://brocku.ca/MeadProject/Mead/pubs/Mead_1923.html. – Title from title screen.
157. Mead G. H. Self / George Mead // G. H. Mead on Social Psychology. – Chicago : The University of Chicago Press, 1969. – P. 199–246.
158. Mead G. H. Social Consciousness and the Consciousness of Meaning / George Mead // Psychological Bulletin. – 1910. – Vol. 7. – P. 397–405. – [Electronic resource]. – Access mode : World Wide Web. – URL : https://brocku.ca/MeadProject/Mead/pubs/Mead_1910a.html. – Title from title screen.
159. Mead G. H. Social Psychology as Counterpart to Physiological Psychology / George Mead // Psychological Bulletin. – 1909. – Vol. 6. – P. 401–408. – [Electronic resource]. – Access mode : World Wide Web. – URL : https://brocku.ca/MeadProject/Mead/pubs/Mead_1909a.html. – Title from title screen.
160. Mead G. H. Suggestions towards a Theory of the Philosophical Disciplines / George Mead // Philosophical Review. – 1900. – Vol. 9. – P. 1–17. – [Electronic resource]. – Access mode : World Wide Web. – URL : https://brocku.ca/MeadProject/Mead/pubs/Mead_1900a.html. – Title from title screen.
161. Mead G. H. The Definition of the Psychical / George Mead // Decennial Publications of the University of Chicago, 1st Series, Vol. III. – 1903. – P. 77–112. – [Electronic resource]. – Access mode : World Wide Web. – URL : https://brocku.ca/MeadProject/Mead/pubs/Mead_1903.html. – Title from title screen.
162. Mead G. H. The Genesis of the Self and Social Control / George Mead // International Journal of Ethics. – 1925. – Vol. 35, Issue 3. – P. 251–277. – [Electronic resource]. – Access mode : World Wide Web. – URL : https://brocku.ca/MeadProject/Mead/pubs/Mead_1925.html. – Title from title screen.

163. Mead G. H. *The Individual and the Social Self* / George Mead // ed. by David L. Miller. – Chicago : University of Chicago, 1982. – P. 176–196.
164. Mead G. H. *The Mechanism of Social Consciousness* / George Mead // *Journal of Philosophy, Psychology and Scientific Methods*. – 1912. – Vol. 9. – P. 401–406. – [Electronic resource]. – Access mode : World Wide Web. – URL : https://brocku.ca/MeadProject/Mead/pubs/Mead_1912a.html. – Title from title screen.
165. Mead G. H. *The Philosophical Basis of Ethics* / George Mead // *International Journal of Ethics*. – 1908. – Vol. 18. – P. 311–323. – [Electronic resource]. – Access mode : World Wide Web. – URL : https://brocku.ca/MeadProject/Mead/pubs/Mead_1908b.html. – Title from title screen.
166. Mead G. H. *The Philosophy of John Dewey* / George Mead // *International Journal of Ethics*. – 1935. – Vol. 46, Issue 1. – P. 64–81.
167. Mead G. H. *The Philosophy of the Present* / George Mead // ed. by Arthur E. Murphy. – London: The Open Court Publishing Company, 1932. – 199 p.
168. Mead G. H. *The Relation of Psychology and Philology* / George Mead // *Psychological Bulletin*. – 1904. – Vol. 1. – P. 375–391. – [Electronic resource]. – Access mode : World Wide Web. – URL : https://brocku.ca/MeadProject/Mead/pubs/Mead_1904c.html. – Title from title screen.
169. Mead G. H. *The Relation of Play to Education* / George Mead // *University of Chicago Record*. – 1896. – Vol. 1. – P. 140–145. – [Electronic resource]. – Access mode : World Wide Web. – URL : https://brocku.ca/MeadProject/Mead/pubs/Mead_1896.html. – Title from title screen.
170. Mead G. H. *The Social Self* / George Mead // *Journal of Philosophy, Psychology and Scientific Methods*. – 1913. – Vol. 10. – P. 374–380.
171. Mead G. H. *The Working Hypothesis in Social Reform* / George Mead // *American Journal of Sociology*. – 1899. – Vol. 5. – P. 367–371. – [Electronic resource]. – Access mode : World Wide Web. – URL : https://brocku.ca/MeadProject/Mead/pubs/Mead_1899b.html. – Title from title screen.

172. Mead G. H. What Social Objects Must Psychology Presuppose? / George Mead // *Journal of Philosophy, Psychology & Scientific Methods*. – 1910. – Vol. 7. – P. 174–180. – [Electronic resource]. – Access mode : World Wide Web. – URL : https://brocku.ca/MeadProject/Mead/pubs/Mead_1910d.html. – Title from title screen.
173. Miller D. George Herbert Mead. Self, Language, and the World / David Miller // Austin, Texas : University of Texas Press, 1973. – 280 p.
174. Minakov M. Problemativistic, Pragmatic and Transcendental Approaches to Experience / Mykhailo Minakov // Thesis for Participants in The International Philosophical Conference «Epistemology and pilotics». – Aspen, 2006. – P. 15–19.
175. Minakov M. The Experience and The Problem of Descriptions: controversy of W. Roed and J. Dewey / Mykhailo Minakov // Materials to The International Conference «Experience And Language». – Brighton, 2004. – P. 10–12.
176. Moore E. C. The Record of a Famous Course / Ernest Moore // *Journal of Higher Education*. – 1937. – Vol. 8. – P. 54–55.
177. Moore M. Introduction to Movements of Thought in the Nineteenth Century by G. H. Mead / Merritt Moore // Mead G. H. *Movements of Thought in the Nineteenth Century* ed. by Merritt H. Moore. – Chicago : The University of Chicago Press, 1950. – P. XI–XXXVI.
178. Natsoulas T. George Herbert Mead' s Conception of Consciousness / Thomas Natsoulas // *Journal for the Theory of Social Behaviour*. – 1985. – Vol. 15, Issue 1. – P. 60–75.
179. Neeley E. George Herbert Mead on Punitive Justice : A Critical Analysis of Contemporary Practices / Elizabeth Neeley // *Humanity and Society*. – 2005. – Vol. 29, Issue 1. – P. 71–83.
180. Nieddu A. Mead and Modernity. Science, Selfhood and Democratic Politics / Anna Nieddu // *European Journal of Pragmatism and American Philosophy*. – 2011. – Vol. 3, Issue 2. – P. 300–302.
181. Nieddu A. «The Universal Meanings of Common Discourse» : Intrasubjective and Intersubjective Communication in George H. Mead /

- Anna Nieddu // *European Journal of Pragmatism and American Philosophy*. – 2015. – Vol. 7, Issue 1. – P. 24–39.
182. Oelkers J. Some Historical Notes on George Herbert Mead's Theory of Education / Jurgen Oelkers // *Pragmatism, Education, and Children: International Philosophical Perspectives*. – Amsterdam : Value Inquiry Book Series, 2008. – P. 43–74.
183. O'Keefe Dyer N. Durkheim, Mead, and Heroin Addiction / Nancy O'Keefe Dyer // *Human Architecture : Journal of the Sociology of Self-Knowledge*. – 2004. – Vol. 2, Issue 2. – P. 99–104.
184. Psathas G. The Interactionist Perspectives of George Herbert Mead and Harvey Sacks / George Psathas // *Social Science Today*. – 2014. – Vol. 1, Issue 1. – P. 24–36.
185. Reck A. Society and the Self in the Philosophy of George Herbert Mead / Andrey Reck // *Rice University Studies*. – 1980. – Vol. 66 – P. 55–74.
186. Renault E. Dewey's Relations to Hegel / Emmanuel Renault // *Contemporary Pragmatism*. – 2016. – Vol. 13, Issue 3. – P. 219 – 242.
187. Rochberg-Halton E. The Real Nature of pragmatism and Chicago sociology / Eugene Rochberg-Halton // *Symbolic Interaction*. – 1983. – Vol. 6, Issue 1. – P. 139–153.
188. Rorty R. *Achieving Our Country* / Richard Rorty. – Cambridge, London : Harvard University Press, 1999. – 159 p.
189. Rorty R. *Contingency, Irony, and Solidarity* / Richard Rorty. – Cambridge : Cambridge University Press, 1989. – 201 p.
190. Rorty R. Dewey Between Hegel and Darwin / Richard Rorty // *Truth and Progress. Philosophical Papers*. – Cambridge : Cambridge University Press. – P. 290–307.
191. Rorty R. *Dewey's Metaphysics* / Richard Rorty // *Consequences of Pragmatism (Essays: 1972–1980)*. – Minneapolis : University of Minnesota Press, 2003. – P. 72–90.
192. Rorty R. *Overcoming the Tradition* / Richard Rorty // *Consequences of Pragmatism (Essays: 1972–1980)*. – Minneapolis : University of Minnesota Press, 2003. – P. 37–60.

193. Rorty R. *Philosophy as Cultural Politics* / Richard Rorty // *Philosophical Papers*. Vol. 4. – Cambridge : Cambridge University Press, 2007 – P. 120–146.
194. Schwalbe M. *Toward a Sociology of Moral Problem Solving* / Michael Schwalbe // *Journal for the Theory of Social Behaviour*. – 1990. – Vol. 20, Issue 2. – P. 131–155.
195. Schwier J. *Games and the Contradictions of Childhood* / Juergen Schwier // *Agora para la EF y el Deporte*. – 2008. – Vol. 6. – P. 109–118.
196. Sharon L. *George Mead's "I" & "Me"* / Link Sharon // *Research Starters: Sociology*. – 2016. – Vol. 3, Issue 1. – P. 1-6.
197. Smith T. V. *The Social Philosophy of George Herbert Mead* / Thomas Smith // *American Journal of Sociology*. – 1931. – Vol. 37. – P. 368–383.
198. Tonness A. *A Notation on the Problem of the Past—with especial reference to George Herbert Head* / Alfred Tonness // *Journal of Philosophy*. – 1933. – P. 599–606.
199. Turner J. *A Note on George Herbert Mead's Behavioral Theory of Social Structure* / Jonathan Turner // *Journal for the Theory of Social Behaviour*. – 1982. – Vol. 12, Issue 2. – P. 213–222.
200. Valsiner J., van der Veer R. *On the Social Nature of Human Cognition: An Analysis of the shared intellectual roots of George Herbert Mead and Lev Vygotsky* / Jaan Valsiner, Rene van der Veer // *Journal for the Theory of Social Behaviour*. – 1988. – Vol. 18, Issue 1. – P. 117–136.
201. Visage J. *A Theoretical Approach to the Experience of Diversity Management: Mead Revisited* // J. C. Visage, H. Linde, W. Havenga // *Journal of Social Sciences*. – 2011. – Vol. 27, Issue 2. – P. 111–121.
202. Voparil C. *Rortyan Cultural Politics and the Problem of Speaking for Others* / Christopher Voparil // *Contemporary Pragmatism*. – 2011. – Vol. 8, Issue 1. – P.115 –133.
203. Wallis W. D. *Review of Mind Self and Society from the Standpoint of a Social Behaviorist* / Wilson Wallis // *International Journal of Ethics*. – 1935. – Vol. 45. – P. 456–459.

204. Westphal M. Coping and Conversing: The Limits and Promise of Pragmatism / Merold Westphal // The Hedgehog Review. – 2001. – Vol. 3, Issue 3. – P. 73–92.
205. Wilson D. The irreducibly social self in classical economy : Adam Smith and Thomas Chalmers meet G. H. Mead / David Wilson, William Dixon // History of Economics Review. – 2004. – Vol. 40. – P. 121–136.

ДОДАТОК 1

Список публікацій здобувача за темою дисертації:

Наукові статті

1. Самчук В. А. Інтерактивна теорія самості у філософії Джорджа Міда / Володимир Самчук // Наукові записки НаУКМА. – Т. 141. Філософія та релігієзнавство. – К. : ВПЦ НаУКМА, 2013. – С. 65–70.
2. Самчук В. А. Прагматична спрямованість історико-філософської концепції Джорджа Міда / Володимир Самчук // «Магістеріум: історико-філософські студії». – К. : ВПЦ НаУКМА, 2014. – Вип. 55. – С. 43–47.
3. Самчук В. А. Філософія творчої еволюції Анрі Бергсона в історико-філософських студіях Вільяма Джеймса та Джорджа Міда / Володимир Самчук // «Магістеріум: історико-філософські студії». – К. : ВПЦ НаУКМА, 2016. – Вип. 65. – С. 30–35.
4. Самчук В. А. До питання про філософсько-прагматичні інтерпретації абсолютизму Гегеля в історико-філософському контексті / Володимир Самчук // Наукові записки НаУКМА. – Т. 180. Філософія та релігієзнавство. – К. : ВПЦ НаУКМА, 2016. – С. 45–50.
5. Самчук В. А. Ідеї комунікативної природи освіти у філософському прагматизмі Джорджа Міда і Джона Дьюї / Володимир Самчук // Актуальні проблеми духовності: Збірник наукових праць КДПУ. – Вип. 17. – Кривий Ріг: ФОП Маринченко С. В., 2016. – С. 48–59.
6. Самчук В. А. Рефлексія ідей суспільних трансформацій у філософії прагматизму Джорджа Герберта Міда / Володимир Самчук // Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць. – К. : «Видавництво «Гілея»», 2017. – Вип. 125 (10). – С. 218–222.

Тези доповідей

1. Самчук В. А. Досвід в історико-філософській концепції Дж. Міда / Володимир Самчук // «Філософія: нове покоління. Досвід та його інтерпретації», Міжнародна студентсько-аспірантська конференція (20–21 березня 2014 р.): [матеріали доповідей та виступів]. – К. : ВПЦ НаУКМА, 2014. – С. 26–28.
2. Самчук В. А. Співвідношення філософської доктрини Анрі Бергсона та науково-дослідницьких теорій в прагматичній історії філософії Джорджа Міда / Володимир Самчук // «Філософія: нове покоління. Філософія: між природничими та гуманітарними науками», Міжнародна студентсько-аспірантська конференція (24–25 березня 2016 р.): [матеріали доповідей та виступів]. – К. : ВПЦ НаУКМА, 2016. – С. 53–54.

Відомості про апробацію дослідження:

Брав участь у 2-ох міжнародних студентсько-аспірантських конференціях «Філософія: нове покоління» (м. Київ, 2014, 2016) : «Філософія: нове покоління. Досвід та його інтерпретації» (20–21 березня 2014 р.), «Філософія: нове покоління. Філософія: між природничими та гуманітарними науками», Міжнародна студентсько-аспірантська конференція (24–25 березня 2016 р.).